

G U S T A V E L E B O N

HULKADE
PSÜHHOLOOGIA

FILOSOOFILINE SEERIA

FILOSOOFILINE SEERIA

NR. 3 TOIMETUS: PROF. K. RAMMUL,
PROF. ED. TENNMANN,
DOTSENT V. FREYMANN

VASTUTAV TOIMETAJA J. AINELO

GUSTAVE LE BON

HULKADE PSÜHHOLOOGIA

PRANTSUSE KEELEST
K. MARTINSON

ISBN 9789949483044 (pdf)

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

EESSÕNA ¹⁾)

Ühised iseloomulikud tunnused, mis tekkinud miljöö ja pärivuse tõttu ühe rahva kõigil üksikolenditel, moodustavad selle rahva hinge.

Need iseloomulikud tunnused, olles pärit esivanemait, on väga püsivad. Kuid kui mitmesuguste mõjutuste tagajärjel teatav arv inimesi on korraga koos, siis näitab tähelepanek, et nende esivanemaist päritud erilistele tunnustele lisaneb terve rida uusi tunnuseid, mis on mõnikord õige lahkuminevad rassi omadest.

Need kokku moodustavad hulgahinge, mis on küll võimas, kuid väga lühikese eaga.

Rahvahulkadel on ajaloos alati olnud tähtis osa, kuid iialgi küll mitte nii suurt mõju kui praegu. Käesoleva aja iseloomulikumaks tunnuseks on see, et üksikute teadliku tegevuse asemele tuleb inimhulkade e b a t e a d l i k t e o t s e m i n e.

¹⁾ Pole midagi muudetud ses teoses, mille esimene trükk ilmus a. 1895. Esiletoodud mõtted, mis näisid siis õige paradoksaalsed, on muutunud nüüd klassiliseks tõeks. H u l k a d e p s ü h h o l o o g i a on tõlgitud paljudesse keeltesse: inglise, saksa, hispaania, vene, rootsi, tšehhi, poola, türgi, araabia, jaapani jne. Araabia tõlke on teinud Fathy Paša, kohtuminister Kairos. Jaapani tõlkele on ette lisatud pikem kirjutis autori teoste üle parun Motono poolt, kes oli Jaapani saadik Peterburis ja pärast sai Jaapani välisministriks.

SISSEJUHATUS.

Hulkade ajajärk.

Nüüdisaja evolutsioon. Tsiivilisatsiooni suured muutused on tulnud suurtest muutustest, mis on tekkinud rahvaste mõtlemisviisis. Tänapäeva usk hulkade võimu sisse. See muudab riikide traditsioonilist politikat. Kuidas pääsevad võimule alamad kihid ja kuidas teotseb see võim. — Hulkade võimu paratamatud tagajärjed. Hulga ainukene ülesanne on purustada. — Hulk lõpetab vananevate tsiivilisatsioonide lagunemise protsessi. Hulkade hingeelu üldiselt ei tunta. Hulkade uurimise tähtsus seaduseandjaile ja riigimeestele.

Suured murrangud, mis käivad tsiivilisatsioonide muudatuste eel, näivad esimesel pilgul sõltuvat tähtsatest poliitilistest ümberkujunemistest — rahvaste sissetungimistest või dünastiate ümberpaiskumistest. Kuid nende nähete tähelepanelikum uurimine näitab kõige sagedamini tõeliste põhjustena näivate põhjuste taga sügavat ümberkujunemist, muudatust rahvaste ideedes. Tõelised ajaloolised suured vapustused pole mitte need, mis meid panevad imetlema oma suuruse ja ägedusega. Ainsamad tähtsad muudatused, millest tuleb tsiivilisatsioonide uuendamine, on need, mis sünnivad vaadetes, mõistetes ja uskumustes. Ajaloo sündmused on inimeste tunnete nägematute

muutuste nähtamatud efektid. Kui neid tuleb harva ette, siis seepärast, et rassi tunnete pärandatav põhialus on väga püsiv.

Käesolev ajajärk on üks neist kriitilistest momentidest, kus inimese mõtteviis on muutumise teel.

Kaks põhimist tegurit on selle muutumise aluseks. Esimene on usuliste, poliitiliste ja ühiskondlikkude vaadete purunemine, milliseist on tekkinud kogu meie tsivilisatsioon. Teiseks teguriks on see, et moodsad leiutised niihästi teaduses kui tööstuses on loonud hoopis uued tingimused meie mõtlemisele ja olemisele.

Mineviku ideed, olgugi võnkuma pandud, on veel väga võimsad, ja need uued, mis peavad asemele astuma, on veel kujunemisajajärgus, ja seepärast on käesolev ajajärk ülemineku- ja korralageduseaeg.

Säärasest ajajärgust, mis paratamatult on natuke segane, ei ole mitte kerge ütelda, mis tast viimaks saab. Millistele põhiideedele ehituvad seltskonnad, mis järgnevad meie omale? Me ei tea seda veel. Kuid juba praegu me võime ette näha, et nende korralduses tuleb neil arvestada uut võimu, moodsa aja viimast käskijat — hulkade võimu. Nii paljude ideede varemetel, mida seni peeti õigeiks ja mis nüüd on surnud, ja nii paljude võimude varemeil, mida üksteise järele revolutsioonid on purustanud, on see võim ainuke, mis on tõusnud ja näib pea ära neelavat kõik teised. Ja kuna meie vanad uskumused kõiguvad ja kaovad, kui seltskonna vanad sambad üksteise järele murduvad, siis hulkade tegevus on ainuke jõud,

mida miski ei ähvarda ja mille tähtsus järjest suureneb. Ajajärk, millesse me astume, on tõeliselt hulkade ajajärk.

Vaevalt on sajad möödunud ajast, kui riikide traditsiooniline politika ja valitsejate omavaheline võistlemine olid sündmuste peamiseks tegureiks. Hulkade arvamine tihti ei tulnud arvesse. Praegu aga poliitilised traditsioonid, valitsejate isiklikud kalduvused ja nende võistlemine tähendavad vähe. Hulkade hääl on saanud ülekaaluvaks. See dikteerib kuningaile nende käitumise. Mitte enam valitsejate nõupidamistes, vaid hulkade hinges valmivad rahvaste saatused.

Lihtrahva tulek poliitilisse ellu, selle järkjärguline muutumine juhtivaks klassiks on üks kõige väljapaistvam meie ülemineku ajajärgu tunnus. Hulkade võimule tulekut pole tõeliselt põhjustanud üldine hääleõigus, mis on kaua olnud vähemõjuv ja alguses nii kergesti juhitav. Hulkade võim hakkas tekkima esiteks teatud ideede propageerimise läbi, mis aegamööda valdasid meeli, siis vähehaaval üksikute ühendumise läbi, kes hakkasid ellu viima oma põhimõtteid, mis seni olid jäänud teoreetiliseks. Ühendumine on võimaldanud hulki endale välja töötada ideid, kui mitte väga õiglasi, siis vähemalt täiesti teadlikke oma huvidest, ja ühenduses tundsid hulgad oma jõudu. Nad moodustavad sündikaate, mille ees kõik võimud kapituleeruvad, tööbörse, mis hoolimata kõigest püüavad valitseda töö ja tasu tingimusi. Hulgad saadavad valitsuse asutistesse esindajaid, kellel pole mingit initsiatiivi ja iseseisvust ja kes kõige sagedamini on ainult neid valinud komiteede lihtsaks hääletoruks.

Praegusel ajal hulkade nõuded muutuvad ikka enam ja enam kindlamaks ja nende sihiks on hävitada põhjani käesoleva aja ühiskond, et teda viia selle algelise kommunismi manu, mis oli kõikide inimrühmade normaalseks olekuks enne tsivilisatsiooni koidikut. Töötundide piiramine, kaevanduste, raudteede, vabrikute ja maa võõrandamine, saaduste võrdne jaotus, kõrgemate seltskonnakihtide ilmajätt rahvakihtide tööviljast osasaamisest jne. jne. Niisugused on need nõudmised.

Mõtlemisvõimet on hulkadel vähe, kuid nad on väga tegevusvalmis. Praeguse aja korraldus teeb nende jõu määratusuureks. Dogmad, mille tekkimist me praegu näeme, saavad peagi vanade dogmade võimu, see tähendab selle türannilise valitseva jõu, mis ei luba mingit vastuvaidlemist. Hulkade jumalik õigus asendab kuningate jumaliku õiguse.

Kirjanikud, kes meeldivad meie kodanlusele ja kes kõige paremini oskavad väljendada selle natuke kitsaid ideid, selle lühinägelisust, selle natuke pealiskaudset skeptitsismi, selle vahetevahel liiga suurt egoismi, kohmetuvad uue võimu ees, mida nad näevad suurenevat, ja et võitu saada meelte segadusest, nad pöörduvad meeletikkude üleskutsetega kiriku kõlblate jõudude poole, mida nad varem nii põlgasid. Nad kõnelevad teaduse pankrotist ja meenu-tavad meile rooma kiriku ilmutamistõdede õpetusi. Kuid need uued usku tagasipööranud unustavad, et kui Jumala arm tõesti küll neid on puudutanud, siiski ei võiks tal olla sama võimu hingede üle, kes vähe on huvitatud teise ilma asjast. Hulgad ei soovi praegu enam jumalaid, keda nende vanad õpetajad ise eile

veel eitasid ja kelle purustamiseks nad kaasa aitasid. Jõed ei jookse iial tagasi oma lätte poole!

Teadus pole teinud mingit pankrotti ja pole kuidagi süüdi praeguse aja meelte korralageduses ega ka uues võimuses, mis suureks sai keset seda korralagedust. Teadus on meile lubanud tõtt või vähemalt meie mõistusele kättesaadavate suhete tundmist; teadus pole meile iialgi lubanud ei rahu ega õnne. Suveräänselt ükskõikne meie tunnetele, ei kuula ta meie kaebusi ja miski ei jaksa meile tagasi tuua neid illusioone, mis tema on laiali kihutanud.

Üldised sümptoomid näitavad kõigi rahvaste juures hulkade võimu kiiret kasvamist. Mis see ka meile ei tooks, me peame sellele alluma. Kõik võstuvaidlused sellele on tühjad sõnad. Hulkade võimuletulek tähistab võib-olla Lääne tsivilisatsioonide viimseid etappe, tagasiminekut selle ebamäärase anarhia ajajärkude manu, mis harilikult eelneb uute ühiskondade õidepuhkemisele. Kuid kuidas seda takistada? Vaadeldes seni olnud vanastunud tsivilisatsioonide suuri purustamisi me näeme selgesti ära hulkade osa selles töös. Ajalugu õpetab, et niipea kui kõlblad jõud, mis olid seltskonna aluseks, on kaotanud oma mõju, viiakse lõplik lagunemine täide ebateadlikkude ja tooreste hulkade poolt, keda õigusega nimetatase barbariteks. Tsivilisatsiooni on loonud ja siiamaani juhtinud väikesearvuline intellektuaalne aristokraatia, mitte kunagi aga hulgad. Neil viimastel on jõudu ainult hävitamiseks. Nende valitsemine esindab ikka mingit korratuse järku. Tsivilisatsioon eeldab kindlaid reegleid. distsipliini, üleminekut instinktult mõistusele, tule-

vikku ettenägemist, kultuuri kõrgemat astet, tingimusi, mis pole kättesaadavad hulkadele, kui need on jäetud enda hoolde. Oma ainult lõhkuva võimuga teotsevad hulgad nagu piskud, kes aitavad kaasa nõrgestatud kehade või laipade lagunemisele. Kui mõne tsivilisatsiooni hoone on uuristatud läbi, siis hulgad viivad täide selle lammutamise. Siin tulebki ilmsiks nende ülesanne. Ja hetkeks rahvasalkade pime jõud muutub ajaloo ainsaks filosoofiaks. Kas ka meiegi tsivilisatsiooniga sünnib nii? Me võime seda karta, kuid me ei tea seda veel.

Otsustagem alluda hulkade valtsusele, sest et käed, mis polnud ettenägelikud, on üksteise järele ümber paisanud kõik takistused, mis võisid neid tagasi hoida.

Hulki, kellest hakatakse juba niipalju kõnelda, tunneme me õige vähe. Kutselised hinge-teadlased, kes on elanud neist kaugel, pole neid iialgi tundnud ja pole nendega rohkem tege-mist teinud, kui arvesse võttes kuritegusid, mis nad võivad korda saata. Kahtlematult on ole-mas kuritegevuslikud hulgad, kuid on ka voo-ruslikud hulgad, kangelaslikud rahvahulgad ja veel palju teisigi. Hulkade kuriteod pole muud kui eri nähe nende hingeelust ja selle järele meie ei saa pilti nende vaimlisest seisukorrast, nagu me ei saaks seda üksikisikust, kirjeldades ainult tema pahesid.

Muide, õigusepoolest on maailma valitsejad, uskude või riikide asutajad, kõikide usutun-nistuste apostlid, riigi väljapaistvad mehed ja tagasihoidlikumas ringkonnas väikeste inim-kollektiivide lihtsad juhid ikka olnud eba-teadlikud hingeteadlased, kes vaistlikult taipä-

sid hulkade hinge, ja sagedasti väga õieti. Tundes seda hästi on nad kergesti saanud tema isandaiks. Napoleon tundis suurepäraselt prantsuse rahvahulkade hingeelu, kuid ta ei tundnud mõnikord mitte põrmugi muude rasside hingeelu¹⁾. See mittetundmine laskis tal ette võtta, Hispaanias ja nimelt Venemaal, sõdasid, mis valmistasid ette ta langust.

Hulkade hingeelu tundmine on suureks abiks riigimehele, kes tahab neid kui mitte valitseda, — see asi on muutnud nüüd väga raskeks, — vaid vähemalt mitte olla liiga täielikult valitsevad nende poolt.

Hulkade hingeelu näitab, kui võrd seadustel ja asutistel on vähe mõju nende ajekale loomule ja kuidas neil pole endil mingeid arvamusi peale nende, mis neile on sisendatud. Reeglitega, mis on tehtud puht teoreetilise õigluse järele, ei saa neid juhtida. Ainult siis saab neid kaasa haarata, kui osatakse muljet avaldada nende hinge. Kui mõni seaduseandja, näiteks, soovib uut maksu peale panna, kas peab ta siis otsima teoreetiliselt kõige õiglasema tee? Mitte sugugi. Kõige ebaõiglasem maks võib olla praktiliselt kõige parem hulka-
dele, kui ta on vähem silmatorkav ja näiliselt vähem raske. Ja seepärast kaudne maks, isegi väga kõrge, on hulkadele alati vastuvõetav. Sest võetav iga päev söögiainetelt ja murdsen-

¹⁾ Ta kõige kavalamad nõuandjad ei tundnud seda paremini kui tema. Talleyrand kirjutas talle, et Hispaania võtvat vastu tema sõdureid kui vabastajaid. Kuid seal võeti neid vastu kui metsloomi. Kuid hingeteadlane, kes aru saab rassi pärandatavaist vaistudest, oleks pidanud seda kergesti ette nägema.

tides, ei takista ta nende harjumusi ega jäta suuremat mõju neisse. Asendage aga see maks proportsionaalse maksuga teenistuselt või muudelt sissetulekuilt ja nõudke selle maksu maksmist korraga, olgugi see kümme korda vähem raske kui teine, see tõstaks üksmeelse protesti: Igapäevaste nägematute sentide asemele tuleks suhteliselt kõrge üldsumma, mis järelikult oleks õige tuntav. Selle summa tasumist saaks ainult nii teha ebatuntavaks, kui selle jaoks pannakse igapäev sent kõrvale; kuid see majanduslik toiming nõuab teatavat määra ettenägevust, milleks hulgad pole võimelised.

Eelmine näide valgustab väga selgesti nende mõtlemisviisi. See ei saanud tähele panemata jääda säärase hingeteadlase nagu Napoleoni poolt; kuid seaduseandjad, kes ei tunne hinge, ei oskaks seda taibata. Kogemus pole neid veel küllaldaselt õpetanud, et inimesed iialgi ei käitu puht mõistuse ettekirjutuste järele.

Veel palju teisigi rakendusi võib olla hulkade psühholoogial. Selle tundmine heidab elavat valgust paljudele ajaloolistele ja majanduslikele nähtustele, mis muidu oleksid täielikult seletamatud.

Kui sellest poleks muud kasu, kui puht uudishimu vaigistamine, ka siis väärriks hulkade psühholoogia uurimist. On sama huvitav avastada inimeste tegude ajesid kui mõnd mineraali või taime uurida.

Meie hulkade psühholoogia uurimus ei saa muud olla kui lühike süntees, meie otsingute lihtne kokkuvõte. Sellelt ei pea nõudma enam kui ainult mõningaid mõttealgatusi. Teised siis ajavad seda vagu sügavamaks. Me ei tee

muud kui ajame sihi uuele veel väga läbiuuri-
matule maapinnale ¹⁾).

¹⁾ Need mõned autorid, kes on käsitletud hulkade psühholoogiat, on seda tähele pannud ainult kuritegevuslikkuse vaatekohalt. Pühendades sellele viimasele küsimusele ainult lühikese peatüki, ma juhatan lugejat Tarde'i uurimustele ja Sighele teosele „Kuritegevuslikud hulgad“. See viimane töö ei sisalda ühtki autori isikliku ideed, vaid psühholoogidele tähtsate faktide kokkuvõtet. Minu otsused hulkade kuritegevuslikkuse ja kõlbluse suhtes on muide täiesti vastakad nende kahe nimetatud autori omadele.

Minu mitmeis töis võib leida, ja nimelt „Sotsialismi psühholoogias“ mõningaid konsekventse seadustest, mis valitsevad hulkade psühholoogiat. Neid võib kasutada muide kõige mitmekesimate küsimuste juures. A. Gevaert, kuningliku konservatooriumi direktor Brüsselis, on leidnud hiljuti tähelepanndava rakenduse meie poolt püstitatud seadustele. ühes muusikateoses, mis on määritletud tema poolt väga õieti „hulkade muusikaks“. „Need on teie kaks tööd,“ kirjutab mulle see lugupeetud professor, saates mulle oma kirjutuse, „mis on mulle andnud küsimuse lahenduse, mida varem peeti lahendamatuks: imestama panev on hulkade kalduvus kuulata muusikateost, kas käesaegset või vana, oma või võõrast, liht või keerukat, ainult tingimusega, et ta ettekanne oleks hea ja et mängijaid juhiks vaimustatud juht.“ Hr. Gevaert näitab suurepäraselt, mispärast teos, mis jääb arusaamatuks väljapaitsvatele muusikutele, kes loevad partituuri oma kabineti üksinduses, haarab kaasa auditooriumi; millele on võõras iga tehniline kultuur.“ Ta seletab ka väga hästi, miks need esteetilised muljed ei jäta ühtki jälge.

ESIMENE OSA.

Hulkade hing.

E s i m e n e p e a t ü k k .

Hulkade üldine iseloomustus. Nende vaimlise ühtluse hingeteaduslik seadus.

Mis on hulk hingeteaduslikult seisukohalt. — Indiividide arvukas kokkukuhjumine ei moodusta veel hulka. — Psühholoogiliste hulkade erilised iseloomulikud tunnused. — Ideede ja tunnete kindel orientatsioon isikute juures, kellest koosnevad hulgad, ja nende enda isiksuse hääbumine. — Hulki juhib alati ebateadlikkus. — Ajutegevuse kadumine ja selgrooüdi tegevuse ülekaal. — Intelligentsi allakäik ja tunnete täieline muutumine. Muudetud tunded võivad olla halvemad või paremad kui üksikisikute omad, kellest hulk koosneb. — Hulk on sama hõlpsasti kangelaslik kui kuritegevuslik.

Tavalises mõttes sõna „hulk“ all mõistetakse mõningate üksikisikute kogu, vaatamata nende rahvusele, ametile ja soole, vaatamata ka missugused juhused neid on kokku ajanud.

Hingeteaduslikult vaatekohalt saab see sõna — hulk — hoopis teise tähenduse. Mõningais antud olukorris ja ainult neis olukorris, mingi inimeste kogu saab uued iseloomulikud tunnused, mis täiesti erinevad neist tunnustest, mida omab iga seda kogu moodustav üksikolend. Teadlik isiksus hääbub, iga üksiku tunded ja ideed, suunduvad ühele ja samale poole. Moodustub kollektiivne hing, muidugi ajutine, kuid millel on väga selged tunnused. Inimeste kogu saab siis selleks, mida ma parema väl-

jendi puudumisel nimetaksin organiseeritud hulgaks, või, kui seda paremaks peetakse, psühholoogiliseks hulgaks. Ta moodustab ühe terviku ja ta allub hulkade vaimlise ühtluse seadusele.

See, et palju indiviide on juhuslikult üks-teisega külg külje vastu, ei anna veel neile organiseeritud hulga tunnuseid. Juhuslikult kokkutulnud tuhande inimese kogu kuski avalikul platsil ilma ühegi kindla eesmärgita ei moodusta milgi kombel mingit psühholoogilist hulka. Et ta saaks endale viimase erilised tunnused, selleks on vaja mingit kihutavat mõju, mille iseloomu meil tulebki ära määrata.

Kui hulk hakkab korralduma, siis on selle peamiseks tunnuseks teadvusliku isiksuse hääbumine ja mõtete ja tunnete ühesugune suund. Kuid alati pole siin vaja seda, et hulk üksikolendeid tingimata oleksid ühesuguselt ühel ja samal kohal. Tuhanded lahusolevad üksikolendid võivad mõnel hetkel, mõningate tugevate meeleliigutuste mõjul, näiteks mingi suure rahvusliku sündmuse puhul, omistada psühholoogilise hulga tunnuseid. Kui mõni juhus neid kokku toob, siis on sellest küll, et nende käitumine võtaks kohe selle erilise kuju, mis on omane hulkade toimingule. Teatavail ajaloo hetkil võivad pooltosinat inimest moodustada psühholoogilise hulga, kuna aga sajad juhuslikult kokkukogunenud üksikisikud seda ei moodusta. Teiselt poolt kogu rahvas, ilma et siin oleks näha kogunenud hulka, muutub mõnikord selle või teise mõjutuse tagajärjel hulgaks.

Niipea kui psühholoogiline hulk on moodustunud, ilmuvad ta juures kohe üldtunnused, küll ajutised, kuid selged. Nendele üldtunnus-

tele lisanduvad veel erilised iseloomulikud tunnused, mis muutuvad selle järele, missugustest elementidest hulk koosneb ja mis võivad oma korda muuta tema vaimlist koosseisu.

Psühholoogilisi hulki võib siis liigitada. Selle liigitamise uurimine näitaks meile, et heterogeensel hulgal, mis koostatud ebasarnaseist elementidest, on ühiseid tunnuseid homogeensete hulkadega, mis koosnevad enam või vähem sarnastest elementidest (sektid, kastid ja klassid). Kuid nende ühiste tunnete kõrval on iseäraldusi, mis lubavad meile neid eritleda.

Enne kui tegemist teha hulkade mitmesuguste kategooriatega, vaadeldgem esiteks tunnuseid, mis on ühised kõigile hulkadele. Me toimime nagu looduseuurijad, kes algavad ühte perekonda kuuluvate indiviidide üldomaduste määritlemisega, siis lähevad juba üle üksikajadele, mis lubavad eraldada selle perekonna liike ja sugukondi.

Hulkade hinge pole kerge kirjeldada, tema erineb mitte üksi rassi ja hulkade koosseisu järele, vaid oleneb ka veel kihutuse iseloomust ja jõust, millele need kogud, kollektiivid alluvad. Samane raskus esindub muide ka üksikisiku hingeteadlikul uurimisel. Romaanides on küll inimestel püsiv iseloom, kuid nii pole reaalses elus. Ainult keskkonna ühesugusus loob iseloomude näiliku ühesugususe. Ma olen mujal näidanud, et igas hinges võivad peituda omadused, mis võivad ellu ärgata miljöö äkilise muutumise mõjul. Niimoodi kõige julmema Konvendi liigete hulgas leidis vaguraid kodanikke, kes harilikes olukorras oleksid olnud rahulikud notarid või vooruslikud kohtuni-

kud. Kui äike möödunud, said need oma tavalise iseloomu tagasi. Napoleon leidis nende seast endale kõige sõnakuulelikumaid teenijaid.

Mitte saades siin uurida hulkade korraldumise kõiki vahejaamu, meie vaatleme neid kõigepealt nende täielikult korraldatud olekus. Me näeme niimoodi, milleks nad võivad saada, kuid mitte seda, mis nad alati on. Ainult selles hulkade korraldamise kõrgemas järgus muutmatuile ja juhtivaile rassi tunnustele tulevad lisaks mõningad uued ja erilised tunnused, mis esile kutsuvad rahvahulga kõigi mõtete ja tunnete orienteerumist ühes ja samas suunas. Ja ainult siis avaldub see, mida ma varem nimetasin hulkade vaimse ühtluse psühholoogiliseks seaduseks.

Hulkadel on mitmed hingelised tunnused ühised üksikisikuga; teised, vastuoksa, tulevad ette ainult rahvahulga juures. Me esiti vaatleme neid erilisi tunnuseid, et hästi selgitada nende tähtsust.

Kõige põrutavam tõsiasi psühholoogilise hulga juures on järgnev: olgu teda moodustavad üksikisikud millised tahes, kui sarnane või lahkuminev võikski olla nende eluviis, nende töö, nende iseloom või mõistus, see asi, et nad on muudetud hulgaks, annab neile mingi kollektiivse hinge. See hing paneb neid tundma, mõtlema ja toimima täiesti erinevalt sellest, kuidas tunneks, mõtleks ja toimiks igaüks neist eraldi. Teatavad ideed, teatavad tunded ei tõuse päevavalgele ega muutu tegudeks muidu kui ainult hulgas olevate inimeste juures. Psühholoogiline hulk on mingi ajutine olend, mis koosneb mitmesugustest elementidest, mis

ühinenud hetkeks, täielikult nagu mingi elava keha raskused moodustavad oma ühinemisega uue olendi, mil on omadused, mis on täiesti erinevad neist, mida omab igaüks neist rakukestest.

Vastupidi arvamusele, mida imestletakse leida niisugusel läbitungiva mõistusega filosoofil nagu Herbert Spencer, pole hulka moodustavas agregaadis ei summat ega elementide keskmist, vaid uute tunnuste loomine ja nende kombinatsioonid. Samuti nagu keemias. Teatavad elemendid, mis lähestikku pandud, näiteks alused ja happed, ühenduvad, et moodustada uut keha, mis omaduste poolest täiesti erineb neist kehadest, mis aitasid neid moodustada.

Võib kergesti näha, kuidas isik hulgas erineb üksikust inimesest, kuid pole nii hõlpus näha selle lahkuminekku põhjusi.

Et neid endale natuke selgitada, tuleb kõigepealt meelde tuletada järgmist moodsa hinge-teaduse märkust: mitte ainult orgaanilises elus, vaid veel ka mõistuse tegevuses on ebateaduse nähetel suur mõju. Vaimu teadvuslik elu esindab ainult väga väikest osa tema ebateadusliku tegevuse kõrval. Kõige peenem analüüsija, kõige sügavamale tungiv vaatleja ei jõua avastada rohkem kui õige väikese arvu ebateaduslikke ajureid, mis teda juhivad. Me teadlikud toimingud sünnivad ebateaduslikul põhjal, mis koosneb kõigepealt päritud mõju-dest. Selles teadvuslikus põhjas (substratuur) on koos loendamatud pärivuslikud jäänused, mis moodustavad rassi hinge. Meie toimingute avalikult tunnustatud põhjuste taga leiduvad meile tundmatud salajased põhjused. Suurem

osa meie igapäevastest toiminguid on nende meie tähelepaneku eest põgenevate varjatud ajurite mõjul tekitatud.

Ebateadvuse elemendid, mis moodustavad rassi hinge, ongi kõigepealt need, mille poolest sarnanevad selle rassi kõik üksikisikud. Just oma teadlikkude elementide poolest, mis on kasvatus ja erakordse pärivuse vili, erinevad need isikud üksteisest. Kõige erinevamail inimestel oma mõistuse poolest on mõnikord samaseid instinkte, kirgi, tundmusi. Kõiges selles, mis käib tunde alasse, näit. usk, politika, moraal, poolehoid ja vastumeelsus jne. kõige väljapaistvamad inimesed õige harva ületavad harilikkude inimeste tasapinna. Kuulsa matemaatiku ja tema kingsepa vahel võib kuristik olla intellektuaalses suhtes, kuid iseloomu ja uskumuste suhtes võib vahe sageli olla väike või pole seda sugugi.

Need üldised iseloomuomadused, mida juhib ebateadvus, ja mida omavad peaaegu ühepalju suurem osa mõne rassi normaalseid üksikisikuid, ongi need, mis hulkade juures saavad ühiseks. Kollektiivses hinges inimeste intellektuaalsed võimed ja järelikult nende isiksus kaob. Mitmekesine upub ühetaolisusse, ebateadvuse omadused valitsevad.

See tavaliste omaduste ühinemine seletab meile, mispärast hulgad ei saa iialgi hakkama toimingutega, mis nõuavad ülevat intelligentsi. Üldisi huvisid puudutavad otsused, mis mitmesugustel erialadel väga kuulsate meeste kogu poolt vastu võetud, pole tunduvalt kõrgemal otsustest, millised võtaks vastu väheseaaruliste koosolek. Nad võivad ühendada ainult need keskpärased omadused, mis on olemas kõigil

inimestel. Hulgas ei saa kuhjuda mõistus, vaid ainult keskpärasus. Kogu maailm ei saa olla, nagu seda nii sageli korratakse, targem kui Voltaire. Voltaire'il on kindlasti rohkem mõistust kui kogu maailmal, kui see „kogu maailm“ esindab hulki.

Kui üksikisikud hulgas piirduksid ainult oma harilikkude omaduste ühendamisega, siis oleks meil lihtsalt keskmise, aga mitte, nagu me ütleme, uute tunnuste loomine. Millisel kombel tekivad need uued iseloomulikud tunnused? Tehkem tegemist nüüd sellega.

Mitmesugused põhjused määravad hulka-
dele omaste iseloomulikkude tunnuste tekki-
mise. Esimene on, et üksikisik hulgas oman-
dab tänu suurele arvule, äravõitmatu jõu
tunde ja see lubab tal anduda instinktidele,
millele ta üksi olles ei annaks voli. Ta andub
sellele seda hõlpsamini, et hulk on anonüümne,
ja järelikult vastutamatu; ja vastutustunne, mis
hoiab ikka tagasi üksikisikuid, kaob täielikult.

Teine põhjus on vaimline nakatus, mis ka
aitab tekitada hulga erilisi omadusi ja määrab
nende suuna. Nakatus on hõlpsasti konstateeritav
nähe, kuid veel seletamatu; seda tuleb
lageda hüpnootiliste nähete liiki, mille juurde
me praegu läheme. Hulgas on iga tunne, iga
toiming nakatav, ja niisugusel määral nakatav,
et üksikisik ohverdab väga kergesti oma isik-
liku huvi kollektiivsele huvile. See toiming on
vastane ta loomule ja seepärast on inimene
sellele võimeline ainult siis, kui ta moodustab
osa hulgast.

Kolmas põhjus ja veel palju tähtsam, mis
võimaldab üksikisikuis hulga sees tekkida sää-
raseid erilisi omadusi, mis neis ei esindu iso-

leeritud olekus, on — vastuvõtlikkus sugestioonile, nakatus, millest me kõnelesime nüüd sama, on selle vastuvõtlikkuse tagajärg.

Et aru saada sellest nähtest, tuleb meenutada mõned uuemad füsioloogia avastised. Me teame praegu, et üksikisikut võib panna säärasesse olekusse, et kaotanud oma teadliku isiksuse, ta allub kõigile selle isiku mõjutustele, kes sundis ta säärasesse olekusse, tehes toiminguid, mis on kõige vastakamad ta iseloomule ja harjumustele. Tähelepanekud näivad kinnitavat, et isik, kes on mõne aja olnud teotseva hulga seas, langeb pea, kas voolude mõjul, mis sellest hulgast väljuvad või mõnel muul veel tundmatul põhjusel, iseäralisse seisukorda, mis on väga sarnane hüpnotiseeritud isikule oma hüpnotiseerija käte vahel. Kuna peaaegu tegevus hüpnotiseeritud isikul on halvatud, siis muutub see oma ebateadvuslike toimingute orjaks, mida hüpnotiseerija juhib oma tahtmise järele. Teadlik isiksus on kadunud, tahe ja aru samuti. Tundeid ja mõtteid juhib oma tahtmise järele hüpnotiseerija.

Samane peaaegu on isiku seisund, kes on osa hulgast. Ta pole enam teadlik oma tegudes. Temas, nagu hüpnotiseeritus, kuna teatavad võimed on hävitatud, teised viiakse äärmise pingulduseni. Sugestiooni mõju paiskab ta vastupanematu hooga korda saatma teatavaid toiminguid. Hulgast see vastupanematu hoog avaldub veel tugevamini kui hüpnotiseeritud man, sest sugestioon, olles samasugune kõigile isikuile, suureneb, kui see muutub vastastikuks. Hulgast olevad inimesed, kel on küllalt tugev isiksus, et vastu panna sugestioonile, on arvult liiga nõrgad, ja vool kisub nad

kaasa. Kõige rohkem, mis nad võivad teha, on katsuda hulka kõrvale juhtida mõne uue sugestiooniga. Mõni õnnelik sõna, mõni tabavalt esilekutsutud pilt on mõnikord pööranud kõrvale hulgad kõige verisemaist toiminguid.

Nii siis teadliku isiksuse hääbumine, ebateadvusliku esiletung, tunnete ja ideede samale teele juhtimine sugestiooni abil, kalduvus muuta sugereeritud mõtted otsekohe teoks — niisugused on peamised iseloomulikud tunnused üksikisikul, kui ta on hulgas. Ta ei ole enam tema ise, vaid automaat, keda tema oma tahe ei jaksa enam juhtida.

Ainult selle tõsiasja läbi, et ta on saanud hulga osaks, inimene laskub mitu astet madalamale tsivilisatsiooni redelil. Üksi olles on see võib-olla haritud indiviid, hulga sees see on instinktiinimene, järelikult barbar. Tal on algeliste olendite ürgjõudu, metsikust, julmust, kuid ka vaimustust ja sangarikkust. Ta läheb neile veel ka sellepoolest, et ta hõlpsasti laseb end mõjutada sõnadel ja kujutlustel ja viia end tegudele, mis on tema huvidele silmnähtavalt kahjulikud. Isik hulga seas on liivatera teiste liivaterade seas, mida tuul puhub paigast paika oma tahtmise järele.

Ja nii näemegi vannutatud mehi tegevat vahel otsuseid, mida igaüks neist isiklikult ei pea õigeks, parlamendi koosolekuid tegevat seadusi ja määrusi, millised mõistaks hukka igaüks neist üksikult. Võetud üksikult, olid Konvendi inimesed rahuarmastavad kodanikud. Ühinenud hulgaks, nad ei kõhelnud mõne juhi mõjul saata giljotiinile kõige süütumaid isikuid; ja vastupidi kõigile oma huvidele nad üt-

lesid lahti oma isikupuutumatuses ja karistasid nii iseend.

Mitte ainult oma toimingutega ei erine üksikisik hulgas oma normaalsest minast. Enne veel kui ta on kaotanud kogu oma iseseisvuse, ta ideed ja tunded on muutunud, ja niivõrd, et see võib muuta inimest pillajaks, kahtlejat uskujaks, ausat inimest kuritegijaks, argpüksi kangelaseks. Lahtiütlemine kõigist oma eesõigustest, mida hääletas aadel oma ühel vaimustusehetkel kuulsal 4. augusti ööl 1789, poleks iialgi vastu võetud ühegi selle liikme poolt üksikult.

Järeldame eelnevaist tähelepanekuist, et hulk on ikka intellektuaalselt madalamal üksikisikust. Kuid tunnete ja toimingute seisukohast, mida need tunded esile kutsuvad, võib hulk olla, olude järele, kas parem või halvem. Kõik oleneb sellest viisist, kuidas teda sugeereeritakse. Just selle olu on lasknud silmist kirjanikud, kes on uurinud hulka ainult kuritegevuslikkuse suhtes. Hulgad on tihti kuritegevuslikud, see on kindel, kuid nad on sagedasti ka sangarlikud. Hulgad lähevad hõlpsasti surma, et aga võidule pääseks mõni uskumus või idee, hulkades võib äratada vaimustust au ja kuulsuse vastu, neid võib kaasa harrata peaaegu leivata ja relvita nagu ristisõdade ajal, et vabastada uskumatute käest Issanda hauda, või nagu 93. aastal kaitsema kodumaa pinda. Need sangarlikkused on silmnähtavalt natuke ebateadvuslikud, kuid säärase sangarlikkusega tehakse ajalugu. Kui rahvaste arvesse tuleks kirjutada ainult need suured teod, mis on külma mõistusega läbi kaalutud, siis maailma ajalugu oleks neid küll õige vähe registreerinud.

Teine peatükk.

Hulkade tunded ja kõlblus.

§ 1. Hulkade impulsiivsus, muutlikkus ja ärritatavus. — Hulk on mänguasi kõigi väliste ärrituste käes ja kajastab lõputuid variatsioone. Impulsid, milledele ta allub, on küllalt tugevad, et kaotada isiklikku huvi. Miski pole hulkadel ette mõeldud. Rassi toime. — § 2. Hulkade sugestioonile allumine ja kergeusklikkus. — Nende alluvus sugestioonile. Kujutlusi, mis on esile kutsutud nende vaimus, peavad nad reaalsuseks. — Kuidas need kujutlused on sarnased kõigil hulka moodustavail üksikisikuil. Tark ja vähesearuga inimene muutuvad hulgas ühesugusteks. — Näited mitmesugustest illusioonidest, millele kõik hulgas olevad inimesed alluvad. — On võimatu uskuda hulga tunnistust. — Paljude tunnistajate ühemeelsus on üks kõige halvemaist abinõudest tõe jalule aitamiseks. Ajaloaliste raamatute vähene väärtus. § 3. Tunnete liialdus ja labane ühekulgusus hulkadel. Hulgad ei tunne ei kahtlust ega kindlustust ja lähevad alati äärmusteni. Nende tunded on alati liialdatud. — § 4. Hulkade sallimatus, sõnakuulmise nõudmine ja nende konservatiivsus. Nende tunnete põhjused. — Hulkade orjalikkus tugeva autoriteedi ees. — Ajutine revolutsiooniliste instinktide ärkamine hulkades ei takista neid olemast äärmiselt konservatiivsed. — Nad on vaistult vaenlikud muutustele ja edule. — § 5. Hulkade kõlblus. — Hulkade kõlblus võib olla, vaadates milline on sugestioon, palju madalam või palju kõrgem kui neid moodustavate üksikisikute oma. — Seletus ja

näited. Hulkadel on harva juhiks omakasu, mis on kõige sagedamini ainuke üksikisiku teotsemapanija. — Hulkade moraliseeriv osa.

Olles näidanud õige üldiselt hulkade iseloomulikke tunnuseid, läheme nüüd nende üksik-asjalisele käsitlemisele.

Paljud hulkade erilised iseloomulikud tunnused, nagu impulsiivsus, ärritatus, mõtlemise võimetus, otsustusvõime ja kriitika puudumine, tunnetes liialdamine ja palju teisi veel, tulevad esile olendite juures, kes kuuluvad evolutsiooni alamatele vormidele, nagu metslane ja laps. Sellele võrdlusele ma vihjan ainult möödaminnes. Selle tõendamine ületab praeguse teose piirid. Muide oleks see asjatu inimestele, kes on tuttavad alginimese hingeeluga ja veenaks õige keskpäraselt neid, kes seda ei tunne.

Nüüd lähen nende iseloomulikkude tunnuste järkjärgulisele vaatlemisele, mida on võimalik tähele panna hulkades suuremal osal juhtudel.

§ 1. Hulkade impulsiivsus, muutlikkus ja ärritatus.

Vaadeldes hulga põhimisi iseloomulikke tunnuseid me ütlesime, et hulk on juhitud pea ainult ebateadvusest. Ta toimingud on palju rohkem selgroo- kui peaaaju mõju all. Hulga toimingud võivad olla tehtud kõige täielikult, kuid neid ei juhi peaaaju, ja üksik toimib selle järele, missugune juhtub olema kihutus. Hulk, olles kõigi väliste ajurite mängukann, kajastab nende lõpmatut mitmekesisust. Ta

on nii siis saadud tõugete ori. Üksik võib juhtuda samade mõjude alla, kui hulgasolev inimenegi, kuid ta mõistus näitab talle, et nendele ei kõlba järele anda, ja ta ei annagi järele. Võib füsioloogiliselt järgmiselt määrata seda nähet, üteldes, et isoleeritud isik omab võimet valitseda oma reflekse, kuna hulgal ei ole seda omadust.

Mitmelaadsed impulsid, millele alluvad hulgad, võivad olla, olenedes kihutustest, kas suurmeelsed või julmad, kangelaslikud või pelgurlikud, kuid nad on alati tugevad, et isegi enesealalhoiutunne kaob nende ees.

Kuna ärritused, mis sugereerivad hulki, on mitmekesised, ja viimased alati alluvad neile, siis on hulgad äärmiselt muutlikud. Neid võib näha ühel hetkel üle minevat kõige verejanulisemast julmusest suuremeelsusele või kõige täielikumale sangarlikkusele. Hulk saab kergesti timukaks, kuid mitte vähem hõlpsasti ka märtriiks. Iga uskumuse võidulepääs on nõudnud voolavaid verejugasid hulga põuest. Pole vaja tagasi minna sangarite ajajärku, et näha, milleks hulgad on võimelised. Nad ei kauple oma elu pärast mõnes mässus, ja mitte palju aastaid tagasi oleks üks kindral, kes oli äkki muutunud populaarseks, hõlpsasti leidnud sada tuhat inimest, kes oleksid olnud valmis tema eest surma minema.

Hulkade juures pole midagi ette mõeldud. Nad võivad silmapilgu ärrituste mõjul järkjärgult läbi teha kõige vastupidisemate tunnete heliredeli. Nad sarnanevad lehtedega, mida torm üles kihutab, iga ilmakaare poole laiali paiskab, ja siis langeda laseb. Mõnede revolutsiooniliste hulkade vaatlemine annab meile

mõningaid näiteid nende tunnete muutlikkusest.

See hulkade muutlikkus teeb nad väga raskestivalitsetavaiks, iseäranis siis, kui üks osa avalikku võimu on nende käes. Kui igapäevase elu tarvidused ei oleks sündmuste nagu nägematuks korraldajaks, ei saaks demokraatid kaua püsida. Kuid kui ka hulgad oma tahtmist iga hinna eest täita püüavad, siis ei püsi see tahtmine neis kuigi kaua. Nad pole võimelised niihästi püsivaks tahte- kui mõttetegevuseks.

Hulk pole mitte ainult impulsiivne ja muutlik. Nagu metslanegi ta ei tunne takistust oma ihalduse ja selle ihalduse teostamise vahel, ja seda vähem, et rahva arv annab talle takistamatu võimu tunde. Üksikisik hulga seas kaotab selle mõttegi, et midagi on võimatu. Inimene üksinda tunneb väga hästi, et ta üksi ei või süüdata põlema paleed, lõhkuda ja riisuda magasin; isegi kiusatus selles ei tule talle mõttesse. Kuid olles hulga seas, tal tuleb tunne jõust, mida sisendab rahva arv, ja esimesele tapmise- ja riisumisesugestioonile ta annab kohe järele. Ootamatu takistus murtaks äärmise hooga.

Hulkade ärritatavuses, nende impulsiivsuses ja muutlikkuses, samuti nagu kõigis rahvalikkudes tunnetes, mida meil tuleb uurida, avalduvad ikka põhimised rassi iseloomulikud tunnused. Need moodustavad muutmatu pinna, milles idanevad meie tunded. Hulgad on ärritatavad ja impulsiivsed, kahtlematult, kuid väga mitmesugustel astmetel. Vahe ladina hulga ja anglo-saksi hulga vahel, näiteks, on põrutav. Meie ajaloo uuemad tõsiasjad heida-

vad vilgast valgust sellele asjaolule. 1870. a. ühe lihtsa telegrammi avaldamisest, mis teatas arvatavast teotusest, oli küllalt, et ärkas tulise viha puhang, millest otsekohe tekkis kohutav sõda. Mõni aasta hiljem telegraafiline teade tähtsuseta kaotusest Langson'is kutsus esile uue vihapuhangu, mis tõi silmapilk valituse kukutamise. Samal hetkel ühe inglise ekspeditsiooni palju tõsisem kaotus Kartoum'i ees äratas Inglismaal ainult nõrka ärevust, ja ühtegi ministrit ei vahetatud. Hulgad on igal pool naiselikud, kuid kõige naiselikumad kõigist on ladina hulgad. Kes toetub nendele, võib tõusta õige kõrgele ja õige ruttu, kuid puudutades alati Tarpeia kaljut, ja ta võib olla kindel, et teda sealt ühel heal päeval alla visatakse.

§ 2. Hulkade vastuvõtlikkus sugestioonile ja kergeusklikkus.

Me oleme ütelnud, et üheks hulkade iseloomulikuks tunnuseks on nende liialdane vastuvõtlikkus sugestioonile, ja näidanud, kuidas igas inimeste kogus sugestioon on nakatav; see seletabki rutulist tunnete suundumist ühele poole.

Nii erapooletuks kui teda ka ei peetaks, on hulk kõige sagedamini ootava tähelepanu olemus, mis on heaks pinnaks sugestioonile. Esimene sõnastatud sugestioon antakse silmapilk kõikidele edasi nakatuse teel ja kohe tõuseb vastav meeoleu. Sugeereeritute juures tuleb nähtavale kalduvus muuta mõtet, mis neid äärmiselt valdab, teoks. Puutugu asi mõne palee süütamise või eneseohverduse kõrgemasse toi-

mingusse, hulk on seks valmis ühesuguse hõlpusega. Kõik sõltub õhutaja loomust, ja mitte enam, nagu see on isoleeritud isiku juures, vahetõrgetest, sugereeritava teo ja kogu mõistuse vahel, milline võib sugereeritavale teole vastu olla.

Nii siis, eksides alatasa ebateadvuse piiridel, alludes sugestioonile, omades taltsutamatuid tundeid, nagu on see olendeil, kes ei oska alluda mõistuse mõjule, kel ei ole kriitilist meelt, võib hulk olla ainult äärmiselt kergeusklik. Ebatõenäolist asja polegi olemas, seda tuleb meeles pidada, et aru saada, miks nii kergesti tekivad ja levivad kõige uskumatud legendid ja jutud ¹⁾.

Legendide tekkimine, mis nii hõlpsasti levivad hulkade keskel, pole ainult täieliku kergeusklikkuse tagajärg, vaid ka nende kummaliste moonutuste tagajärg, mida sündmused kokkukogunenud inimeste ettekujutluses läbi teevad. Kõige lihtsam sündmus on rahvahulga poolt nähtuna juba peagi moonutatud sündmus. Hulk mõtleb piltlikult, kuid esilemanatud pilt äratub omakord rea teisi, milliseil pole mingit loogilist sidet esimesega. Me taipame hõlpsasti selle, mõteldes imelikule mõttejärjestusele, kuhu meid mõnikord viib mõne asja meeldetuletus. Mõistus näitab meile nende kujutluste ebasugulust, nad ei kuulu kokku, kuid hulk ei

¹⁾ Inimesed, kes olid Pariisis selle piiramise ajal, nägid arvukaid näiteid sellest hulkade kergeusklikkusest absoluutselt võimatuks asjadesse. Maja ülemisel korral süüdatud küünalt peeti piirajaile antud märgiks. Kaks sekundit mõtlemist oleks võinud tõendada, et seda valgust oli absoluutselt võimatu näha mitme penikoorma kaugusele.

näe seda; ja selle, mis tema moonutatud ettekujutus sündmusele juurde lisab, paiskab ta sündmusega ühte. Võimetu subjektiivset objektiivsest lahutama, hulk loeb tõelisteks pilte, mis esile kutsutud tema vaimusilmis ja millel on õige tihti ainult kauge sugulus tõsiasjaga.

Moonutused, mille hulk toime paneb mõne sündmuse kallal, mille tunnistajaks ta oli, peaksid, nagu näib, olema loendamatud ja mitmet laadi, sest et inimesed, kes moodustavad hulga, on temperamendilt väga erilaadsed. kuid seda pole. Nakatuse tagajärjel on moonutused samalaadsed ja sama iseloomuga kõigil isikutel ühes kogus. Esimene moonutis, mille lõi üks hulga seast, on nagu tuumaks nakata-vale sugestioonile. Enne kui kõik ristisõdijad märkavad Püha Jüri pilti Jeruusalemma seintel, oli seda kindlasti näinud ainult üks sealolija. Sugestiooni ja nakatuse kaudu hakkasid seda imet otsekohe kõik nägema.

Niisugune on ühiste hallutsinatsioonide mehhanism, mis on nii sagedased ajaloos ja mis näivad kõik omavat tõe klassilisi tunnuseid, sest et nähtusi on konstateeritud tuhandete ja tuhandete poolt.

Hulka koostavate üksikute vaimline väär-tus ei tähenda säärase nähtuse juures midagi. Mõistus on siin väärtusetu. Sellest hetkest peale, mil nad koostavad hulka, muutuvad harimatu inimene ja teadlane ühtemoodu arut-lusevõimetuks. See väide võib näida paradok-saalne. Et seda tõestada, on vaja ette tuua suur arv ajaloolisi fakte, ja mitmest paksust köitest ei jätkuks siin.

Mitte tahtes jätta lugejat tõendamata väi-detud mulje kätte, ma annan talle mõned näi-

ted, mis toodud juhuslikult kõigi nende seast, mida võiks loetleda.

Järgnev tõsiasi on kõige tüübilisem, sest et on võetud kollektiivsete hallutsinatsioonide seast, kus hulk moodustus igalaadseist isikuist, harimatuist kui harituist. See nähtus on kirjeldatud leitnant Julien Félix' poolt muu seas tema raamatus merevooludest.

Fregatt „Belle-Poule“ ristles merel, otsides korvetti „Berceau'd“, millest oli teda lahutanud metsik torm. Asi oli päeval ja päike paistis heledasti. Äkki vahimadrus annab märku, et näeb kannatada saanud väikest laeva. Meeskond suunab oma vaated näidatud koha poole ja kõik, ohvitserid kui madrused, näevad selgesti parve, täis inimesi, köidetud püksiirina lootsikute külge, mille kohal lehvivad meeleheitelmärgid. Admiral Desfossés käskis lootsiku valmis seada, et merehädalistele appi tötata. Lähenedes madrused ja ohvitserid nägid selgesti inimestehunnikuid, kes liiklesid, sirutasid käsi, ja nad kuulsid suure hulga inimhäälte segast kõminat. Saabunud viimaks arvatud parve juurde, leiti lihtsalt mõni lehtedega kaetud puuks, mis lainetega lähemalt kaldalt kaasa kantud. Säärase käegakatsutava tunnistuse ees hallutsinatsioon loomulikult kadus.

See juhus näitab väga selgesti kollektiivse hallutsinatsiooni mehhanismi niisugusena, nagu me seda seletasime. Ühelt poolt hulk ootavas tähelepanus, teiselt poolt sugestioon, mille tegi valvur, näidates tormistkannatanud laeva merel, milline sugestioon võeti nakatuse teel kõigi juuresolijate, madruste ja ohvitseride poolt vastu.

Hulk ei pruugi olla arvukas, et ta võime

korralikult näha hävineks ja tõelised faktid asenduks hallutsinatsioonidega, mil pole nendega mingit sugulust. Mõned ühinenud isikud moodustavad hulga, ja isegi kui need oleksid väljapaistvad teadlased, nad omistavad kõik hulkade iseloomulikud tunnused asjus, mis on väljaspool nende eriala. Vaatlemisvõime ja kriitiline meel, mis on igatühele omane, kaob neilt.

Teravamõistusega hingeteadlane Davey toob väga huvitava näite ajakirjas „Annales des Sciences psychiques“, mis on väärt siin edasi anda. Davey oli kokku kutsunud väljapaistvate vaatlejate koosoleku, kelle keskel oli üks Inglismaa esimesejärgu teadlastest Wallace. Davey teostas nende ees, lastes neil enne läbi vaadata kõik esemed ja panna igale poole pitsatid, kõik spiritistide klassilised ilmutised; vaimude materialisatsiooni, kirjutamist kivitahvlitele jne. Saades pärast neilt kuulsatelt pealtvaatajailt kirjalikud tõendused nähtu kohta, et nende poolt vaadeldud nähted võisid sündida ainult üliloomulikkude jõudude abil, Davey ütles neile, et need nähted olid õige lihtsa pettuse viili. „Kõige imestatavam Davey' katseis, kirjutab jutustuse autor, pole mitte tembud ise, vaid pealtnägijate antud tunnistuste suur nõrkus, kuna nad polnud tema sihtidesse pühendatud. Nii siis, ütleb ta, tunnistajad võivad tuua arvukaid ja jaatavaid jutustusi, mis on täielikult ekslikud, kuid mille tagajärjeks on, kui nende kirjeldusi võetakse õigesti, et nende poolt kirjeldatud nähteid ei saa seletada silmapettusega. Davey' poolt leiutatud meetodid olid nii lihtsad, et imestatakse, et ta julges neid kasutada;

kuid tal oli säärane võim kokkukogunenute meelte üle, et ta võis neid veenda, et nad nägid seda, mida nad sugugi ei näinud.“ Niisugune on alati hüpnotiseerija võim hüpnotiseeritava üle. Kuid kui seda võimu nähakse mõjuvat kõrgesti haritud meeltele, kes on juba ette umbusklikud, siis on arusaadav, kui kergesti sellele peavad alluma harilikud hulgad.

Analoogilised näited on loendamatud. Mõni aasta tagasi ajalehed tõid teate kahest Seine'ist väljatõmmatud uppunud väikesest tütarlapses. Umbes tosin inimesi kinnitasid kõige kateoorilisemalt, et nad neid lapsi ära tunnevad. Nende nii üksmeelsete tunnistuste ees ei jäänud kohtu-uurijal mingit kahtlust ja ta kirjutas juba surmatunnistuse välja. Kuid hetkel, mil taheti uppunuid matta, avastati juhuslikult, et oletatavad ohvrid olid täieliku tervise juures ja et neil oli ainult väga kauge sarnasus väikeste uppunutega. Nagu kõigis eelmisteski näidetes, esimese tunnistaja tõendus, kes oli mingi illusiooni ohver, oli mõjutanud kõiki teisi. Säärastel juhtudel sugestiooni alguseks on alati illusioon, mis mõne üksiku isiku juures tekib enam või vähem ebamääraste mälestuste mõjul. See esialgne illusioon nakatab, teised tagant järele kinnitavad teda, võtavad omaks. Kui esimene vaatleja on väga tundlik, jätkub sellest, et laibal, mida ta usub tundvat, on — väljaspool igasugust tõelist sarnasust — mõni iseärasus, mõni arm, mõni väike asi riides, mis äratas kujutluse mõnest teisest isikust. See esilekutsutud kujutus muutub mingi kristallisatsiooni eoks, mis valdab kogu mõstuse-ala ja halvab kõik kriitilise võime. See, mis vaatleja nüüd näeb, pole enam ese ise,

vaid pilt, mis esile kutsutud tema meeles. Nii viisi seletuvad ekslikud lastelaipade äratundmised nende oma emade poolt, nagu järgnevas juba vanas loos, milles võib täpselt näha valitsemas kaht sugestiooniseadust, mille mehhanismi ma olen kirjeldanud.

„Lapse tundis ära teine laps — kes aga eksis. Ja nüüd tuli terve seeria ebatäpsaid äratundmisi.

Juhtus veel väga imelik asi. Teisel päeval pärast seda, kui üks koolipoiss oli ta ära tundnud, keegi naine hüüdis: „Ah, mu Jumal, see on minu laps!“

Ta viidi laiba juurde, ta vaatles seda teravasti, nägi armu otsaesisel. „See on tõesti, ütles ta, minu poeg, kes kadus möödunud aasta juulis. Ta rööviti minult ja tapeti!“

Naine oli majahoidja Fouri tänaval, ta nimi oli Chavandret. Lasti tulla tema mehevend, kes kõhklematult ütles: „See on väike Philibert!“ Mitu selle tänava elanikku tundsid ära Philibert Chavandret selles lapses, isegi tema kooliõpetaja, kellele medal oli tõenduseks.

Kuid ometi naabrid, mehevend, ema ja kooliõpetaja eksisid. Kuus nädalat hiljem lapse isik tehti lõplikult kindlaks. See oli Bordeaux' laps, kes oli tapetud Bordeaux's ja toodud postitöllaga Pariisi ¹⁾.“

Pangem tähele, et neid äratundmisi on üldiselt tulnud naiste ja laste poolt, see tähendab kõige tundlikumate olendite poolt. Need näitavad seda, millist väärtust tuleb anda sääras-tele tunnistustele kohtuasjus. Iseäranis laste tunnistusi ei peaks iialgi arvesse võetama. Koh-
tunikud kordavad üldiselt, et ses vanaduses ei valetata. Kuid natuke rohkem psühholoogilist haridust oleks neid õpetanud, et just selles vanaduses, vastuoksa, valetatakse peaaegu alati. Vale, kahtlematult, on süütu, kuid see on ikkagi vale. Parem oleks loosiga otsustada mõne kaebealuse saatus, kui seda teha, nagu on teh-

¹⁾ „Eclair“, 21. apr. 1895. a.

tud paljudel kordadel, mõne lapse tunnistuse järele.

Tulles tagasi tähelepanekute manu, mida teevad hulgad, me järeltame, et kollektiivsed tähelepanekud on kõigist kõige ekslikumad ja on kõige sagedamini ühe isiku lihtne illusioon, mis nakatuse teel sugereeritud teistele. Loendamatud faktid tõendavad, millise täielise umbusaldusega tuleb suhtuda hulkade tunnistusele. Tuhandeid inimesi oli nägemas kuulsat Sedani ratsaväe rünnakut, ja on siiski võimatu, kuna pealtnägijate tunnistused on kõige vasturääkivamad, teada saada, kes kamandas seda rünnakut. Ühes hiljutises raamatus inglise kindral Wolseley on näidanud, et senimaani kõige tõsisemad eksimused on valitsenud Waterloo lahingu kõige tähtsamate sündmuste suhtes, vaatamata sellele, et neid on kirjeldatud sadade tunnistajate poolt ¹⁾).

Kõik need juhused näitavad, ma kordan seda veel, mida tuleb arvata hulkade tunnistusest. Loogika õpperaamatute järele rohkearvu-

¹⁾ Kas me teame ka ühestainsastki lahingust, kuidas see tõelikult sündis? Ma kahtlen ses väga. Me teame, kes olid võitjad ja kes võidetud, kuid arvatavasti ei midagi rohkem. Seda, mis d'Harcort, osavõtja ja tunnistaja, teatab Solferino lahingust, võib rakendada kõigi lahingute kohta: „Kindralid (kes saavad loomulikult teateid sadadelt tunnistajailt) seavad kokku oma ametlikud aruanded; ohvitserid, kellele kästud see edasi anda, muudavad neid dokumente ja redigeerivad lõpliku aruande, peastaabiülem lukkab selle tagasi ja seab kõik uuesti kokku. See viiakse marssalile, see kisendab: „Te eksite täielikult!“ ja ta teeb uue redaktsiooni. Ei jää järele peaaegu midagi esialgselt ettekandest. d'Harcort toob selle asja kui tõendise võimatusest jalule seada tõtt sündmusest, mis oli kõige haaravam ja mida täpsemalt vaadeldi.

liste tunnistajate ühesugust tunnistust peaks pidama nähtavasti mõne tõsiasja kõige tõhusamaks tõendiseks. Kuid see, mis me teame hulkade hingeelust näitab, kuidas neis ses suhtes on palju illusioone. Kõige kahtlasemad nähted on kindlasti need, mida on vaadeldud kõige suurem arv inimesi. Kõnelda, et asja on ühekorruga tähele pannud tuhandeid tunnistajaid, tähendab, et tõeline sündmus on üldiselt tugevasti erinev sellest, mis jutustatakse.

Kõigest varemöeldust järgneb selgesti, et ajalooraamatuid tuleb vaadelda kui puhta fantaasia teoseid. Need on fantastilised jutustused faktidest, mida halvasti vaadeldud, ja millele lisaks on sepitsetud seletused. Kui minevik poleks meile pärandanud oma kirjanduslikke ja kuntiteoseid ja mälestussambaid, me ei teaks temast midagi reaalselt. Kas me teame ainustki õiget sõna suurte meeste elust, kellel oli inimsoo ajaloo kohta ülisuur võim, nagu Herakles, Buddha, Jeesus või Muhamed? Väga võimalik, et ei. Muide, nende täppis elulugu ei ole meile tõepoolest tähtiski. Isikud, kes on mõjutanud hulki, olid legendaarsed kangelased, mitte aga reaalsed kangelased.

Õnnetuseks legendidel enestel pole mingit püsivust. Hulkade kujutlus moondab neid vahetpidamatult, sõltuvuses ajast ja iseäranis rassist. Kui kaugel on verejanulise Piibli Jehoova püha Therese armastuse Jumalast, ja Hiinas austataval Buddhal pole enam mingit ühist joont sellega, keda austatakse Indias.

Pole sugugi vaja, et mööduks sajandeid pärast kangelaste surma selleks, et hulkade kujutlus võiks täielikult muutuda nende legendist. Moondus sünnib mõnikord paari aastaga.

Me oleme meie päevil näinud legendi ühest kõige suuremast ajaloolisest kangelasest muutuvat mitu korda vahe kui viiekümne aasta kestel. Bourbonide ajal Napoleon sai mingiks idülliliseks, inimarmastajaks ja vabameelseks inimeseks, vaevatute sõbraks, mälestus kellest, üteldes luuletaja sõnadega, peab kaua elama onnide katuste all. Kolmkümmend aastat hiljem heasüdamlik kangelane oli muutunud verejanuliseks hirmuvalitsejaks, võimu ja vabaduse anastajaks, kes ohverdanud kolm miljonit inimest ainult oma auahnusele. Praegusel ajal see legend moonduv veelgi. Kui möödub veel mõnikümmend sajandit, tuleviku teadlased, nähes neid vasturääkivaid jutustusi, kahtlevad võib-olla kas kangelast on olnudki, nagu meie mõnikord kahtleme, kas Buddhat on olnud, ja ei näe tas muud kui päikesemüüti või Heraklese legendi edasiarengut. Kuid nad kahtlematult lepivad varsti selle ebakindlusega, sest. tundes hulkade psühholoogiat paremini kui meie, nad teavad, et ajalugu jäädvustab ainult müüte.

§ 3. Hulkade tunnete liialdus ja labane ühekülgsus.

Tunnetel, kas halbadel või häil, mida hulgad ilmutavad, on see kaksiktunnus, et nad on väga lihtsad ja väga liialdatud. Ses asjas nagu paljudes teisteski isik hulgas läheneb primitiivsetele olenditele. Mitte märgates varjundeid, ta näeb asju ühe tükina ja ei tunne üleminekuid. Tunde liialdust hulgas toetab veel see, et, levides väga ruttu sugestiooni ja nakatuse teel, seesama tunne kutsub esile üldise heakskiidu, mis aitabki kaasa suurel määral ta jõu suurenemisele.

Hulga tunnete lihtsus ja liialdus hoiavad teda kahtluse ja kindlusetuse eest. Hulk satub ikka kohe äärmustesse, nagu naisedki. Korraks nimetatud kahtlustus muutub kohe vastuvaidlematuks tõenduseks. Antipaatiat või mitte-nõusoleku algus, mis isoleeritud isikus jääb vähemärgatavaks, muutub kohe julmaks vihkamiseks, kui see isik on hulgas.

Hulkade tunnete ägedus suureneb veelgi, kõigepealt mitmelaadses hulgas. sellega, et pole vastutust. Kindlus karistamatuses, mis seda kõvem, mida arvukam on hulk, ja õige suurest, kuigi ajutisest, võimutundest, mida annab arv, võimaldab inimeste kogudel sääraseid tundeid ja tegusid, mis on võimatud isoleeritud isikule. Hulkades vähese aruga, harimatu ja kade on vabastatud oma tühisuse tundest ja võimatuses, mille asemele astub jõhkra jõu tunne, ajutise, kuid määratusuure.

Liialdus hulkade juures õnnetuseks esineb sageli halbades tunnetes, mis on pirimitiivse inimese instinktide atavistlik jäänus, mida isoleeritud ja vastutav inimene endas maha peab suruma kartes karistust. Niiviisi seletub hõlpsus, millega hulgad lasevad enda viia kõige halvemate äärmusteni.

Kui hulki osavalt sugereerida, siis saab neid viia kangelastegudele ja nad võivad oma ideedele kõigest hingest anduda. Nad on selleks isegi palju võimelisemad kui üksikud. Me tuleme selle küsimuse juurde pea tagasi, uurides hulkade kõlblust.

Kuna hulgasse mõjuvad ainult liialdatud tunded, siis kõneleja, kes tahab teda kaasa haarata, peab ohtrasti tarvitama ägedaid väljendeid. Liialdada, kinnitada, korrata ja mitte

iaalgi püüda midagi mõistuse abil tõestada on rahvakoosolekutel kõnelejate tuntud seletuseviisid.

Hulk soovib ka omades kangelastes samasugust tunnete liialdust näha. Nende näilised omadused ja vourused peavad alati olema suurendatud mõõtudes. Teatris hulk nõuab tüki kangelaselt vourusi, julgust ja kõlblust, millist iialgi ei esindu elus.

Õigusega on kõneldud teatri erilisest vaatevinklist. See on kahtlematult olemas, kuid selle reeglid pole tihtigi terve mõistuse ja loogikaga mingis seoses. Kunst kõnelda hulkadele on alamat liiki kunst, kuid nõuab täiesti erilisi võimeid. Teatavate näidendite menu on lugedes mõnikord raske mõista. Teatrite direktorid neid vastu võttes üldiselt isegi väga kahtlevad nende edus, sest selleks, et õieti otsustada, oleks neil vaja moonduda hulgaks ¹⁾. Kui me saaksime laskuda üksikasjadesse, oleks hõlpus näidata veel rassi ülikaalukat mõju. Teatritükk, mis vaimustab hulka ühel maal, ei saavuta teisel maal muud edu kui ainult lugupidamise ja viisakuse edu, sest et ta ei mõju

¹⁾ See lubab aru saada, mispärast mõningad kõigi teatrite direktorite poolt tagasilükatud tükid saavad kolesuure menu osaliseks, kui neid juhtumisi on mängitud. On teada Coppée tüki „Pour la couronne“ menu, mille kümme aastat järgimööda kõik teatrid tagasi lükkasid, vaatamata ta autori nimele. „La marraine de Charley“, mis lavale pääsis ühe börsimaakleri kulul pärast korduvaid tagasilükkamisi, pidas välja kakssada etendust Prantsusmaal ja üle tuhande Inglismaal. Ilma ülevalpool antud seletusega, et teatridirektoritel pole ju võimalik asendada hulka vaimulaadi poolest, ei saaks mõista sääraseid raskeid eksimusi kompetentsete ja sellest asjast täiesti huvitatud isikute poolt.

nendesse hingejõududesse, mis on võimelised panema liikuma ta uut publikut.

On kasutu lisada, et hulkade liialdus käib ainult tunnete kohta, mitte aga mõistuse kohta. Ainult selle tõsiasja läbi, et isik on hulgas, tema vaimline tasapind, nagu ma juba olen näidanud, alaneb tähelepandavalt. Tarde on samuti konstateerinud seda, tehes oma uuringuid hulkade kuritõide suhtes. Järelikult ainult tunnete alal hulgad võivad tõusta väga kõrgele või, vastuoksa, laskuda väga madalale.

§ 4. Hulkade sallimatus, sõnakuulmise nõudmine ja alalhoidlikkus.

Hulkadel on ainult lihtsaid ja äärmuslikke tundeid; arvamused, ideed ja uskumused, mida neile sugereeritakse, on nende poolt kas vastu võetavad või kõrvaleheidetavad terveni, peetakse neid kas absoluutseks tõeks või mitte vähem absoluutseks valeks. See on alati nii viisi uskumustega, mis on püsima saanud suggestiooni teel, selle asemel et olla tekitatud arutluste teel. Igaüks teab, kui sallimatud on religioossed uskumused ja millist despotilist võimu nad avaldavad hingede suhtes.

Hulk ei tunne mingit kahtlust selle kohta, mida ta usub tõe või eksimuse olevat, ja omab teiselt poolt selge teadmise oma jõust, ja seepärast on hulk sama autoritaarne kui sallimatu. Üksikisik võib sallida vasturääkimist ja vaidlust, hulk ei salli seda iialgi. Rahvakoosolekuil kõige väiksemgi vasturääkimine kõnelejalt võetakse silmapilk vastu vihaulumistega ja metsikute vandesõnadega, millele järgnevad teod ja kõneleja väljaajamine, kui ta ikka oma juurde

kindlaks jääb. Kui poleks segamas valitsuse võimu esindajaid, siis vasturaäkija elu oleks tihti isegi hädaohus.

Sallimatus ja sõnakuulmise nõudmine on üldine iga liiki hulkadel, kuid see esineb igaühes neist väga erineval määral; ja siin ilmnevad uuesti rassi põhiomadused, mis on inimeste tunnete ja mõtete valitsejad. Autoritarism ja sallimatus on kõigepealt arenenud ladina hulkades, ja isegi niivõrd, et on hävitanud selle individuaalse iseseisvuse, mis on nii võimas anglo-saksidel. Ladina hulgad on tundlikud ainult oma sekti ühise iseseisvuse suhtes, ja selle iseseisvuse iseäraldus on tarve painutada kõiki teisitimõtlejaid kohe ja vägivaldselt oma uskumuste orjadeks. Ladina rahvaste juures kõigi aegade jakobiinlased, alates juba inkvisitsiooni aegadega, ei ole iialgi jõudnud tõusta teissugusele arusaamisele vabadusest.

Autoritarism ja sallimatus on hulkadele väga selged tunded. Hulgad on ise sama kergesti valmis sõna kuulma kui seda nõudma teistelt. Nad austavad jõudu ja headus liigutab neid keskmiselt, sest seda hakkavad nad hõlpsasti pidama nõrkuse tunnuseks. Nende poolehoid pole iial kuulunud heasüdamlikele valitsejatele, vaid türannidele, kes neid kõva käega on valitsenud. Ja just neile nad püstitavad kõige kõrgemaid mälestussambaid. Kui hulk heameelega jalgade alla tambib mahatõugatud despooti, siis seepärast, et, kaotanud jõu, ta on sattunud nõrkade liiki, keda põlatakse ja ei kardeta. Kangelastüüp, kes hulkadele kallis, on alati Caesari sarnane. Tema raudkübar ahvatleb neid, tema võim imponeerib neile ja tema mõök teeb neile rõõmu.

Ikka valmis mässu tõstma nõrga valitsuse vastu, hulk langeb orjalikult looka tugeva võimu ees. Kui valitsuse jõud on muutlik, siis hulk, ikka alludes äärmistele tunnetele, läheb üksteise järele anarhialt orjusele ja orjuselt anarhiale.

Arvata, et hulkades on revolutsioonilised vaistud valitsevad — näitab seda, et ei tunta hulkade psühholoogiat. Ainult nende ägedus teeb meile illusioone ses suhtes. Mässu vastuhakkamise ja hävitamise puhangud on ikka enamasti ühepäeva eaga. Hulgad on selleks liigselt alateadvuse juhitud ja nad järelilikult liiga palju alluvad sajanditest päritud mõjudetele, et olla midagi muud kui äärmiselt konservatiivsed. Jäetud iseenda hooleks, väsib hulk peagi oma rahutustest ja suundub vaistlikult orjuse poole. Kõige uhkemad ja leppimatud jakobiinlased tervitasid Napoleoni kõige tarmukamalt, kui ta kaotas kõik vabadused ja laskis karedasti tunda oma raudkäät.

Rahvarevolutsioonide ajalugu on peaaegu arusaamatu, kui ei tuntaks hulkade sügavalt alalhoidlikke vaiste. Nad vahetavad heameelega küll oma asutiste nimesid ja teostavad mõnikord isegi metsikuid revolutsioone, et saavutada neid muudatusi; kuid nende asutiste põhiloomus on rassi pärivuslike tarvete väljendus, ja selle juurde tulevad nad ikka tagasi. Nende alatine muutlikkus puudutab ainult pealiskaudseid asju. Tõeliselt on hulka-des teotsemas äravõitmatud alalhoidlikud vaistud ja nagu kõigil alginimestel on neil ebauslik aukartus traditsioonide ees, ebateadlik hirm uuenduste ees, mis võiksid muuta nende reaalseid elutingimusi. Kui praegune demokraatia

võim oleks valitsenud ajastul, mil leiutati mehhaanilised tööriistad, raudteed ja aurumasinad, nende uuenduste teostamine oleks olnud võimatu, või osa korduvate revolutsioonide hinnaga ainult. Õnneks tsivilisatsiooni edule hulkade valitsus hakkas tulema alles siis, kui suured leiutised teaduses ja tööstuses olid juba täide viidud.

§ 5. H u l k a d e k ö l b l u s .

Kui meie sõna „kõlblus“ all mõistame pidevat austust teatavate ühiskondlike sobimuste vastu ja alatist egoistlike tungide mahasurumist, siis on silmnähtav, et hulgad on liiga impulsiivsed ja liiga muutlikud selleks, et olla kõlblised. Kuid kui me siia hulka arvame ka mõningate omaduste ajutise avalduse, nagu keeldumine, anduvus, omakasupüüdmatkus, enda ohverdamine, ühesuguse õiguse nõudmine kõigile, siis võime ütelda, et hulgad on, vastuoksa, mõnikord väga kõrge kõlblusega. Need harvad hingeteadlased, kes on neid uurinud, on seda teinud ainult nende kuritegevuslike toimingu vaatekohalt; ja nähes, et sedalaadi toimingud on sagedased, on nad tulnud järeldusele, et hulkade kõlbluse tasapind on madal.

Kahtlematult annavad nad selleks sageli põhjust, aga mispärast? Lihtsalt seepärast, et purustava julmuse vaistud on jäänused alg-aegadest, mis magavad igaihes meist. Isoleeritud isikule oleks hädaohtlik neid rahuldada, kuid kui ta on mittevastutavas hulgas, kus on talle järelikult tagatud karistamatus, ta saab täieliku vabaduse järgida neile vaistudele.

Mitte saades harilikult rahuldada oma metsikuid instinkte omasuguste kallal, me lepime sellega, et rahuldame neid loomade kallal. See on üks ja sama allikas, millest tekib jahikirg ja hulkade julmus. Hulk, kes pikkamööda piinates peksab mõnda kaitsetut ohvrit, ilmutab oma väga alatut julmust; kuid filosoofile selles julmuses on palju ühist küttide omaga, kes ühinevad tosinate kaupa selleks lõbuks, et näha, kuidas nende koerad veriseks kisuvad mõne õnnetu hirve.

Kui ka hulk on võimeline tapma, põletama ja kõiki muid roimi korda saatma, siis on ta samuti võimeline ka ennatsalgavaile omakasupüüdmatuile tegudele, ja seda palju kõrgemal määral kui isoleeritud inimene. See on kõigepealt inimene hulga seas, keda saab mõjustada, äratades temas kuulsuse, au, usu ja isamaalikke tundeid. Ajalugu on kihinal täis näidetest, mis on analoogilised nähetele ristisõdadest ja 93. a. vabatahtlikest. Ainult kollektiivid on võimelised suurele andumusele ja suurele omakasupüüdmatusele. Kuipalju hulki on kangelaslikult lasknud end maha tappa uskumuste ja ideede pärast, millest nad vaevalt aru said! Hulk, kes streigib, teeb seda ennem seepärast, et käsku kuulda, kui palga suurendamise pärast. Harva on isikliku kasu püüe nii võimas, et hulki liikuma paneks, kuna see, vastuoksa, on jälle peaaegu see ainus tegudele kihutaja üksiku juures. See polnud kindlasti mitte isiklik kasu, mis on kihutanud hulki nii paljudesse sõdadesse, mis õige tihti olid nende mõistusele arusaamatud, ja kus nad lasksid end hulgana maha tappa sama hõlpsasti nagu lõokesed, kes on hüpnotiseeritud küti peeglist.

Isegi kõige täielikumad kaabakad, ainult selle fakti tõttu, et nad on ühendatud hulgaks, võtavad mõnikord omaks õige kõvad kõlblusereeglid. H. Taine märgib, et Septembri-mõrtsukad tõid komiteedesse kõik raha ja kallisasjad, mida nad leidsid oma ohvreil, olgugi et seda oli nii hõlpus endale võtta. Uluv, kihisev ja vilets rahvahulk, kes valdas Tuileries' 1848. a. revolutsiooni ajal, ei võtnud kaasa ühtegi toredat eset, mis teda pimestasid ja milliseist üksainus oleks võinud anda leiba paljudeks päevadeks.

See üksikisiku kõlblustamine hulga läbi pole kindlasti mitte alatine reegel, kuid seda võib sageli tähele panna, ja isegi olukordades, mis on palju vähem kardetavad kui need, milliseid mina ette tõin. Teatris, millest ma juba kõnelesin, nõuab hulk kangelaselt liialdatud voo- rusi, ja koosolek, mis moodustunud madalaist elementidest, on mõnikord kõlbluse suhtes väga nõudlik. Elukutseline naitleja, paha kuulsusega maja ülevalpidaja, irvitav uulitsapoiss pa- handavad sageli, kui tükis on natuke kaugemale minevaid stseene või kergevõitu sõnu, mis võr- reldes nende igapäevaste kõnelustega peaksid küll olema väga süütud.

Nii siis, kui ka hulgad sageli langevad ole- mate instinktide mõju alla, siiski nad mõnikord näitavad ka väga kõrge kõlbluse eeskuju. Kui omakasupüüdmatus, allaheitlikkus saatusele, absoluutne anduvus kas pettekujudele või reaalsele ideaalidele, on kõlblad voorused, siis võib ütelda, et hulka del on mõnikord neid voorusi nii kõrgel määral, et kõige targemad filosoofid on harva selle määrani jõudnud. Nad harrastavad neid kahtlematult ebatead-

valt, kuid mis sellest! Kui hulgad oleksid sa-
geli arutlenud ja arvesse võtnud oma otseseid
huvisid, siis ükski tsivilisatsioon ei oleks saa-
nud areneda meie planeedi pinnal ja inimkon-
nal poleks ajalugu.

Kolmas peatük.

Hulkade ideed, mõtteviis ja kujutus.

§ 1. Hulkade ideed. — Põhi-ideed ja lisa-ideed. Kuidas saavad üheaegselt püsida vastupidised ideed. — Milliseid muudatusi peavad läbi tegema kõrgemad ideed, et olla vastuvõetavad hulkadele. — Ideede ühiskondlik ülesanne ei sõltu tõest, mida nad võivad sisaldada. § 2. Hulkade mõtteviis. — Hulki ei saa mõjutada arutlustega. — Hulkade mõtteviis on alati väga madalat liiki. — Hulgad panevad seosesse ideid, mille vahel on ainult näilik sarnasus, või mis paljalt näivad üksteisele järgnevat. — § 3. Hulkade kujutus. Hulkade kujutluse võimsus. — Nad mõtlevad piltlikult, ja nende pildid järgnevad üksteisele ilma mingi seoseta. — Hulki üllatab kõigepealt asjade ime-likkus. — Imelik ja legendaarne on tõelised tsivilisatsiooni toed. — Rahva kujutus on alati olnud riigimeeste võimu aluseks. — Kuidas tuleb esitada hulkadele tõsi-asju, et need haaraksid hulkade kujutlust.

§ 1. Hulkade ideed.

Uurides ühes eelmises teoses ideede osa rahvaste evolutsioonis, me näitasime, et iga tsivilisatsioon johtub väikesest arvust põhi-ideedest, mida harva uuendatakse. Me näitasime, kuidas

need ideed aset võtavad hulkade hinges; millise raskusega nad sinna tungivad ja millise võimu nad saavad pärast sissetungimist. Me näitasime ka, et suured ajaloolised pöörded johtuvad kõige sagedamini nende põhi-ideede muutumistest. Olles küllalt sellest ainest kõnelnud, ma ei pöördu ta juurde enam tagasi, ja ma piirdun ainult mõne sõnaga ideede kohta, mis on hulkadele vastuvõetavad ja millises vormis nad omandatakse.

Neid ideid võib jagada kahte liiki. Ühte me paigutame juhuslikud ja möödaminevad ideed, mis hetke mõjul tekivad; mõne isiku või doktriini jumaldamine, näiteks. Teise aga põhi-ideed, millele miljöö, pärivus, avalik arvamus annavad suure püsivuse, nagu olid varemajal usulised ideed, praegusel ajal aga demokraatlikud ja sotsiaalsed ideed.

Põhi-ideid võib kujutleda endale vetehulga näol mõnes jões, mis aeglaselt arendab oma voolu, kuna aga möödaminevad ideed on väikesed lained, mis alati muutuvad ja liikuma panevad veepinna; neil lainetel pole tõelist tähtsust, kuid need on silmale enam märgatavad kui jõe enese liikumine.

Meie ajal suured põhi-ideed, millest on elanud meie isad, on hakanud enam ja enam kõikumama ja ühes sellega nendele põhjenevad asutised on hakanud tunduvalt vankuma. Nüüd tuleb palju sääraseid väikesi möödaminevaid ideid, millest ma praegu just kõnelesin; kuid ainult vähesed neist näivad pääsvat suuremale mõjule.

Millised ka ei olekski ideed, mis sugereeritud hulkadele, nad ei saa muutuda valitsevaiks muidu kui nad rõivastatakse õige lihtsasse

vormi ja esitatakse hulkadele piltlikult. Ükski analoogia või pideva järjestuse loogiline side ei tarvitse üksteisega ühendada neid ideid-kujusid; nad võivad samuti üksteiesle järgneda nagu projektsiooni-laterna klaasid, mida pildinäitaja kastist võtab, kus nad hunnikus üksteise otsa laotud. Nii võivadki hulkade seas kõige vastupidisemad mõtted üksteisele järgneda. Silmapilgu juhuste kohaselt satub hulk kord ühe, kord teise endale tagavara lattu asetatud ideede mõju alla ja võib järelikult korda saata väga vastupidiseid toiminguid. Kuna tal täielikult puudub kriitiline meel, siis ei märkagi ta, et ta teod üksteisele vastu käivad.

See pole muide ainult spetsiaalselt hulkadele omane nähe. Seda võib märgata paljude üksikute juures, mitte ainult primitiivsete olendite seas, vaid kõigi nende juures, kes oma vaimu poolest mõnest küljest lähenevad primitiivsetele, mõne ägeda usulahu liikmed näiteks. Ma olen seda tähele pannud õpetatud hindude juures, kes kasvatuse saanud meie euroopa ülikoolides ja omavad kõik diplomid. Usulistele või pärandatavate sotsiaalsete ideede vankumatuile alustele on peale laotud kord läänemaisi ideid, mis põrmugi pole muutnud endisi aluseid ja millel pole nendega mingit sugulussidet. Silmapilgu mõjutuste järele kas ühed või teised neist ideist kerkisid pinnale, ja üks ja sama isik võis niiviisi avaldada kõige teravamaid vasturääkimisi. Need vasturääkivused on rohkem küll näilised kui tõelised, sest üksiku juures on päritud ideed selleks küllalt võimsad, et juhtida ta käitumist. Ainult siis, kui ristluse tagajärjel inimene on mitmesuguste pärivuslikkude sisetõugete mõju all, võivad tema toi-

mingud muutuda tõepoolest vasturääkivaiks. On ülearune peatuda siin neil nähetel, olgugi et nende psühholoogiline tähtsus on suur. Minu arvates peab vähemalt kümme aastat rändama ja vaatlema, et neid mõista.

Ideed on hulkadele vastuvõetavad ainult väga lihtsal kujul ja nad peavad selleks, et saada rahvale omaseks, sagedasti läbi tegema õige täielikke muudatusi. Kui küsimus on natuke kõrgemais filosoofilistes või teaduslikes ideis, siis on tarvis väga sügavaid muudatusi, et need ideed võiksid kihist kihini laskuda hulkade tasapinnani. Need muudatused sõltuvad kõigepealt rassist, millesse need hulgad kuuluvad; kuid nad on alati vähendavad ja lihtsustavad. Sotsiaalselt seisukohalt ei ole tõeliselt olemas ideede hierarhiat, see tähendab, et üks idee seisaks teisest kõrgemal. Selle ainsa tõsisasjaga, et idee saabub hulkade manu ja võib neid panna liikuma, ta tehakse paljaks peaaegu kõigest sellest, mis oli tema kõrgus ja üllus.

Idee hierarhiline väärtus on muide tähtsusetu. Tähtis on ainult see mulje, mida ta avaldab. Keskaja ristiusu ideed, viimase sajandi demokraatlikud ideed, praegusaja sotsiaalsed ideed ei ole liiga üllad. Filosoofilisest vaatepunktist neid võib pidada kui küllaltki viletsaiks eksimusteks. Kuid siiski on nende töö olnud ja on edaspidigi väga suur, ja nad jäävad veel kaua riikide käitumises kõige olulise- maiks tegureiks.

Aga isegi, kui idee on juba läbi teinud muudatusi, mis teevad ta vastuvõetavaks hulkadele, ta mõjub siiski ainult sel juhul, kui mõningate toimetete abil, millest kõne on teises kohas, ta tungib ebateadvusse ja muutub tundeks.

See muutumine kestab harilikult väga kaua. Ei tule arvata, et mõni idee just sellega mõjub, kui ära näidatakse, et ta on õige: see pole isegi arenenud inimeste juures nii. Selles on kerge veenduda, kuis vähe mõjuvad kõige selgemad tõendised suurema osa inimestele. Käega katsutavat tõde võib ju tunnustada mõni haritud isik hulgas, kuid ebateadvuse mõju all pöördub ta õige ruttu tagasi oma primitiivsete vaadete manu. Kui te teda mõne päeva pärast näete, siis ta toob teile uuesti ette vanad argumendid ja täielikult samade sõnadega. Ta on tõeliselt varemate ideede mõju all, mis on muutunud tunneteks; ainult need üksi on meie tegude ja kõnede sügavamad liikumapanejad.

Kui idee viimaks mitmete käikude kaudu on saanud pesitseda hulkade hinge, siis saab ta seal äravõitmatu jõu ja sellest tuleb terve rida järeltusi. Filosoofilised ideed, mis viisid Prantsuse revolutsioonini, võtsid palju aega, et asetseda rahva hinge. Me teame nende ülesaatmatut jõudu, kui nad juba olid tugevnenud.

Kogu rahva hoogus tung sotsiaalse üheväärisuse saavutamiseks, abstraktsete õiguste ja ideaalsete vabaduste teostamiseks pani võnkuma kõik troonid ja ajas sügavalt segi läänemaailma. Kahekümne aasta kestel viskusid rahvad üksteise kallale, ja Euroopa sai tunda massilisi hukkamisi, mis on võrreldavad Dšengis-khani ja Tamerlani omadega. Iialgi enne pole nii selgesti ilmnenu see, mida võivad teha kaasakiskuvad ideed, kuid nad jaksavad juhtida tundeid uude suunda. Kui võtab palju aega, enne kui idee jõuab pesitseda hulkade hinges, siis mitte vähem aega ei kulu selleks, et ta sealt kaoks. Seepärast

on hulgad ikka ideede suhtes mitu inimpõlve taga teadlastest ja filosoofidest. Kõik riigimehed teavad meie ajal, kui palju ekslikku on põhi-ideedes, mida nüüdsama loetlesin, kuid kuna nende mõju on väga tugev veel, siis peavad riigimehed valitsema põhimõtete järele, mille tõesse nad ise enam ei usu.

§ 2. H u l k a d e m õ t t e v i i s .

Ei saa absoluutselt ütelda, et hulgad pole mõjutatavad puhta arutlusega. Kuid argumentid, mida nad tarvitavad ja mis neisse mõjuvad, kuuluvad loogika seisukohast sellesse liiki, et vast ainult analoogia põhjal neid võib nimetada arutlusteks.

Hulkade madalamat liiki arutlused — nagu kõrgemadki arutlused põhjenevad assotsiatsioonidel, kuid hulkade poolt vastuvõetud ideed on omavahel seotud ainult näiliste sarnasuse ja järjestikkuse sidemetega. Neis on märgata samasugust seost nagu eskimo ideedes, kes teab näiteks kogemusest, et jää on läbipaistev ja sulab suus, ja teeb sellest järelduse, et ka klaas kui läbipaistev keha peab sulama suus; või jälle metslase ideedes, kes arvab, et kui ta ära sööb vapra vaenlase südame, siis sellega juba omandab endale tema vapruse; või töölise ideedes, keda kurnab ta peremees, ja kes teeb sellest järelduse, et kõik peremehed on kurnajad.

Ebasarnaste asjade assotsieerimine, millel on üksteisega ainult näilised suhted, ja üksikjuhtude otsekohene üldistamine — need ongi kollektiivse loogika tunnused. Sedalaadi assotsiatioone esitavad ikka hulkadele need kõnelejad, kes oskavad neid juhtida. Ainult selli-

sed võivad neisse mõjuda. Väga kaalukate loogiliste arutluste ahel oleks hulkadele täiesti arusaamatu, ja just seepärast on lubatud ütelda, et hulgad ei mõtlegi või mõtlevad valesti ja et mõistusega ei saa neid vallutada. Mõnikord tuleb lugedes imetleda, kui halvad olid kõned, millel oli ülisuur mõju hulkadesse, kes neid kuulas; kuid siin unustatakse, et need kõned olid hulkade kaasakiskumiseks, mitte aga filosoofidele lugemiseks. Kõneleja, olles tihedas ühenduses hulgaga, oskab ette tuua kujusid, mis rahvast kaasa kisub. Kui tal see õnnestub, on ta siht käes; ja terve kõide pikki kõnesid ei ole väärt mõningaid lauseid, millel oli mõju hingedesse, keda tuli veenda.

On asjatu lisada, et hulkade võimetus õieti mõtelda riisub neilt iga kriitilise meelega, see tähendab võimu, eraldada tõtt eksimusest ja vormuleerida millestki täppis arvamuse. Hulkade arvamused on ikka neile peale sunnitud ja pole iialgi mitmekülgse arutlemise saadus. Aga kui palju on inimesi, kes ses suhtes ei tõuse ka kõrgemale hulkadest. Hõlpsus, millega teatavad arvamused saavad üldisteks, sõltub just sellest, et suurem osa inimesi on võimetud looma endale oma isiklikku arvamist, mis põhineb nende omadel arutlustel.

§ 3. H u l k a d e k u j u t l u s .

Hulkade kujutlus, nagu kõigil olendeil, kes pole võimelised arutlemiseks, on vastuvõtlik sügavaile muljetele. Pildid, mis tuuakse hulkade vaimusilme ette mõne isiku, sündmuse või juhtumuse läbi, on peaaegu sama elavad kui

reaalsed asjad. Hulgad on vähekesese nagu ma-gaja osas, kelle mõistus on ajutiselt tegevuse-tuses ja kelle vaimu ette kerkivad äärmiselt elavad kujud, kuid mis ruttu haihtuvad kokku puutudes selge mõtlemisega. Hulgad, võimetud arutlema ja järele mõtlema, ei tunne ebatõe-näolist; ja siis, kõige ebatõenäolikum on ju kõige üllatavam.

Ja seepärast ongi sündmuste imelised ja legendaarsed muljed need, mis haaravad hulki. Imelik ja legendaarne on tõeliselt tsivilisat-siooni päristoed. Ajaloos on näilisus mängi-nud alati palju tähtsamat osa kui tõelisus. Irreaalne valitseb siin reaalsel.

Kuna hulgad saavad mõtelda ainult piltli-kult, siis ei lasegi nad end teisiti mõjutada kui kujutuste kaudu. Ainult need viimased kas kohutavad neid või haaravad kaasa ja kutsu-vad tegutsema. Seepärast teatrietendused, mis on kõige selgemad pildid, avaldavad mää-ratu suurt mõju hulkadesse. Leib ja vaate-mängud olid endisel ajal rooma pööblile õnne-ideaaliks. Aegade vältel on see ideaal vähe muutunud. Miski ei haara rohkem rahva kujut-lust kui teatritükk. Kogu saal tunneb samal ajal sama meeleliigutust, ja kui viimased ei muutu kohe üle tegudeks, siis seepärast, et kõige ebateadlikum vaatleja teab, et ta on illu-siooni ohver, ja et ta on naernud või nutnud kujutletavate seikluste üle. Kuid mõnikord on ka piltide sugereeritud tunded küllalt tuge-vad, et võivad hakata muutuma tegudeks, nagu harilikud sugestioonidki. On sageli jutustatud lugu ühest rahvateatrist, kus mängiti laval ainult süngeid draamasid. Näitleja, kes män-gis äraandjat, oli alati hädaohus teatrist välju-

des ja teda pidi kaitsma, sest et pealtvaatajad, vihased tema kujutatavate kuritegude pärast, olid valmis teda lõhki kiskuma. Siin on, ma usun, üks kõige tähelepandavam näide hulkade vaimlisest seisukorrast, ja iseäranis sellest hõlpsusest, millega neid sugereeritakse. Irreaalsel on nende silmis peaaegu sama väärtus kui reaalsel, ja hulkadel on silmanähtav kalduvus neid teineteisest mitte eraldada.

Rahva kujutlusele ongi põhjendatud riikide jõud ja maadevallutajate võim. Hulki tõmmatakse enda järele, mõjudes nende kujutlusele. Kõik suured ajaloolised sündmused, nagu budhism, ristiusk, islam, reformatsioon, Suur Prantsuse Revolutsioon, ja meie päevil sotsialismi ähvardav pealetung, on kõik kas otsesed või kauged tagajärjed tugevaist muljeist, mis on surutud hulkade kujutlusele.

Nii siis kõigi aegade ja kõigi maade suured riigimehed, siia hulka arvatud kõige absoluutsemad despoodid, on ikka pidanud rahva kujutlust oma võimu toeks. Iialgi pole nad katsunud valitsedes toimetada sellele vastu. „Tehes end katoliiklaseks, ütles Napoleon riiginõukogus, lõpetasin ma sõja Vendée's; tehes end muhameedlaseks kindlustasin ma enda Egiptuses, ja tehes end ultramontaanlaseks ma võitsin enda poole Itaalia preestrid. Kui ma valitseksin juudi rahvast, ehitaksin uuesti üles Salomoni templi.“ Iialgi võib-olla pole pärast Aleksander Suurt ja Caesarit ükski suurmees paremini aru saanud, kuidas tuleb mõjutada hulkade kujutlust. Ta mõtles alati sellele, kuidas haarata hulkade kujutlust. Ta mõtles sellele oma võitudes, oma kõnedes, oma

vaidlustes, kõigis oma tegudes. Isegi oma surivoodil ta mõtles veel sellele.

Kuidas saab mõjutada hulkade kujutlust? Me näeme seda pea. Nüüd aga piirdume ainult tähendusega, et seletustega, mis määratud arule ja mõistusele, ei saa seda teha. Antoniusel polnud tarvis osavat ilukõnet, et rahvast mäsule kihutada Caesari tapjate vastu. Ta luges ette tema testamendi ja näitas rahvale ta laipa.

Kõik, mis haarab hulkade kujutlust, esineb kaasakiskuvalt selge pildina, ilma lisaseletusteta, olgu ainult mõned imelised faktid: suur võit, suur ime, suur kuritegu, suur lootus. Tuleb esitada asjad ühes tükis ja mitte iialgi näidata nende allikat. Sada väikest kuritegu ja sada väikest õnnetust ei haara kuidagi hulkade kujutlust; kuna aga üksainus suur kuritegu, üksainus katastroof põrutavad neid sügavasti, isegi kui nende tagajärjed on vähem mõrtsukalikud kui saja väikese õnnetuse kogusumma. Suur influentsa epideemia, mis saatis Pariisis mõne nädalaga hauda 5000 inimest, ei põrutanud palju rahva kujutlust. See tõeline massiline suremine ei avaldanud mingeis nähtavais kujudes ja teda näitasid ainult iganädalased statistika-aruanded. Õnnetus aga, milles 5000 inimese asemel oleks hukkunud 500, ühel ja samal päeval, mõnel avalikul platsil ja nähtava sündmusena, näit. Eiffeli torni ümberkukkumine, oleks avaldanud rahva kujutlusele hiiglasuurt muljet. Ühte okeanilaeva arvati keset merd hukkunuks, põhjusel, et tast kaua ei saadud teateid, ja see põrutas hulkade kujutlust ja hoidis kütkes kogu nädala. Kuid samal ajal statistika näitas, et samal aastal sai hukka tuhandeid suuri laevu. Neist üksteisele järg-

nevaist hukkumistest, kus inimelud ja kaubad hävinesid, ei olnud hulgal silmapilgukski huvitatud.

Need pole siis faktid iseendast, mis haaravad rahva kujutlust, vaid viis, kuidas neist teatatakse. Need faktid peavad tihendamise teel, kui ma võin nii avalduda, tekitada haarava pildi, mis täidab ja vallutab meele. Kes tunneb kunsti, kuidas mõjutada hulkade kujutlust, see tunneb kunsti, kuidas neid valitseda.

Neljas peatükk.

Usundlikud vormid, mille võtavad kõik hulkade veendumused.

Mis moodustab religioosse tunde. — See tunne ei olene sellest, missugust jumalat austatakse. Tema ise-loomustus. — Veendumuste võimsus, mis on võtnud usundliku vormi. — Mitmesuguseid näiteid. — Rahva jumalad pole iialgi kadunud. — Uued vormid, mille all nad jälle ellu ärkavad. — Ateismi usundlikud vormid. — Nende mõistete tähtsus ajaloolisest seisukohast vaadatuduna. — Reformatsioon, Pärtliöö, Terror ja kõik analoogilised nähted on hulkade usundlikkude tunnete tagajärjed, aga mitte üksikute isikute.

Me oleme näinud, et hulgad ei arutle, et nad võtavad vastu või heidavad kõrvale ideed tervena, ei kannata ei vaidlust ega vasturääkimist ja et sugestioonid võtavad nende mõtlemisvõime täiesti enda alla ja püüavad kohe muutuda tegudeks. Me oleme näidanud, et hulgad, kui neid sellekohaselt sugereeritakse, on valmis end ohverdama ideaalidele, mis neile on sugereeritud. Me oleme näinud lõpuks, et hulgad tunnevad ainult tugevaid ja äärmisi meeleliigutusi. Nende juures sümpaatia muutub ruttu jumaldamiseks, ja antipaatia, vaevalt sündinud,

moondub vihkamiseks. Need üldised tähendused lubavad juba ette aimata hulkade veendumuste loomu.

Vaadeldes lähemalt hulkade veendumusi, niihästi usuajastuil kui suurtes poliitilistes pöördelis, nagu seda olid viimase sajandi omad, võib sedastada, et neil on ikka eriline vorm, mida ma ei saa paremini määritleda, kui andes sellele religioosse tunde nime.

Sel tundel on väga lihtsad iseloomulikud tunnused: kõrgemaks peetud olevuse jumaldamine, temale omaseks peetava võimu kartus, pime allumine tema käskudele, võimatus vastu vaielda tema dogmadele, iha neid levitada, kaldumus pidada vaenlasteks kõiki neid, kes ei võta neid dogmasid vastu. Kas käib see tunne nägematu Jumala kohta, kivist ebajumalakuju või mõne poliitilise idee kangelase kohta, see jääb olemuselt ikka usundlikuks. Üliloomulikku ja imelist on siin ühesugusel määral. Hulgad ehivad samase salapärase võimuga kas poliitilise vormeli või võiduka juhi, keda nad parajasti jumaldavad.

Ei olda religioosne ainult siis, kui jumaldatakse mõnda jumalust, vaid kui pannakse kõik oma vaimujõud, kõik tahte sõnakuulelikkus, kõik oma fanatismi tulisus mõne asja või olevuse teenistusse, mis on muutunud siis tunnete ja tegude juhiks ja sihiks.

Sallimatus ja fanatism on usundliku tunde harilikuks saatjaks. Need on möödapääsematud neis, kes usuvad omavat kas maapealse või taevase õnne saladust. Need kaks joont tulevad ette igas inimeste rühmas, kes mässi tõstavad mõne veendumuse nimel. Terrori ja kobiinlased olid samuti olemuselt usklikud

nagu inkvisitsiooni katoliiklased ja nende julm talitusus johtus samast allikast.

Hulkade veendumused esindavad neid pimedast peast allaheitlikkuse, metsiku leppimatus, ägeda oma uskumuse propaganda tarvituse iseloomulikke tunnuseid, mis on omased usulisele tundele; nii võib ütelda, et kõigil nendel uskumustel on religioosne vorm. Sangar, keda hulk kummardab, on talle tõesti jumal. Napoleon oli seda viieteistkümne aasta kestel, ja iialgi pole jumalusel olnud nii andunud austajaid ja ükski ei saatnud inimesi nii kergesti surma. Ristiusu ja paganuse jumalad pole iialgi omanud täielikumat võimu hingede üle.

Religiooste või poliitiliste uskude põhjendajad ainult seepärast on saavutanud sihi, et nad osanud hulkaesse sugereerida usulise fanatismi tundeid, mis lasevad inimesel leida oma õnne jumaldamises ja tõukavad inimest ohverdama elu oma ebajumalate eest. Nii on olnud kõigil ajastuil. Oma ilusas raamatus Rooma Galliast Fustel de Coulanges näitab õieti, et Rooma riik hoidus püsti mitte jõu abil, vaid usundliku imetluse varal, mida ta sisendas. „See oleks enneolematu juhtum maailma ajaloos, ütleb ta õigusega, et rahvaste poolt vihatud režiim kestab tervelt viis sajandit. . Ei saa endale seletada, et riigi kolmkümmend leegioni oleksid jõudnud sundida sada miljonit inimest sõna kuulama. Kui aga need inimeste miljonid allusid, siis ainult seepärast, et keiser, kes kehastas nende silmis rooma vägevust, oli üksmeelselt pühaks peetud nagu jumalus. Kõige väiksemas riigi külakeses olid keisrile altarid. Tol ajal nähti tekkivat hingedes, riigi ühest

otsast teise, uut usundit, mille jumalusteks olid keisrid ise. Mõni aasta enne ristiusu ajastut kogu Gallia, esindatud kuuekümmne linnaga, püstitas ühiselt templi, Lyon'i linna lähedal, Augustusele... Tema preestrid, keda valis Gallia linnade kogu, olid oma maal tähtsamaiks isikuiks... On võimatu kõike seda pidada kartuseks ja orjalikkuseks. Rahvad oma tervikus pole orjalikud ja pole seda kolme sajandi kestel. Mitte hoovkond ei jumaldanud keisrit, vaid Room. See polnud ainult Room, see oli Gallia, see oli Hispaania, see oli Kreeka ja Aasia.“

Praegusel ajal suurtel hingede vallutajail pole enam altareid, kuid neil on ausambaid ja pilte, ja kultus, mis neile üles näidatakse, pole palju lahkuminev endisest. Siis juba hakatakse ajaloo filosoofiat natukegi mõistma, kuni on põhjalikult uuritud seda hulkade hingeelu tähtsamat külge: tuleb olla hulkadele kas jumal või ei midagi.

See pole mitte endiste aegade ebausik, mis nüüd oleks lõplikult minema kihutatud mõistuse poolt. Igaveses võitluses mõistuse vastu pole see tunne iialgi olnud võidetu osas. Hulgad ei taha enam kuulda sõnu jumalus ja usk, mis on neid niikaua valitsenud; kuid ükski muu ajastu pole näinud püstitatavat niipalju ausambaid ja altareid kui viimane sajand. Rahvaliikumine, mis on tuttav boulangismi nime all, näitab, millise hõlpsusega hulkade usundlikud vaistud on valmis uuesti sündima. Polnud ühtki külavõõrastemaja, kus polnud kangelase pilti. Teda peeti võimeliseks heaks tegema kõike ülekohut, kõiki hädasid arstima, ja tuhanded inimesed oleksid andnud oma elu tema

eest. Millise koha oleks ta võinud võita ajaloos, kui ta iseloom oleks jaksanud toetada tema legendi.

Nii on üsna kasutu labasus alatasa korrata, et hulkadele on vaja religiooni. Politilist, jumala- ja sotsiaalset usku omandavad hulgad ainult sel tingimusel, et annavad neile religiooni kaju ja asetavad niimoodi väljaspoole vaidlust. Ateism, kui oleks võimalik seda teha hulkadele vastuvõetavaks, omandaks siis usuliku veendumuse, kogu leppimatuse tulisuse ja muutuks oma välistes vormides nobedasti kultuseks. Positivistide väikese sekti areng annab meile sellest huvitava tõendise. See sarnaneb selle nihilistiga, kelle loo jutustab meile sügav tundelik Dostojevski. Tulles ühel ilusal päeval mõistuse selgele äratundmisele, ta peksis katki jumaluste ja pühakute kujud, mis ehtisid tema väikese kabeli altarit, kustutas vahaküünlad, ja, kaotamata silmapilkugi, asendas purustatud kujud mõnede filosoofide-ateistide teostega ja süütas siis uuesti hardalt küünlad. Tema usundlike veendumuste ese oli muutunud, kuid usundlik tunne ise, kas võib tõeliselt ütelda, et ka see oli muutunud?

Muidu me ei saa hästi mõista, ma kordan seda veel, teatavaid ajaloolisi sündmusi, — ja seejuures kõige tähtsamaid — kui me pole endale selgeks teinud, et rahvahulga veendumused võtavad lõppude lõpuks ikka usundliku kaju. Paljud sotsiaalsed nähted nõuavad rohkem psühholoogi uurimist kui loodusteadlase. Meie suur ajaloolane Taine on vaadelnud Suurt revolutsiooni ainult loodusteadlasena ja seejärel ongi sündmuste tõeline käik tema käest sagedasti libisenud. Ta on täielikult vaadel-

nud sündmusi, kuid mitte tundes hulkade psühholoogiat, pole kuulus kirjanik alati osanud mõista nende põhjusi. Sündmused kohutasid verejanulise, anarhilise ja julma küljega ja ta nägi suure ajastu kangelastes ainult metsikute määrtsejate karja, kes andusid takistamatult oma instinktidele. Revolutsiooni vägivallateod, mahatapmised, propagandatarve, tema sõjakuulutus kõigile kuningale seletuvad ainult siis, kui seda vaadeldakse kui uue usundliku veendumuse tungimist hulkade hinge. Reformatsioon, Pärtliöö, ususõjad, inkvisitsioon, terror on samalaadsed sündmused, mida teostati nende usundlikkude tunnete mõju all, mis tingimata tahavad tule ja mõõgaga välja juurida kõike seda, mis vastu on uuele usule. Inkvisitsiooni ja terrori meetodid on tõeliste veendumuste omad. Nad poleks mitte need veendunud, kui nad oleksid tarvitanud teisi teid.

Pöörded, analoogilised neile, millest ma praegu kõnelesin, poleks võimalikud, kui rahva hing ei kutsuks neid välja. Kõige võimsamad despoovid oleksid võimetud neid välja kutsuma. Ajaloolased, kes peavad Pärtliööd kuninga teoks, ei tunne hulkade psühholoogiat ega ka kuningate oma. Säärased tundepuhangud võivad tulla ainult rahva hingest. Kõige absoluutsema monarhia kõige piiramatum võim võib ainult kiirendada või pikendada selle tulekut. Mitte kuningad ei tee pärtliööd ega ususõdu, ja mitte Robespierre, Danton või Saint-Just ei teinud terrorit. Sääraste sündmuste taga seisab alati hulkade hing.

TEINE OSA.

Hulkade arvamusel ja uskumused.

Esimene peatükk.

Hulkade arvamuste ja uskumuste kaudsed tegurid.

Hulkade uskumuste ettevalmistavad tegurid. — Hulkade uskumuste areng on varema ettevalmistuse tagajärg. — Nende uskumuste mitmesuguste tegurite uurimine. — § 1. Rass. Tema valdav mõju. — Ta esindab esivanemate sugestioone. — § 2. Traditsioonid. Need on rassi hinge süntees. Traditsioonide sotsiaalne tähtsus. Mille poolast nad, kui nad enne olid tarvilikud, pärast muutuvad kahjulikuks. — Hulgad on kõige sitkemad traditsiooniliste ideede alalhoidjad. — § 3. Aeg. — See valmistab vaheldamisi ette uskumuste elluviimise ja siis nende hävitamise. — Tänu temale võib segadusest tekkida kord. — § 4. Politilised ja sotsiaalsed asutised. Vale arvamus nende mõjust. Nende mõju on äärmiselt nõrk. — Nad on tagajärjed, kuid mitte põhjused. — Rahvad ei oska valida asutisi, mis neile näivad kõige paremad. — Asutised on sildid, mis sama nime all varjavad kõige erilisemaid asju. — Kuidas võivad tekkida konstitutsioonid. — Mõned rahvad vajavad mõningaid asutisi, mis on teoreetiliselt halvad, nagu on näiteks tsentralisatsioon. — § 5. Haridus ja kasvatus. — Praeguse aja vale arvamine hariduse mõjust hulkadesse. Statistilised andmed. Mis on ladina kasvatuses demoraliseerivat. — Millist mõju võiks avaldada haridus. — Mitmete rahvaste elust võetud näited.

Uurisime nüüd hulkade vaimuehitust. Me tutvusime nende viisidega, kuid nad tunnevad,

mõtlevad ja arutlevad. Vaadelgem nüüd, kuidas sünnivad ja omaneivad nendes arvamused ja uskumused.

Tegurid, mis määravad neid arvamusi ja uskumusi, on kaht liiki: kaudsed ja otsesed.

Kaudsed tegurid on need, mis teevad hulga vastuvõtlikuks ühtedele veendumustele ja mittevastuvõtlikuks teistele. Nad valmistavad ette pinda, kus siis äkki idanevad uued ideed, mille jõud ja tagajärjed panevad imestlema, kuid mis on omal ajal tekkinud ainult näiliselt. Teatavasti ideede puhkemine ja teostamine sünnib hulkades mõnikord välgukiirusega. See on ainult pealiskaudne mulje, mille taga õige sagedasti tuleb otsida eelkäinud pikka tööd.

Otsesed tegurid on need, mis pärast seda pikka eeltööd, ilma milleta nad ei saaks mõjuda, tegelikult sünnitavad veendumuse hulga seas, see tähendab, annavad ideele kuju ja arendavad teda välja kõigi tema tagajärgedega. Otseste tegurite tõukel tekivad otsused, mis äkki panevad hulgad liikvele, nende tõttu tekib siin mäss, seal streik; nende tõttu suured enamusel viivad mõne inimese võimule või kukutavad valitsuse.

Kõigis suurtes ajaloosündmustes me võime tähele panna seda kahte liiki tegurite järkjärgulist toimimist. Prantsuse revolutsiooni tekitamises, võttes ainult ühe kõige tabavamaist näiteist, oli kaudseteks teguriteks muu seas kirjanikkude arvustus ja vana korra kuritarvitused. Kui hulkade hing oli niiviisi ette valmistatud, siis võidi seda hõlpsasti mässule kihutada otseste teguritega, nagu olid oraatorite kõned ja õuekonna vastuseis kõige väiksemailegi uuendusile.

Kaudsete tegurite hulgas on selliseid üldisi, mis on kõikide rahva arvamuste ja veendumuste põhjaks, need on: rass, traditsioonid, aeg, asutised, kasvatus. Me hakkame uurima nüüd nende vastastikust mõju.

§ 1. — R a s s.

See tegur, rass, peab pandama esimesele kohale, sest tema üksi on palju tähtsam kui kõik teised. Me oleme seda küllalt uurinud ühes eelmises teoses, ja seepärast oleks asjatu siin kauemalt peatuda selle küsimuse juures. Selles teoses me näitasime, mis on ajalooline rass ja et niipea kui on lõplikult kujunenud tema iseloomulikud tunnused, siis tema uskumused, institutsioonid, kunstid, ühe sõnaga tema tsivilisatsiooni kõik elemendid saavad tema hinge väliseks avalduseks. Rassi võim on niisugune, et ükski element ei saa minna ühelt rahvalt teisele, ilma kõige põhjalikuma muutuseta¹⁾.

Keskus, olukorrad, sündmused on ainult hetke sotsiaalsete sugestioonide väljendajaks. Nad võivad avaldada suurt mõju, kuid see on ikka lühiajaline, kui ta on rassi sugestioonidele vastukäiv, see tähendab terve rea esivanemate omadele.

Meil tuleb veel mitmes peatükis tagasi tulla rassi mõju juurde, ja näidata, et see mõju on

¹⁾ Kuna see mõte on veel õige uus, ajalugu selleta aga on raske mõista, siis ma pühendasin oma teose (*Les lois psychologiques de l'évolution des peuples*) mitu peatüki selle tõendamisele. Lugeja näeb sealt, et vaatamata petlikule välimusele, ei keel ega usund, ei kunstid ega ühe sõnaga ükski tsivilisatsiooni element ei saa muutumatult üle minna ühelt rahvalt teisele.

nii suur, ja et tal on peasa hulkade hinge eriliste iseloomujoonte määramisel. Sellega seletub see tõsiasi, et erisuguste maade rahvahulgad oma uskumustes ja käitumises suuresti üksteisest erinevad ja et neid ei saa mõjutada ühesugusel viisil.

§ 2. Traditsioonid.

Traditsioonid on mineviku ideed, tarbed ja tunded. Nad on rassi süntees ja rõhuvad meile kogu oma raskusega.

Bioloogilised teadused on palju muutusi läbi teinud sest saadik, kui embrüoloogia näitas, milline määratusuur mõju on minevikul olendite arenemisele; ja ajalooliste teadustega tuleb sama lugu, kui see idee saab suurema leviku. Seda tal seni küllaldaselt pole, ja paljud riigimehed on jäänud püsima viimase sajandi teoreetikute ideedele, arvates, et ühiskonda võib lahti kiskuda minevikust ja et teda võib igapidi ümber luua, toimetades mõistuse juhtimise järele.

Rahvas on organism, mille on loonud minevik. Nagu iga organism, ei saa see muutuda teisiti kui aeglase päriuslikkude omaduste kuhjumise teel.

Tõelised rahvajuhid on traditsioonid, ja need ei vaheta, nagu ma olen korranud, hõlpsasti muud kui väliseid vorme. Ilma traditsioonideta, see tähendab rahvusliku hingeta pole võimalik ükski tsivilisatsioon.

Nii on olnud inimese kaheks suureks tegevuseks, alates ajast, kus ta olemas, esiteks luua traditsioonide võrk ja pärast seda hävitada, kui traditsioonide headtegev mõju on ära tarvita-

tud. Püsivate traditsioonideta pole tsivilisatsioon; ilma nende aeglase kõrvaldamiseta pole edu. Raskus seisab stabiilsuse ja muutlikkuse vahel õige tasakaalu leidmises. See raskus on väga suur. Kui rahvas laseb oma kombes liiga kõvasti juurduda paljude inimpõlvede kestes, siis ta ei saa enam edeneda ja muutub nagu Hiina arenemisvõimetuks. Isegi vägivaldsed revolutsioonid muutuvad võimetuks, sest et katkikistud keti tükid kas liidetakse jälle uuesti ja minevik saab ilma mingi muudatuseta oma võimu tagasi, või need tükid jäävad laialipillatuna ja siis järgneb anarhia ja peagi täielik langus.

Nii on siis iga rahva kõige tähtsamaks ülesandeks hoida oma mineviku korraldusi, neid vähehaaval muutes. See on raske ülesanne. Roomlased endisel ajal ja inglased moodsal ajal on peaaegu ainukesed, kes selle on teostanud.

Traditsiooniliste ideede kõige sitkemad alalhoidjad, kes kõige kangekaelsemalt panevad vastu nende muutmisele, on just hulgad, ja nimelt need hulkade kategooriad, mis moodustavad kastid. Ma olen juba näidanud sellele alalhoidlikule vaimule ja kõnelnud, et paljudki mässud lõpevad ainult sõnade muutmisega. Kaheksateistkümnne sajandi lõpul, nähes kirikuid purustatuna, preestreid maalt väljakihutatuna või giljotineerituina, kogu katoliku kirikut tagakiusatuna, võis arvata, et vanad usundlikud ideed on kaotanud kogu oma võimu; kuid möödus ainult mõni aasta pärast seda ja kord kaotatud kultus pandi üldise nõudmise peale jälle maksma ¹⁾).

¹⁾ Endise konvendi liikme Fourcroy ettekanne, mida tsiteerib Taine, ütleb ses suhtes päris selgesti:

Ükski muu näide ei tõenda paremini traditsioonide võimu rahvahulga hingele. Templid ei saa kaitsta kõige kardetavamaid ebajumalakujusid, samuti ka paleed ja kõige despootlikumad türannid. Need hävitatakse hõlpsasti. Nägematud isandad, kes valitsevad meie hingedes, libisevad iga võimu käest ja nad annavad järele ainult sajandite aeglasele kulutamisele.

§ 3. — A e g.

Sotsiaalseis probleemes nagu bioloogilisteski probleemides on kõige tarmukam tegur aeg. Tema on tõeline looja ja suur hävitaja. Tema on ehitanud mäed liivateradest ja tõstnud üles inimliku auvääruseni geoloogiliste aegade tundmatu rakukese. Et muuta mõnd nähet, selleks on vaja sajandite vahelesegamist. On õigusega öeldud, et sipelgas võiks maata teha Monblanc'i, kui talle antaks selleks aega. Kui mõnel olendil oleks nõiavõim muuta aega oma tahtmise järele, siis oleks tal võim, mida usklikud omistavad oma jumalatele.

Kuid meie piirdume siin ainult vaatlemi-

„Igal pool pühapäeva pühitsemine ja kirikus käimine näitab, et prantslaste rahvahulgad tahavad tagasi-pöördumist endiste kommete juurde, ja praegu pole aeg vastu panna sellele rahvuslikule kalduvusele...

„Suurel massil on tarve usu järele, kultuse ja preestrite järele. See on mõnede filosoofide eksitus, millesse ma ise olin kistud, sedavõrd uskuda levinud hariduse mõjusse, et see hävitaks usundlikud eelarvamused; need on suurele hulga õnnetuile lohutuse-allikaks...

„Nii tuleb siis jätta rahvamassidele nende preestrid, altarid ja kultus.“

sega, milline on aja mõju hulkade arvamuste tekkimisele. Ses suhtes ta toiming on veel määratusuur. Temale alluvad suured jõud, nagu rassi omad, mida ei saa moodustada temata. Aeg arendab ja ka suretab kõik uskumused. Tema kaudu nad omandavad oma võimu ja tema läbi nad kaotavad selle.

Aeg valmistab ette hulkade arvamused ja uskumused, see tähendab pinna, milles nad idanevad. Sellest järgneb, et teatavad ideed, mis on elluviidavad ühel ajastul, ei ole seda teisel. Aeg kuhjab määratusuure uskumuste ja mõtete aluspõhja, millel tärkavad vastava ajastu ideed. Nad ei idane juhuslikult ja äkki. Nende juured ulatuvad kaugesse minevikku. Kui nad õide puhkevad, siis on aeg ette valmistanud nende õitsengu; ja ikka tuleb tagasi minna minevikku, et aru saada nende tekkimise loost. Nad on mineviku tütreid ja tuleviku emad, kuid ikka aja orjad.

See viimane on siis meie tõeline isand, ja tal tuleb lasta toimida, et näha, kuis kõik asjad muutuvad. Praegu oleme väga rahutud hulkade ähvardavate nõudmiste pärast, sest need tähendavad peatseid hävitusi ja segadusi. Kuid aeg hoolitseb selle eest, et kõik saaks jälle tasakaalu. „Ükski riigikord, kirjutab väga õieti Lavissee, ei teki ühe päevaga. Politiliste ja sotsiaalsete organisatsioonide tekkimine nõuab sadasid aastaid aega; feodalism oli olemas kujuta ja kaootiliselt juba sajandeid, enne kui hakkas alluma teatavaile reegleile, absoluutne monarhia elas ka juba mitu sajandit, kuna viimati leiti valitsemise korrapärased abinõud, — ja kõigil neil ootamiseajajärkudel olid suured segadused.“

§ 4. Politilised ja sotsiaalsed asutised.

See mõte, et riiklikud asutised võivad parandada seltskonna puudusi, et rahvaste edu sõltub põhiseaduste ja valitsuse täielikumaks muutumisest ja et sotsiaalsed muutused võib läbi viia dekreetidega, on veel kaunis üldiselt levinud. Prantsuse revolutsioon võttis selle mõtte oma lähtepunktiks ja praeguse aja sotsiaalsed teooriad toetuvad ka sellele.

Kõige kauakestvamad kogemused pole jõudnud paigast kõigutada seda kardetavat pettekuju. Asjatult ajaloolased ja filosoofid on püüdnud tõestada, et see mõte on absurdne. Kuid ometigi seda polnud neil raske ära näidata, et asutised on ideede, tunnete ja kommete sünnitus, ja et ei saa ümber teha mõtteid, tundeid ja kombeid, muutes seaduste kogusid. Rahvas ei vali ise endale asutisi oma tahtmise järele, nagu ta ei vali oma silmade ja juuste värvi. Asutised ja valitsused on rassi produkt. Kaugel sellest, et olla ajastu loojaks, nad on ise selle saadused. Rahvaid ei valitseta nende silmapilgu kapriiside järele, vaid kuidas nõuab nende iseloom. On vaja mõnikord sajandeid, et kujundada politilist režiimi, ja sajandeid, et seda muuta. Asutistel pole mingit sisemist paremust, nad pole iseendast ei head ega halvad. Head antud momendil ühele rahvale, nad võivad olla täiesti kõlbmatud teisele.

Rahval pole siis kuidagi võimu muuta tõeliselt oma asutisi. Ta võib tõesti, ägedate revolutsioonide abil, muuta nende nime, kuid põhi jääb endiseks. Nimed on tühised sildikesed, mida ajaloolane, kes teotseb asjade tõelise

väärtusega, ei pane suuremat tähele. Nii on näiteks kõige demokraatsem riik maailmas, Inglismaa¹⁾, kus on monarhistlik riigikord, kuna aga vabariiklikud hispaania-ameerika maad, mida valitsetakse vabariiklikkude põhi-seadustega, alluvad kõige valjemale despotismile. Rahvaste iseloom, mitte aga valitsused määravad nende saatuse. Ma olen püüdnud seda eelmises teoses tõendada, toetudes selgelt arusaadavatele näidetele.

See on siis poisiklik ülesanne, retooriku asjatu harjutus, kui kaotatakse aega põhiseaduste vabritseerimisele. Aeg ja tarvidus hoolitsevad selle eest, et neid välja töötada, kui lastakse toimida neil kahel teguril. Suur ajaloolane Macaulay näitab ühes kohas, mida peaksid pähe õppima kõigi ladina maade poliitikud, et anglo-saksid just toimisid siin niiviisi.

Olles seletanud, kui palju head toovad seadused, mis puhta mõistuse seisukohalt näivad olevat vasturääkivuste ja mõttetuste kaos, ta võrdleb tosinaid Euraapa ja Ameerika ladina rahvaste revolutsioonides hukkunud põhiseadusi Inglismaa omaga ja näitab, et see viimane on muutunud õige aeglaselt, osadekaupa, tege-likkude otseste tarvete ja ei mitte teoreetiliste targutuste mõjul.

¹⁾ Seda tunnustavad isegi Ühendriikides kõige esi-rinnas olevamad vabariiklased. Ameerika ajakiri *Forum* avaldas selle kategoorilise arvamuse järgmistes siin toodavais sõnades „Review of Reviews“ järele detsembris 1894:

„Ei pea kunagi unustama, ja isegi aristokraatia kõige vihasemad vastased pidagu meeles, et Inglismaa on praegu maailma kõige demokraatlikum maa, see, kus isiku õigusi austatakse kõige rohkem ja kus isikul on kõige rohkem vabadust.“

„Ärgu muretsetagu sümmeetria pärast, vaid kõige rohkem hoolitsetagu kasulikkuse eest; mitte muuta anomaaliat ainult seepärast, et see on anomaalia; mitte iialgi uuendada, kui ainult siis, kui annab ennast tunda mõni halbust, ja siis uuendada just niipalju kui on vaja halbusest vabanemiseks; mitte minna kaugemale sellest üksikjuhust, kus tuleb parandada; need on reeglid, Johni ajastust Victoria ajastuni, mis olid üldiseks juhiseks meie 250 parlamendile.“

Tuleb uurida üksikult iga rahva seadusi ja asutisi, et näidata, mil määral nad on oma rassi tarvete väljendajaks, ja juba seepärast ei saa neid vägivaldselt muuta. Võib filosoofiliselt vaielda, näiteks, tsentralisatsiooni hüvede ja pahede üle; kuid kui me näeme rahvast, mis koosneb mitmesugustest rassidest, ohverdavat tuhandeaastasi pinguldusi, et jõuda progressiivseltseni tsentralisatsioonini; kui me sedastame, et Suur revolutsioon, kel oli sihiks puruks lüüa kõik mineviku asutised, pidi siiski mitte ainult austama seda tsentralisatsiooni, vaid veel suurendama seda, siis võime järeldada, et see tsentralisatsioon on võimsate hädatarvilikkuste sünnitus, isegi olemise tingimus, ja me peame kahetsema poliitiliste inimeste vaimlist piiratust, kes kõnelevad selle hävitamist. Kui juhuslikult nende arvamus võitu saaks, siis see oleks sügava korralageduse¹⁾

¹⁾ Kui kõrvutada sügavaid usundlikke ja poliitilisi lahkkelisid, mis lahutavad Prantsusmaa mitmesuguseid osi ja mis on kõigepealt rassi küsimus, separatistlike kalduvustega Suure revolutsiooni ajastul ja uuesti Prantsuse-Saksa sõja lõpul, siis näeme, et meie pinnal elavad mitmesugused rassid pole kaugeltki veel ühte sulanud. Revolutsiooni energiline tsentralisatsioon ja kunstlike departemangude loomine, mis pidid ühte segama vanad provintsid, oli tingimata selle ajastu kõige kasulikum tegu. Kui detsentralisatsioon, millest

signaaliks, mis viiks muide uuele palju raske-
male tsentralisatsioonile kui endine.

Sellest järeldame, et mitte asutistes ei tule
otsida abinõud, kuidas mõjuda sügavasse hul-
kade hinge. Mõned maad, näiteks Ühendrii-
gid, edenevad suurepäraselt oma demokraat-
likkude asutistega, teised aga, näiteks hispaania-
ameerika vabariigid kiratsevad kõige viletsamas
anarhias, vaatamata samasugustele asutistele.
Need asutised pole siis süüdi ühtede õitsengus
ega teiste languses. Rahvaid valitsetakse nende
iseloomu omadustega, ja kõik asutised, mis ei
ole kõige lähemalt kokkukõlas selle iseloomuga,
on ainult laenatud rõivad, ajutine valerõivastus.
Muidugi on peetud veriseid sõdu, tehtud vägi-
valdseid revolutsioone, ja tehakse edaspidi, et
sisse seada asutisi, millel arvatakse olevat üle-
loomulik võim luua õnne. Teatavas mõttes
muidugi võib ütelda, et asutised mõjutavad
hulkade hinge, kuna nad tekitavad sääraseid
mässe. Kuid me teame, et tõeliselt kas võitjatena
või võidetuna, neil ei ole iseendast mingeid
voorusi. Püüdes neid võidule aidata, püütakse
ainult illusioone kätte saada.

§ 5. Haridus ja kasvatus.

Meie ajajärgu valitsevatest ideedest on
praegu kõige esimeses reas järgmine: hariduse
tagajärjeks on kindlasti see, et ta teeb inimesi
paremaks, muudab nad isegi üheväärseks. Juba

kõnelevad niipalju praegu mitteettenägelikud vaimud,
võiks saada teostatud, siis viiks see pea kõige verise-
maile riidudele. Seda mitte tunnustada — tähendab
unustada täielikult meie ajalugu.

paljalt alatise kordamise läbi on see kinnitus muutunud demokraatia üheks kõige vankumatuks dogmaks. Praegusel ajal on raske seda mõtet arvustada, nagu oli endisel ajal kiriku dogmade puudutamine.

Kuid ses punktis, nagu paljudes teisteski, on demokraatlikud ideed sügavas vastuolus psühholoogia andmetega ja elu kogemustega. Paljud väljapaistvad filosoofid, nimelt ka Herbert Spencer, on üsna lihtsalt näidanud, et haridus ei tee inimest ei kõlblamaks ega õnnelikumaks, et ta ei muuda tema vaiste ja pärivuslikke kirgi, ja võib, halvasti juhitud, muutuda ennem kardetavaks kui kasulikuks. Statistid on kinnitanud seda vaadet, näidates meile, et kuritegevus kasvab ühes hariduse üldiseks tegevamisega, või vähemalt ühes teatavat liiki üldharidusega; et kõige kurjemad ühiskonna vastased, anarhistid, värbuvad sageli koolide laureaatide keskel. Tähtis kohtunik Adolphe Guillo näitab, et praegusel ajal on 3000 kirjaoskajat kurjategijat 1000 kirjaoskamatu kohta ja et viiekümne aastaga kuritegevus on tõusnud 227-st iga 100.000 elaniku kohta 552 peale, nii siis tõus 133 protsenti. Ta on ühes oma kolleegidega märkinud ka, et kuritegevus tõuseb peasjalikult noorte inimeste keskel, kellele makсутa ja sunduslik kool on asendanud patroonaadi.

Muidugi ei hakka keegi ütlema, et õieti juhitud haridus ei võiks anda tagajärgi, mis on praktiliselt väga kasulikud, kui mitte kõlbluse tõstmise mõttes, siis vähemalt kutseoskuse võimete arendamises. Õnnetuseks ladina rahvad, iseäranis viimase kolmekümne aasta kestel, on rajanud oma haridusesüsteemi väga puuduli-

kele põhimõttele, ja hoolimata väljapaistvate meeste märkustest, nad hoiavad kinni oma viletsaist eksimustest. Ma ise olen oma mitmesugustes töödes ¹⁾ näidanud, et meie praegune haridus muudab ühiskonna vaenlasteks suure hulga neist, kes seda on saanud, ja värbib suure arvu õpilasi sotsialismi halvemaile liikidele.

Niinimetatud ladina kasvatuses süsteemi hädaoht seisab — selles, et ta tugineb kõige olulisemale psühholoogilisele eksimusele, et õpikute päheõppimisega arendatakse mõistust. Seepärast sunnitakse neist õppima palju; ja algkoolist kuni teadusliku aukraadi saamiseni noor inimene muud ei teegi kui õpib pähe raamatuid, ilma et harjutaks iialgi oma arutlusvõimet ja algatusvõimet. Haridus on temale peast ülesütlemine ja sõnakuulmine. „Õppida oma tunde, teada peast grammatikat või mõnd konspekti, hästi korrata, hästi jäljendada, vaat see on, kirjutas üks endine haridusminister Jules Simon, kena kasvatus, kus iga jõupinguldus on usutalitus õpetaja ilmeksimatuse ees ja mis ainult alandab meid ja teeb me jõuetuks.“

Kui see kasvatus poleks muud kui ainult kasutu, siis võiks piirduda kahetsusega nende õnnetute laste vastu, kellele nii paljude tarvilikkude asjade asemel eelistatakse õpetada Clotaire'i poegade genealoogiat, Neustria ja Austraasia võitlusi või zooloogilisi klassifikatsioone; kuid siin on palju tõsisem hädaoht, kuna ta inspireerib sellele, kes on selle hariduse saanud, suurt põlgust selle olukorra vastu, milles

¹⁾ Psychologie du socialisme ja Psychologie de l'education.

ta on sündinud, ja tulist iha sellest välja pääseda. Tööline ei taha enam olla tööline, talupoeg ei taha enam olla talupoeg, ja kõige viimane kodanik ei näe oma poegadele muud võimalikku karjääri kui palgalist riigiametit. Selle asemel et valmistada inimesi elu vastu, kool valmistab neid ette ainult rahva ametnikeks, kus edasijõudmine ei nõua neilt mingit initsiatiivi. Sotsiaalse redeli alumistel pulkadel loob ta need proletaarlaste armeed, kes pole iialgi oma saatusega rahul ja on alati valmis mässule; kõrgemal astmel aga meie kergemeelne kodanlus, ühel hoobil skeptiline ja kergeusklik, läbi immutatud ebauskliku usaldusega riigi ettenägevusse, mille vastu ta siiski alati rahulolematust avaldab, süüdistades ikka valitsust oma enese vigade pärast, ja võimetu midagi ette võtma ilma ülemata.

Riik, kes vabritseerib õpperaamatute abil kõiki neid diplomeeritud isandaid, saab neist kasutada ainult väikest osa, ja on sunnitud jätma kõik teised ametita. Tal tuleb siis rahul olla, et toidab esimesi ja saab teised oma vaenlasteks. Sotsiaalse püramiidi ülalt ja alt määratusuur diplomeeritute hulk ründab praegu ameteid. Mõni äritegelane võib vaevaga leida agenti oma esindajaks kolooniasse, kuid mõnele lihtsamale ametnikukohale on soovijaid tuhandeid. Seine'i departemangus üksi loetakse ainult 20.000 õpetajat ja õpetajannat ilma ametita, kes, põlates põlde ja töötuba, pöörduvad riigi poole elamisvõimaluse saamiseks. Kuna valitute arv on piiratud, siis rahulolematute arv on paratamatult väga suur. Need viimased on valmis igasugusteks revolutsioonideks, millised olekski juhid ja taotletavad sihid. Ebakasuta-

tavate teadmiste omandamine on kindel abinõu muuta inimesi mässajaks¹⁾).

Nüüd on muidugi liiga hilja minna endise juurde tagasi. Ainult kogemus, see rahvaste viimane kasvataja, näitab meile meie eksimusi. Ainult tema võib näidata meile tingimatatarvilikkust asendada meie vastikud õpperaamatud, meie haledad võistluseksamid ametioskusliku haridusega, mis on võimeline tagasi viima me noorust põldudele, töökodadesse, koloniaalettevõtteisse, kust praegu põgenetakse.

See kutseline haridus, mida nüüd nõuavad kõik selged pead, oli see, mida said varem meie isad, ja mida rahvad, kes praegu valitsevad maailma oma tahte ja algatusvõimega ja ettevõtliku vaimuga, on osanud alles hoida. Tähtsatel lehekülgedel, millest ma toon alamal olulised osad, on Taine selgesti näidanud, et meie endise aja kasvatus oli peaaegu see, mis on praegu inglise või ameerika kasvatus, ja huvitavas paralleelis ladina süsteemi ja anglo-saksi

¹⁾ See pole ainult ladina maadele omane nähe, seda nähakse ka Hiinas, maal, mida juhitakse mandariinide soliidse hierarhia poolt ja kus mandariiniks saadakse ka võistluseksamil, mille ainuke katse on paksude õpperaamatute veatus peast tsiteerimises. Haritlaste ametita armeed nähakse seal praegu kui tõelist riigi õnnetust. Samuti Indias, kus sest ajast kui inglased avasid seal koole, mitte et kasvatada, nagu Inglismaal, vaid lihtsalt õpetada pärismaalasi, on tekkinud eriline haritlaste klass — babu'd —, kes, kuna nad ei pea ametit, muutuvad inglise võimu leppimatuiks vaenlasteks. Kõikidel babuudel, on neil ametit või ei, on esimeseks hariduse saamiseks järelduseks kõlbluse langus. Ma olen kaua rõhutanud seda tõsiasja oma raamatus „India tsivilisatsioonid“. Kõik selle suure poolsaare külastajad on sedasama konstateerinud.

süsteemi vahel, ta näitas selgesti nende mõlema meetodi tagajärgi.

Võib-olla oleks võinudki leppida meie klassilise kasvatuses kõigi ebasüüdsustega, isegi siis, kui ta kasvataks ainult rahulolematuid ja oma harilikust elust väljakistuid, kui niipaljude teadmiste pealiskaudne omandamine, niipaljude õpperaamatute täielik päheõppimine tõestaks mõistuse tasapinda. Kuid kas ta tõeliselt saavutab seda? Ei, kahjuks! Aru, kogemus, algatusvõime ja iseloom on edu tingimusteks elus ja seda ei õpita raamatuid. Raamatud on kasulikud sõnastikud nõusaamiseks, kuid on täielikult üleaarne neist ajju tuupida pikki osasid.

Kuivõrd kutseharidus võib rohkem arendada intelligentsi kui klassiline haridus, seda Taine on väga ilusasti näidanud järgnevais ridades:

„Ideed tekivad ainult nende loomulikus ja normaalses keskses; nende idude arenguks aitavad kaasa loendamatud muljed, mis noor inimene iga päev vastu võtab töötoas, kaevanduses, kohtus, õpipoisina, ehitusplatsidel, haiglas, nähes tööriistu, materjale ja operatsioone, klientide ja tööliste juuresolekul, nähes tööd, kas hästi või halvasti tehtud, kasutoovat või kahjutootvat. Kõik need väikesed erilised tajumused, mida tunnevad silmad, kõrvad, käed ja isegi haistmine, mis tahtmatult kogutakse ja pärast vaikselt läbi töötatakse, ja mis siis korralduvad inimlikus mõistuses, et talle sugereerida varem või hiljem nii või teisiti uut kombinatsiooni, lihtsustust, kokkuhoidu, täiendamist või leitudust. Kõigist neist väärilistest kokkupuudetest, kõigist neist tingimata tarvilikest ja kergesti omandatavast elementidest jääb noor prantslane ilma ja just oma viljakamal elujärgul. Seitse või kaheksa aastat on ta suletud kooli, kaugel otsesest ja isiklikust kogemusest, mis talle oleks andnud täpsa ja elava aime asjadest, inimestest ja mitmesugustest viisidest, kuidas nendega ümber käia.

... Vähemalt üheksa kümne kohta on kaotanud oma aja ja vaeva, paljud aastad oma elust ja just tõhusamad, tähtsamad ja otsustavamad aastad. Arvake esi-

teks pool või kaks kolmandikku neist, kest ilmuvad eksamile, see on tagasilükatuid; siis vastuvõetute, teadusliku kraadide, tunnistuste ja diplomitega varustate hulgast veel pool või kaks kolmandikku; ma kõnele üleväsitatuist. Neilt on nõutud liiga palju, sundides neid sel ja sel päeval, istudes toolil või mõne pildi ees, olemas kahe tunni jooksul nagu kõige inimliku teadmise elav kordus mõnest teaduseharust. Tõeliselt nad olidki seda, või peaaegu seda sel päeval kahe tunni jooksul; kuid üks kuu hiljem pole nad seda enam; nad ei saaks enam uuesti eksamit teha; nende teadmised, liiga arvukad ja rasked, libisevad vahetpidamatult nende mõistusest ja ei soeta uusi. Nende vaimline jõud on vähenenud, selle viljakandvad mahlad on kuivanud; nüüd tuleb ilmsiks, mis inimesest saab, ja sageli ta arenemine on täiesti lõpetatud. Siis, olles end sisse seadnud, abiellunud ja allunud möödapäasmatusele liigelda ühes ja samas ringis ja lõputult ikka samas ringis, ta sulgeb oma ameti ahtakesse alasse, mida täidab korralikult, kuid ei tee midagi üle selle. Säärane on keskmine saadus, ja päris kindlasti sissetulek ei tasakaalusta kulusid. Inglismaal ja Ameerikas ja varem 1789. aastani ka Prantsusmaal, tarvitatakse vastupidist meetodit, ja tulu on kas sama või suurem.“

Kuulus ajaloolane näitab meile veel meie süsteemi lahkuminekut anglo-saksi süsteemist. Nendel ei õpita raamatuist vaid esemete eneste kaudu. Insenerid näiteks kujunevad töötubades, mitte iialgi aga koolis, igäüks võib täpselt jõuda astmele, mida lubab ta intelligents, jääda tööliseks või tööjuhatajaks, kui ta pole võimeline minema kaugemale, saada inseneriks, kui ta võimed seda lubavad. See on teistviisi demokraatlik ja kasulik meetod ühiskonnale kui teha kogu isiku karjäär sõltuvaks mõnetunnisest eksamist, mis tuleb anda kaheksateistkümne- või kahekümne-aastasena.

„Haiglas, kaevanduses, tehases, arhitekti, advokaadi juures õpilane, võetud sinna õige noorena, teeb läbi kogu õppimise ja praktika, peaaegu samuti nagu meil teeb

seada advokaadi kirjutaja advokaadi büroos või maalimisõppija ateljees. Enne seda ta võib läbi võtta mõne ettevalmistava üldkursuse, mis on talle nagu raamiks, kuhu sisse ta kogub omad uued tähelepanekud. Siis on sagedasti tal käepärast mõned tehnilised kursused, millistel ta võib käia vabadel tundidel, et korraldada oma igapäevasest tähelepanust saadud kogemused. Säärase meetodiga kasvab praktiline võime ja areneb isendast, vastavalt õpilase võimetele, ja selles suunas, mis on tarvilik tema tulevasele tegevusele ja sellele erilisele tööle, millele ta tahab pühenduda. Sedaviisi Inglismaal ja Ühendriigis noor inimene jõuab ruttu saada kätte kõik tulu oma võimetest. Kahekümne viiendast aastast peale või varemgi, kui tal pole puudust mõistusest ja tusedusest, pole ta mitte paljalt kasulik käsutäitja, vaid ka algatusega ettevõtja, mitte ainult ratas, vaid ka liikumapanija. — Prantsusmaal, kus on valitsemas vastupidine süsteem, mis iga inimpõlvega muutub ikka hiinalisemaks, kaotsi läinud jõudude summa on väga suur.“

Ja suur filosoof tuleb järgnevale otsusele meie ladina kasvatusel kasvava elule sobimatuse suhtes:

„Kõigis kolmes õppimise staadiumis, lapse-, poisi- ja nooreas, teoreetiline ja kooli ettevalmistus pinkides ja raamatute kaudu on pikenenud ja üle koormatud eksamite, aukraadide, diplomite ja tunnistuste pärast, ja ainult sel põhjusel. Ja seda saavutatakse kõige halvemate abinõudega, ebaloomuliku ja antisotsiaalse režiimi rakendusega, praktilise õppimise liiga kaugele lükkamisega, internaadiga, kunstliku kasvatusel ja mehaaniliselt pähe tuupides mittetarvilikke teadmisi, liigväsituse varal, arvesse võtmata järgnevaid aastaid, täisiga ja kohustusi, mis langevad täiskasvanule; ühe sõnaga, ei reaalsel maailma, kuhu noor inimene varsti astub, ei ümbritsevat seltskonda, millega ta peab kohanduma või leppima juba varem, ei elu kokkupõrkeid, millele vastu noor inimene peab olema juba varem ette valmistatud, kõvendatud ja relvastatud, sest et muidu ta ei saa püsima jääda ja ennast kaitsta, — kõike seda ei võeta sellises kasvatusesüsteemis arvesse. Seda tingimata tarvilikku ettevalmistust, seda palju tähtsamat võimet kui kõik muu, seda terve mõistuse, tahte ja närvide tubli-

dust, ei anna meie koolid noore inimesele; otse vastuoksa, selle asemel et teda varustada, nad just jätavad ta ilma neist tulevikus tähtsaist omadusist. Sellest tuleb, et ta elluastumist ja ta esimesi samme praktilisel alal saadab sageli ebameeldivate kaotuste rida, mis tekitavad temas viha ja solvatud oleku tunde, mis kaua aega ei kao ja mõnikord rikub ta jäädavalt. See on raske ja kardetav katsumine; kõlblas ja mõisteline tasakaal võib sellest kannatada ja võib tulla ette, et ei paraneta sellest täielikult iialgi; illusioonide purunemine on tulnud liiga järsku ja liiga täielikult; pettumus on liiga suur ja järelvalve liiga tugev¹⁾."

Kas oleme neis ridades liiga kaugele läinud hulkade psühholoogiast? Kindlasti mitte. Et aru saada ideedest ja uskumustest, mis eostuvad täna ja õitsele löövad homme, on vaja teada, kuidas on pinda selleks ette valmistatud. Õpetus, mis antakse ühe maa noorsoole, laseb natuke ette näha selle maa saatust. Praegusaja noorsoo kasvatus õiglustab kõige süngemaid ennustusi ses suhtes. Just kasvatus ja haridus teataval määral võib parandada või rikkuda hulkade hinge. Nii on tingimata tarvilik näidata, kuidas mõjub temasse praegune süsteem ja kuidas hulk ükskõikseid ja erapooletuid isikuid on muutnud järkjärgult suureks rahulolematute armeeks, kes on valmis alluma igasuguste utopistide ja ilukõnelejate sugestioonile. Kool vormib praegu rahulolematuid ja anarhiste ja valmistab ladina rahvaste langust ette.

¹⁾ Taine. *Le Régime moderne*, II, 1894. — Need leheküljed on peaaegu viimased, mis kirjutas Taine. Nad võtavad suurepäraselt kokku tema pika kogemuse tagajärjed. Kasvatus on meie ainuke abinõu mõjutada natukegi rahva hinge. On sügavasti kurb, et peaaegu keegi Prantsumaal ei jõua arusaamisele, milline kardetav dekadentsi element on meie tegelik kasvatus. Selle asemel et tõsta noorust kõrgemale, ta alandab ja rikub seda.

Teine peatükk.

Hulkade arvamuste otsesed tegurid.

§ 1. Kujud, sõnad, vormelid. Vormelite ja sõnade maagiline võim on seoses piltidega, mis nad meeltes esile kutsuvad, sõltumatult nende tõelisest tähendusest. — Need meelepildid muutuvad põlvest põlve ja rassilt rassile. — Sõnade vananemine. — Näiteid mõnede väga harilikkude sõnade tähelepandavast mõtte muutusest. — Politiline kasu ristida uute nimedega vanu asju, kuna endised sõnad, millega neid nimetati, avaldavad vihastavat mõju hulkadesse. Sõnade mõtte muutumine rassi kohaselt. — Sõna demokraatia mitmesugune mõiste Euroopas ja Ameerikas. — § 2. Illusioonid. Nende tähtsus. — Nad on kõikide tsivilisatsioonide aluseks. — Illusioonide sotsiaalne hädavaajalikkus. — Hulgad eelistavad neid alati tõdedele. — § 3. Kogemus. Ainult kogemus üksi võib jalule aidata hulkade hinges tarvilikke tõesid ja hävitada illusioone, mis muutuvad hädaohtlikuks. — Kogemus mõjub ainult siis, kui seda sageli korratakse. — Mis maksavad katsed, mis tarvilikud hulkade veenmiseks. — § 4. Mõistus. — Selle mõju hulkadesse on null. — Hulki valitsetakse ainult mõjutades nende ebatavaduslikke tundeid. Loogika osa ajaloos. — Ebatõenäoliste sündmuste salajased põhjused.

Meie vaatlesime kaudseid ja ettevalmistavaid tegureid, mis arendavad hulkade hinges erilist vastuvõtlikkust, tehes võimalikuks hulka-des teatavate tunnete ja teatavate ideede õit-

seleminekut. Meil tuleb nüüd vaadelda tegureid, mis mõjutavad hulki otsesel teel. Ühes järgnevas peatükis me näeme, kuidas käsitseda neid tegureid, et nad avaldaksid oma mõju täielikult.

Esimene osa meie teosest käsitles hulkade tundeid, ideid ja mõtteveisi; saadud teadmine võiks meile anda üldisi vahendeid, kuidas mõjutada hulki. Meie teame juba, mis haarab hulkade kujutlusvõimet, ja kui suure jõuga ja kui nakatavad on sugestioonid, iseäranis need, mis pakutud piltlikult. Kuid kuna igasugused sugestioonid on erilise päritoluga, siis ka tegurid, mis võivad mõjuda hulkade hingele, võivad olla väga erinevad; seepärast tulebki neid uurida eraldi ja säärane uurimine ei ole kasutu töö. Hulgad on natuke vanaaja muinasjutulise sfinksi moodi: tuleb kas õppida lahendama probleeme, mis meile nende psühholoogia pakub või jälle vaikselt alistuda sellele, et hulgad meid neelavad.

§ 1. Kujud, sõnad ja vormelid.

Uurides hulkade kujutlusvõimet, me nägime, et sellele on iseäranis hõlpus mõjuda piltide abil. Selliseid pilte pole alati meie käsutuses, kuid neid võib sõnade ja vormelitega targu esile manada. Hästi käsitletud sõnad ja vormelid omandavad tõeliselt salapärase võimu, mida neile endisel ajal omistasid maagiajüngrid. Nad äratavad hulkade hinges kõige kohutavaid torme ja oskavad neid ka rahustada. Võiks püstitada püramiidi palju kõrgema kui Cheopsi püramiid ainult nende inimeste luu-

dest, kes on langenud sõnade ja vormelite võimu ohvriks.

Sõnade võim on seoses piltidega, mis nad esile kutsuvad, ja on täiesti sõltumatu nende reaalsest tähendusest. Neil, mille mõte on kõige segasem ja ebamäärasem, on sageli kõige rohkem mõju. Nii, näiteks, sõnad: demokraatia, sotsialism, üheväärsus, vabadus jne., mille mõte on nii ebamäärane, et suurist raamatuist ei jätkuks, et neid täpsasti määritleda. Ja siiski tõeliselt maagiline võim on seotud nende lühikeste silpidega, nagu sisaldaksid nad kõigi probleemide lahenduse. Neis sõnades ühinevad mitmesugused ebateadvuslikud püüded ja lootus nende täideviimiseks.

Mõistus ja tõendused ei jaksa võidelda mõningate sõnade ja mõnigate vormelite vastu. Neid üteldakse hulkade ees hardusega; ja kohe kõik näod muutuvad austavaiks ja pead kummarduvad. Paljud peavad neid nagu looduse jõududeks, üleloomulikkudeks võimudeks. Nad äratavad rahva hinges toredaid uduseid pilte, kuid just see udusus, mis neid määritleb, suurendabki nende salapärast võimu. Neid võib võrrelda nende kardetavate jumalustega, kes on peidetud telgi taha ja kellele usklik läheneb ainult värisedes.

Pildid, mis esile manatakse sõnadega sõltumatult nende mõttest, muutuvad põlvest põlve ja rahvalt rahvale, olgugi et vormelid ise jäänud muutmatuiks. Teavate sõnadega on ajutiselt seotud teatavad pildid: sõna on ainult nõop, millele vajutamine kutsub neid esile.

Kõigil sõnadel ja vormelitel pole võimu esile kutsuda meelepilte, ja on jälle selleks sõnu, mis pärast pildi esilemanamist muutuvad lü-

tunuks ja kulunuks ja ei ärata enam midagi meie vaimus. Nad muutuvad siis tühisteks kõladeks, mille peamine kasulikkus seisab selles, et nad vabastavad neid, kes neid tarvitavad, kohustusest mõelda. Omades väikest tagavara sääraestest vormelitest ja üldistustest, mis me oleme pähe õppinud nooruses, on meil olemas kõik, mis vaja, et läbida elust, mitte väsitades end järelemõtlemisega.

Kui vaatleme mõnd kindlaskujunenud keelt, me näeme, et sõnad, millest ta koosneb, muutuvad väga aeglaselt sajandite vältel, kuid vahetpidamatult muutuvad pildid, mida nad esile kutsuvad või mõiste, mis neile antakse. Ja seepärast ma tulingi ühes teises teoses otsusele, et teatava keele täpne tõlge, iseäranis kui see puutub surnud rahvasse, on täiesti võimatu. Tõepoolest, mis me teeme, asetades ladina, kreeka või sanskriti termini prantsuse omaga, või isegi püüdes aru saada raamatust, mis kirjutatud meie oma keeles mõni sajand tagasi? Meie lihtsalt asetame pildid ja ideed, mis moodne elu on meie mõistuses äratanud, mõistete ja piltidega, mis täiesti lahkuminevad meie omadest, mis tekkisid vanaaja elu mõjul rasside hinges, kes olid täiesti teistes elutingimustes. Suure revolutsiooni inimesed, arvates jäljendada roomlasi ja kreeklasi, ei teinud muud kui andsid vanadele sõnadele mõisted, mida neil iialgi polnud. Milline sarnasus võiks olla Kreeka asutiste ja nende vahel, mis praegusel ajal kannavad analoogilisi nimesid? Mis oli siis vabariik muud kui täiesti aristokraatlik asutis, moodustatud väikeste despootide kogust, kes valitses orjade hulka, keda hoiti absoluutses alluvuses. Need kommunaalsed aristokraatiad.

tuginedes orjusele, ei oleks saanud silmapilkugi püsida selleta.

Ja sõna vabadus, kas ta võis tähendada sama mis praegu ajajärgul, kus ei aimatudki mõttevabadust ja kus polnud suuremat ja haruldasemat kuritegu kui vaielda jumalate, seaduste ja linn-riigi kommete üle? Sõna isamaa ateenlaste ja spartlase hinges tähendas Ateena ja Sparta kultust ainult, ja mitte Kreeka kultust, mis koosnes võistlevaist linnadest, kes olid alati omavahel sõjajalal. Ja samal sõnal isamaal — milline mõiste oli tal vanade gallialaste juures, kes jagunesid võitlevaisele suguharudesse ja mis olid eri rassidest, eri keeltega ja eri usuga, keda Caesar nii kergesti võitis, sest et tal oli alati nende keskel liitlasi? Room alles kinkis Galliale isamaa, andes talle poliitilise ja usulise ühtluse. Isegi kui mitte nii kaugele tagasi minna, vaid ainult kaks sajandit vaevalt, kas arvatakse, et sõnast isamaa said nii aru nagu praegu prantsuse printsid, nagu suur Condé, kes liitusid võõrastega oma valitseja vastu? Ja kas seesama sõna veel ei omanud praegusest hoopis erinevat tähendust emigrantidel, kes uskusid, et nad alluvad auseadustele võideldes Prantsusmaa vastu, ja oma vaatekohalt nad tõesti allusid neile seadustele, sest feodaalseadus kinnitab vasalli mitte maa, vaid oma valitseja külge, ja järelikult, kus on valitseja, seal on ka tõelik isamaa.

Arvukad on sõnad, mille mõiste on niimoodi sügavasti muutunud aegade jooksul. Me ei saa nende esialgset mõistet nii hõlpsasti kätte. Palju on vaja lugeda, et ainult jõuda natuke selgitada endale, mis tähendasid meie esivanemaile säärased sõnad nagu kuningas ja kuning-

lik perekond. Mis võiks veel ütelda keerukamate mõistete kohta?

Sõnad on siis ainult liikuvad ja ajutised mõisted, mis muutuvad põlvest põlve ja rahvalt rahvale. Kui me tahame nende kaudu mõjutada hulki, tuleb teada, mida nad tähendavad hulgale antud hetkel, ja mitte seda, mis neil oli varem või mis neil on inimestele, kel on teissugune vaimulaad. Sõnad elavad nagu ideedki.

Nii ka, kui hulgad poliitiliste pöörete ja uskumuste muutuse tagajärjel hakkavad tundma sügavat antipaatiat teatavate sõnadega esilemanatud asjade vastu, siis tõelise riigimehe esimene ülesanne on muuta need sõnad, ilma et, iseendast mõistagi, puudutaks asju endid. Need viimased on liiga kõvasti seotud rahva päriusliku vaimulaadiga, et neid saaks muuta. Teravmeelne Tocqueville on juhtinud tähelepanu sellele, et konsuli-aja ja keisririigi töö seisib peaasjalikult selles, et varustada uute nimedega suuremat osa mineviku asutisi, see tähendab asendada sõnad, mis hulkade kujutluses äratavad vastumeelseid pilte, teiste sõnadega, mille uudus takistas säärase vastikute piltide tekkimist ettekujutuses. Nii muudeti näiteks maksude nimed, olgugi et maksud jäid samadeks.

Üks riigimeeste kõige tähtsam ülesanne on siis ristida populaarsete nimedega, või vähemalt erapooletutega, asjad, mida hulgad enam välja ei kannata nende vanade nimede all. Sõnade võim on nii suur, et piisab hästivalitud nimedest, et panna vastu võtma kõige vihatuid asju. Taine märgib õieti, et hüüdes sõnu vendlus ja vabadus, millised olid siis väga po-

pulaarsed, jokobiinlased võisid, teostada despotismi, mis väärt Dahomey'd, tribunaali, mis sarnane inkvisitsioonile, ja inimeste massilisi tapmisi, sarnaseid sellistele vanas Mehhikos. Valitsejate kunst nagu advokaatide oma seisab peaasjalikult selles, et hästi käsitleda sõnu. See on raske kunst, sest ühes ja samas seltskonnas on samadel sõnadel tihti väga erinev mõiste selle järele kust keegi pärit. Nad tarvitavad näiliselt sama sõnu; kuid nad ei kõnele sama keelt.

Eelnevais näidetes me viipasime ajale kui peategurile sõnade mõistete muutmises. Kui me siia võtame ka rassi, siis näeme, et ühel ja samal ajajärgul, ühte viisi tsiviliseeritud kuid erinevaist rassidest rahvaste seas ühesugustel sõnadel on õige sageli äärmiselt lahkuminevad mõisted. Neid lahkuminekuid on raske mõista ilma sagedate reisudeta ja ma ei peatu seepärast nende juures, vaid piirdun ainult tähendusega, et need on just need kõige enam tarvitatavad sõnad, millel on mitmesuguste rahvaste juures erinev mõiste. Nii, näiteks, sõnad demokraatia ja sotsialism, mida nii sageli praegu tarvitatakse.

Need sõnad tõepoolest manavad silme ette täiesti vastupidiseid ideid ja pilte ladina ja anglo-saksi hingedes. Ladina rahvastel sõna demokraatia tähendab kõigepealt üksikisiku tahte ja initsiatiivi kadumist riigi ees. Viimase kohuseks on ikka enam ja enam juhtida, keskendada, monopoliseerida ja vabritseerida. Tema poole pöörduvad alati kõik parteid ilma erandita, radikaalid, sotsialistid või monarhistid. Anglo-saksidel, iseäranis Ameerikas, sama sõna demokraatia tähendab, vastuoksa, isiku ja

tahte põhjalikku arengut, riigi varujäämist, millele peale politsei, sõjaväe ja diplomaatiliste suhete ei jäeta midagi juhtida, isegi haridust mitte. Samal sõnal on siis nende kahe rahva juures täiesti vastupidine mõiste¹⁾.

§. 2. Illusioonid.

Juba tsivilisatsiooni koidikust peale on rahvad ikka sattunud illusioonide, s. o. meeltepette mõju alla. Just illusioonide loojaile on nad püstitanud kõige enam templeid, ausambaid ja altareid. Endise aja usundlikud illusioonid, praeguse aja filosoofilised ja sotsiaalsed illusioonid on ikka olnud julmadena valitsejatena kõikide tsivilisatsioonide eesotsas, millised on üksteise järele arenenud meie planeedil. Nende nimel ehitati Kaldea ja Egiptuse templid, keskaja usundlikud monumendid ja nende nimel pöörati terve Euroopa pahupidi sada aastat tagasi. Pole ühtki meie kunstilist, politilist või sotsiaalset mõistet, mis ei kannaks nende võimsat pitsatit. Inimsugu paiskab nad mõnikord ümber, kohutavate krampide hinnaga, kuid ta näib sunnitud olevat neid uuesti püstitama. Nendeta ta poleks saanud välja tulla algelisest barbaarsusest ja nendeta ta satuks kohe sinna tagasi. Need on kahtlematult tühised varjud, meie unistuste sünnitus, kuid nad on pannud rahvaid looma kõike seda, mis on kunstide toredus ja tsivilisatsioonide suurus ja hiilgus.

¹⁾ Teoses „Les lois psychologiques de l'évolution des peuples“ olen ma iseäranis rõhutanud erinevust, mis lahutab ladina demokraatlikku ideaali anglo-saksi demokraatlikust ideaalist.

„Kui hävitatakse muuseumides ja raamatukogudes ja löödaks puruks esiku kividel kõik teosed ja kunstisambad, mida usundid on inspireerinud, mis jääks veel järele inimeste suurtest unelmatest?“ kirjutab keegi autor, kokku võttes meie vaateid. „Andke inimestele lootust ja illusioone, milleta nad ei saa elada, see on jumalate, sangarite ja luuletajate ülesanne. Mõninga aja kestel teadus näis enese peale võtvat selle ülesande. Kuid südameis, mis ihaldavad ideaali, ei leidnud ta pooldamist, kuna ei julge küllalt lubada ja ei oska küllalt valetada.“

Viimase sajandi filosoofid on tuliselt andunud usundlike, poliitiliste ja ühiskondlike illusioonide hävitamisele, millest pikkade sajandite jooksul on elanud me isad. Neid hävitades on nad kuivatanud lootuse ja alistumise lätteid. Ja katkilöödud pettepiltide taga on nad leidnud looduse pimedaid jõude, mis halastamatud on nõrkuse vastu ja ei tunne kaastunnet.

Vaatamata oma edule pole filosoofia veel jõudnud pakkuda rahvastele mingit ideaali, mis oleks võimeline neid veetlema. Kuid kuna illusioonid on hulkadele tingimata tarvilikud, nad aetakse vaistult nagu valguse poole lendavad putukad kõnelejate poole, kes neile neid pakuvad. Rahvaste evolutsiooni suur tegur pole iialgi olnud tõde, vaid eksitus. Ja kui sotsialism näib praegu oma võimule tõusvat, siis seepärast, et ta on ainuke illusioon, mis veel elab. Teaduslik selgestegemine ei takista kuidagi tema progressiivset edasimarssi. Tema peamine jõud on selles, et teda kaitsevad inimesed, kes niivõrd vähe tunnevad tõelist asjaolu, et julgevad lubada inimestele õnne. Sot-

siaalne illusioon valitseb praegu kõigil mineviku varemeil ja tulevik on tema päralt. Hulkadel pole iialgi olnud janu õiguse järele. Silmanähtavustele, mis neile ei meeldi, nad pööravad selja, eelistades kummarduda eksimuste ees, kui eksimus neid veetleb. Kes oskab neile illusioone anda, saab hõlpsasti nende isandaks; kes püüab neid illusioonidest vabastada, on ikka nende ohver.

§ 3. K o g e m u s.

Kogemus on peaaegu ainuke tõhus vahend selleks, et mõnda tõe võimule aidata hulkade hinges ja hävitada liiga kardetavaks muutunud illusioone. On vaja aga, et see teostuks õige laiades piirides ja et seda õige sagedasti korrataks. Kogemused, mida teeb üks inimpõlv, on järgmisele üldiselt kasutud; ja seepärast on ülearune kasutada ajaloolisi tõsiasju tõenduse selgituseks. Nende ainuke kasulikkus on, et nad näitavad, mil määral tuleb kogemust põlvest põlve korrata, et saavutada mingit mõju ja panna vankuma mõni eksimus, mis on tugevasti juurdunud.

Meie sajand, samuti nagu eelnevgi, tuuakse kahtlematult tuleviku ajaloolaste poolt näiteks kui huvitavate katsete ajajärk. Ühelgi ajajärgul pole neid tehtud niipalju.

Kõige hiiglalikum oli Prantsuse revolutsioon. Et ära näha, et ei saa ühiskonda iga-pidi ümber teha puhta mõistuse juhistel, tuli maha tappa mitu miljonit inimest ja segada Euroopa rahu kahekümne aasta kestel. Et katseliselt näidata, et Caesarid lähevad kalliks maksma rahvastele, kes neid hõisetega valivad,

oli vaja kaht laostavat katset viiekümne aasta kestel, ja vaatamata nende selgusele, ei näi nad veel olnud küllalt veendumapanevad. Esimene katse maksis siis kolm miljonit inimest ja vaenlaste sissetungi, teine tükeldamise ja alatiste sõjavägede hädatarvilikkuse. Kolmas katse oleks peaaegu tehtud hiljuti ja ta kindlasti teha se veel. Et kogu rahvast panna veenduma, et määratusuur saksa sõjavägi polnud mitte, nagu õpetati meid enne 1870 vähekindetav rahvuslik kaardivägi¹⁾, oli vaja kohutavat sõda, mis meile läks maksma nii kalliks. Et ära tunda, et kaitsetollid ruineerivad lõplikult rahvad, kes nad vastu võtavad, on vaja hukatuslikke kogemusi. Neid näiteid võib lõputult suurendada.

§ 4. M õ i s t u s.

Tegurite hulgas, mis võimelised mõjutama hulkade hinge, me võiksime nimetamata jätta

¹⁾ Arvamus moodustus sel juhul jämedate assotsiatsioonide abil asjadest, mis polnud üksteisega sarnased, mille tekkimise mehhanismist ma kõnelesin eespool. Meie rahvuslik kaardivägi koosnes siis rahuarmastajaist väikekaupmeestest, ilma distsipliini jäljeta, mida ei saanud võtta tõsiselt; ja seepärast kõik, mis kandis analoogilist nime, kutsus esile samad kujud ja sellepärast peeti samaseks kahjutuks asutiseks. Hulkade eksitust jagasid siis, nagu see sageli on üldiste arvamustega, nende juhidki. Oma kõnes, mis peetud Saadikutekojas 31. dets. 1867, üks riigimees, kes on sageli järgnenud hulkade arvamusele, nimelt Thiers, kordas, et Preisimaa peale tegeva armee, mis võrdub umbes meie omale, ei oma midagi muud peale rahvusliku kaardiväe, mis samane kui prantsuse rahvuslik kaardivägi, ja järelikult on tähtsusetu. Need riigimehe kinnitused olid sama täpsad kui tema ettenägemised raudteede vähese tähtsuse üle tulevikus.

mõistuse, kui mitte poleks vaja seda selleks, et näidata tema mõju eitavat külge.

Me oleme juba näidanud, et hulgad pole mõjutatavad arutlustega, ja saavad aru ainult labastest ideede assotsiatsioonidest. Ja seepärast pöörduvad neid mõjutada oskavad kõnelejad ikka hulkade tunnete, aga mitte mõistuse poole. Loogika seadustel pole mingit mõju hulkadele¹⁾. Et veenda hulki, on vaja teada tundeid, mis neid liikuma panevad, teeselda, et neid jagad, siis katsuda neid muuta, esile manades algeliste assotsiatsioonide abil teatavaid mõjuvaid pilte; tuleb osata tarbekorral tulla ka tagasi endisele kohale, ja peaasi, tuleb igal hetkel aimata neid tundeid, mida tekitad hulgas. See hädatarvilikkus muuta oma kõnet selle

¹ Minu esimesed tähelepanekud oskuse üle mõjutada hulki ja vähesest abist, mis pakuvad ses suhtes loogikareeglid, on pärit Pariisi piiramisajast, sest päevast, mil ma nägin viidavat Louvre'i, kus asus siis valitsus, marssal V...., keda vihane rahvahulk süüdistas ses, et ta pildistanud kindluste plaani, et seda müüa preislastele. Üks valitsuse liikmetest, G. P..., kuulus kõnemees, astus välja, et vaigistada rahvast, kes nõudis vangistatu otsest hukkamist. Ma ootasin, et orator näitab hulgale tema süüdistuste meeletust, üteldes, et marssal, keda hulk süüdistab, oli ise üks nende kindlustuste ehitajaist, et neid plaane muu seas müüakse kõigis raamatukauplustes. Minu suureks imetuseks — ma olin siis veel õige noor — oli kõne hoopis teissugune. „Kohut mõistetakse,“ kisendas kõneleja, sammudes vang'i poole, „ja halastamatu kohut. Laske rahvusliku kaitse valitsusel lõpule yia uurimine. Meie paneme seniks vang'i kinni.“ Vaigistatud kohe sellest näiva oma nõuete rahuldamisest, hulk volas laiali ja veerandtunni pärast võis marssal minna koju. Ta oleks möödapääsematult kistud tükkideks, kui ta kaitsja oleks hakanud vihasele hulgale ette laduma loogilisi arutlusi, mida mina oma nooruse tõttu pidasin veenvaiks.

järele, milline on selle mõju kõnelemise ajal, määrab juba ette luhta minema kõik ettevalmistatud ja päheõpitud kõned. Kõneleja, kes jälgib ainult oma mõtet, aga mitte kuulajate oma, kaotab ainult selle ainsa tõsiasjaga kogu oma mõju.

Loogilised mõistused, kes harjunud tegemist tegema terve arutluste ahelaga, tingimata tarvitavad sama võtet, kui pöörduvad hulkade poole, ja nad alati imestavad, kui vähe arutlused hulkadesse mõjuvad. „Harilikud matemaatilised konsekventsid, mis põhjenevad süllogismidel, see tähendab, samasuse-assotsiatsioonidel, kirjutab keegi loogik, on hädatarvilikud. . . Hädatarvilikkus vallutaks isegi mitteorgaanilise massi nõusoleku, kui see oleks võimeline jälgima samasuse-assotsiatioone.“ Kahtlematult; kuid hulk pole sugugi võimelisem kui mitteorgaaniline mass neid jälgima, mitte isegi aru saama. Katsuge veenda arutlusega primitiivseid meeli, metslasi või lapsi, ja te siis veendute, kui vähe tähtsust on seletuste meetodil.

Pole vaja laskudagi primitiivseteni olenditeni, et sedastada arutluste täielikku võimetust, kui neil tuleb võidelda tunnete vastu. Meenu tagem endale lihtsalt, kui püsiv on olnud pikade sajandite jooksul religioosne ebausk, mis vastakas kõige lihtsamale loogikale. Ligi kahe tuhande aasta jooksul on kõige hiilgavamad geeniused kummardunud nende seaduste alla, ja oli vaja alles moodsaid aegu, mil nende tõelikkuse suhtes võis hakata kahtlema. Keskaeg ja renessanss omasid küllaltki valgustatud peadega mehi, kuid polnud ühtegi, kellele arutlus oleks näidanud nende ebauskumuste lapsikuid külgi ja kelles oleks äratanud kas või nõrka

kahtlust kuradi pahategude üle või selles, et nõidu hädavajalik on põletada.

Kas tuleb kahetseda, et mõistus pole hulka-de juht? Me ei söanda seda ütelda. Inimlik mõistus pole iialgi jõudnud ahvatleda inimsugu tsivilisatsiooni teedele selle tulisuse ja julgusega, mida on teinud pettepidid. Kuna illusioonid on meid juhtiva ebateadvuse sünnitus, siis olid nad arvatavasti tarvilikud. Iga rass kannab oma vaimulaadis oma saatuste seadusi, ja võib-olla allub ta neile seadustele vältimatu vaistuga, isegi oma näiliselt kõige meeletumais tungides. Näib mõnikord, et rahvad alluvad salajastele jõududele, mis on analoogilised neile, mis sunnivad tõru muutuma tammeks või komeeti liikuma oma orbiiti pidi.

Seda natukest, mis me võime teada neist jõududest, me peame otsima rahva üldise evolutsiooni üldisest käigust ja mitte üksikuist faktidest, millest see evolutsioon näib mõnikord tekkivat. Kui vaadeldakse ainult neid üksikuid fakte, siis näivad ajalugu juhtivat mõttetud juhused. Kas pole see uskumatu asi, et harimatu Kalilea puusepp võis saada kaheks tuhandeks aastaks kõikvõimsaks Jumalaks, kelle nimel on põhjendatud kõige tähtsamad tsivilisatsioonid; uskumatu on ka, et mõned araablaste jõugud, kes tulid oma kõrbedest, võisid vallutada kõige suurema osa vanast kreeka-rooma maailmast ja asutada suurema riigi kui Aleksander Suure oma; uskumatu on ka, et õige vanas ja väga suure ametastendikuga Euroopas lihtne kahurväe leitnant võis pääseda valitsema rahvaste ja kuningate üle.

Jätkem järelikult mõistus filosoofidele, kuid

ärgem kutsugem teda liiga palju segama inimeste valitsemist. Mitte mõistusega, vaid sageli temast hoolimata, on tekkinud säärased tunded, nagu on enesesalgamine, religioosne usk, kuulsuse- ja isamaa-armastus, mis on olnud senimaani kõikide tsivilisatsioonide suurteks hingelisteks tõukejõududeks.

K o l m a s p e a t ü k k .

Hulkade juhid ja nende veenmiseviisid.

§ 1. Hulkade juhid. — Hulgas on kõikidel olenditel instinktiivne tarve alluda juhile. — Juhtide psühholoogia. — Nemad üksi võivad luua usu ja korraldada hulka. — Juhtide paratamatu despotism. — Juhtide liigitamine. — Missugune osa on tahtel. — § 2. Juhtide tegevuse vahendid. — Tõekskinnitamine, kordamine, nakatus. — Nende mitmesuguste tegurite suhteline mõju. — Kuidas nakatus võib tõusta seltskonna alumistest kihtidest ülemistesse. — Rahva arvamus muutub peagi kõikide arvamuseks. — § 3. Mõjukus. — Mõjukuse vääritlemine ja liigitamine. — Kunstlikult omandatud mõjukus ja isiklik mõjukus. — Mitmesuguseid näiteid. Kuidas kaob mõjukus.

Hulkade vaimline seisukord on meile nüüd tuntud ja me teame ka, millised tegurid mõjutavad nende hinge. Meile jääb vaadelda, kuidas tuleb neid tegureid rakendada ja kuidas neid võib kasulikult panna tööle.

§ 1. H u l k a d e j u h i d .

Kui teatav arv elavaid olendeid on ühinenud, olgu see siis loomade kari või inimeste hulk, nad alistuvad instinktiivselt mõne peamehe mõju alla, s. o. juhi alla.

Inimhulkades on juhil väga suur mõjuvõim. Tema tahe on rakuke, mille ümber moodustu-

vad ja ühenduvad arvamused. Hulk on kari, kes ei saa läbi ilma isandata.

Juht on enim enamasti ise olnud üks juhitavatest, ta on hüpnotiseeritud ideest, mille apostliks ta siis on saanud. See idee on ta niivõrd vallutanud, et kõik muu peale selle tema meelest haihtub, ja et iga vastupidine arvamus näib talle olevat eksitus ja ebausk. Säärane on Robespierre, kes hüpnotiseeritud petlikest ideedest ja tarvitab nende levitamiseks inkvisitsioonivõtteid.

Juhid enamasti, pole mõtte-, vaid teoinimesed. Neil on vähe teravmeelt; ja ei võikski seda olla, sest meeleteravus viib harilikult kahtlemisele ja tegevusetusele. Nad värvatakse kõigepealt nende närviliste, ärritatud, poolvaimuhaigete keskelt, kes on juba hulluse piirima. Olgugi idee, mis nad propageerivad, kui meeletu tahes, ja samuti mõttetud nende eesmärgid, kõik seletamine nürineb nende veendumuse vastu. Põlgamine ja tagakiusamine ainult ärritavad neid rohkem. Isiklik luvi ja perekond, kõik ohverdatakse. Isegi enesehoiu-instinkt kaob nendel niivõrd, et tihti ainuke tasu, mille poole nad püüavad, on ohvrisurm. Nende usu pinevus annab nende sõnadele suure sugestiivse võimu. Hulk kuulab ikka inimest, kel on tugev tahe. Üksikud kaotavad hulgas kõik oma tahte ja pöörduvad instinktiivselt selle poole, kel seda on.

Rahvastel pole iialgi olnud puudus juhtidest; kuid kõigil pole, nagu see peaks olema, tugevaid veendumusi, mis teevad apostliteks. Need on sageli kavalad kõnemehed, kes ajavad taga oma isiklike huvisid ja püüavad veenda meelitades madalaid instinkte. Mõju, mis nad

nii avaldavad, jääb ikka lühikeseks. Suured fanaatikud, kes rahva hinge äratasid, Peeter-Eremiit, Luther, Savonarola, Suure revolutsiooni tegelased, — on siis alles saanud hulki võluda, kui nad ise esiti olid kõigest hingest alistunud mõnele uskumusele. Nad võisid siis sünnitada rahvas seda tugevat hingejõudu mille nimi on usk ja mis teeb inimese oma unelma täieliseks orjaks.

Luuu usku, olgu see siis religioosne, poliitiline või sotsiaalne, usku teosse, usku mõnesse isikusse, mõnesse ideesse, see ongi kõigepealt suurte juhtide ülesanne. Kõigist jõududest, mida omab inimkond, on usk olnud alati üks kõige suuremaist, ja Evangeelium ütleb õigusega, et usuga võib mägesid üles tõsta. Anda inimesele usk — tähendab kümnekordistada ta jõudu. Ajaloo suuri sündmusi teostati sageli harimatute usklikkude poolt, kel polnud muud kui nende usk. Mitte teadlased ja mõtte-targad ja kõigepealt veel skeptikud pole loonud religioone, mis on valitsenud maailma, ja suuri riike, mis ulatusid ühelt maapoolelt teiseni.

Kõigil neil juhtudel teotsesid muidugi suured juhid, ja neid pole nii palju ajaloos. Nad seisavad pideva rea eesotsas, mis laskub neilt võimsatelt hulkade valitsejailt tole rahvakõnelejani, kes suitsuses kõrtsis pikapeale oma mõju alla saab seltsimehi, korrates neile mingeid vormeleid, mille mõtet ta ise vaevalt mõistab, kuid mille rakendamine tema arvates viib kindlasti kõigi lootuste ja kõigi unelmate teostamisele.

Igas ühiskondlikus keskuses, kõige kõrgemast kõige madalamani, kui inimene pole

enam isoleeritud, ta langeb peagi juhi mõju alla. Suurem osa inimestest, iseäranis rahvahulkades, ei oma väljaspool oma eriala mingit selget ja mõistlikku ideed, ja on võimetud end juhtima. Juht on neile siis juhatajaks. Häda korral, kuid ikkagi väga poolikult, võivad juhte asendada ajakirjad, mis oma lugejaile sepitsevad valmisarvamusi ja varustavad nad lööklausetega, nii et neil ise pole vaja mõelda.

Juhtide võim on väga vägivaldne, kuid just see despotism sunnibki alluma. On märgatud, kui hõlpsasti nad panevad oma sõna kuulma kõige rahutumaid tööliskihite, ilma et neil oma autoriteedi toetuseks oleks mingit abinõu. Nad määravad töötunnid, töötasu, otsustavad streigid ja lasevad neid alustada ja lõpetada kindlaksmääratud tunnil.

Juhid kalduvad praegu ikka rohkem ja rohkem asendama avalikke võime, sel määral, mil need viimased lasevad endale vastu vaielda ja end nõrgendada. Tänu nende türanniale, saavad need uued isandad hulki endale palju sõnakuulelikumaks kui seda on saanud ükski valitsus. Kui mõne õnnetuse tõttu juht kaoks ja teda kohe ei asendataks, siis muutub hulk tagasi lihtsaks ilma seoseta ja vastupanujõuta inimestekoguks. Omnibuseteenijate streigi ajal Pariisis oli sellest küllalt, et arestida kahte juhti, kes seda korraldasid, ja streik lõppes kohe. Mitte vabadustarve vaid orjustarve valitseb alati hulkade hinges. Nende janu alistumise järele sunnib neid instinktiivselt selle sõna kuulama, kes end välja kuulutab nende isandaks. Juhtide klassi võib väga selgesti liigitada. Ühed on energilised, tugevad, kuid ajutise tahtejõuga inimesed; teised, palju haruldase-

mad, omavad ühtlasi tugevat ja ka püsivat tahtejõudu. Esimesed on ägedad, julged, vahvad. Nad on kasulikud kõigepealt äkilisteks julgeteks ettevõteteks, nad kisuvad hulgad kaasa vaatamata hädaohule ja muudavad kangelasteks eilsed nekrutid. Niisugused on näiteks Ney ja Murat esimese keisririigi ajal. Selline oli veel meie päevil Garibaldi, talendita kuid energiline seikleja, kes oskas pihutäie inimestega vallutada kogu Napoli kuningriigi, mida kaitses distsiplineeritud sõjavägi.

Kuid kuigi säärase juhtide energia on võimas, see on siiski lühiajaline ja kaob ärritusega, mis kutsus selle esile. Tagasi pöördunud hariliku elu roopaisse, kangelased, kes avaldasid suurt energiat, osutavad nüüd imestatavat nõrkust ja täielikku saamatust juhtida oma tegevust kõige harilikumais oludes, olgugi et nad nähtavasti oskasid juhtida teisi inimesi. Need juhid ei saa muidu teostada oma ülesannet, kui et neid endid alatasa juhitaks ja ässitataks, et alati nende üle oleks mõni inimene või idee, mis näitavad neile nende käitumise teed ja suunda.

Teine liik juhte, kel on püsiv tahe, avaldab, vaatamata vähemale hiilgusele, palju suuremat mõju. Selles liigis leiame tõelisi usundite ja suurte tegude põhjendajaid: Püha Paulus. Muhamed, Kolumbus, Lesseps. Kas targad või piiratud mõistusega, see ei tähenda, maailm on ikka nende päralt. Püsiv tahe, mis neil on, on lõpmatu haruldane ja lõpmatu võimas, mis painutab kõik. Ei anta endale sagedasti aru sellest, mis jõuab korda saata pidev ja tugev tahe. Miski ei jõua talle vastu panna, ei loodus, ei jumalad, ega inimesed.

Kõige hiljutisem näide sellest, mis saavutatakse kõva tahtega, on kuulus insener, kes eraldas kaks maailma ja teostas ülesande, mida asjata olid katsunud teostada kolme tuhande aasta kestel nii palju suuri valitsejaid. Tal ebaõnnestus teine samasugune ettevõte, kuid siis oli juba tulnud vanadus, mille ees kõik hääbub, isegi tahe.

Et näidata tahte võimu, jätkuks kõigi nende raskuste üksikasjalisest kirjeldamisest, mis tulid võita Suezi kanali kaevamisel. Üks pealtnägija, dr. Cazalis, on kokku võtnud mõnedesse haaravaisse ridadesse selle suure teo, mille teostamisest jutustas selle surematu autor ise.

„Ja ta jutustas päev-päevalt, episoodidena, kanali lugulaulu. Ta jutustas kõigest sellest, mis ta pidi ära võitma, kõigest võimatust, mis ta oli teinud võimalikuks, kõigist vastupanekuist, kõigist vandenõudest tema vastu, äpardustest, õnnetustest, puudustest, kuid mis ei jõudnud iialgi teda panna kartma, lootust kaotama; ta meenutas Inglismaad, kes teda vahetpidamatult ründas, kõhklevat Prantsusmaad ja Egiptust, ja Prantsuse konsulit, kes esimestele töödele vastu pani rohkem kui teised, ja kuidas talle vastu töötati, lastes töölistel janu kannatada, keeldes neile andmast magedat vett; ja meeminister ja insenerid, kõik tõsised kogemuse- ja teaduseinimesed, kõik muidugi vaenulised ja kõik teaduslikult kindlad tema töö ebaõnnestumises; nad ennustasid isegi päeva ja tundi, mil see ettevõte pidi kokku varisema, nagu oleks tegu olnud päikesevarjutusega.“

Raamat, mis oleks kõigi nende suurte juhtide elukirjeldus, ei sisaldaks palju nimesid; kuid need nimed on olnud tsivilisatsiooni ja ajaloo kõige tähtsamate sündmuste eesotsas.

§ 2. Juhtide tegevuse vahendid:
tõekskinnitus, kordamine,
nakatus.

Kui on vaja hulka silmapilguks kaasa tõmmata ja panna teda midagi tegema, näiteks lossi riisuma. või barrikaadi kaitseks surma minema, tuleb teda mõjutada kiirete sugestioonidega. Kõige paremini mõjub siiski eeskuju. On veel tingimata tarvilik, et hulk oleks ette valmistatud teatavate olukordade poolt, ja peasi, et see, kes tahab enda järele tõmmata, omaks iseäralist võimu, mida nimetame mõjukuseks ja millest me kõneleme edaspidi.

Kui asi puutub sellesse, et aeglaselt poetada ideesid ja uskumusi hulkade vaimu — näiteks moodsaid sotsiaalseid teooriaid — siis on juhtide meetodid mitmesugused. Nad tarvitaavad peasjalikult kolme abinõu: tõekskinnitust, kordamist ja nakatust. Toiming on siin küllaltki pikaldane, kuid tagajärjed on püsivad.

Lihtne ja selge tõekskinnitamine, mida ei toeta mingi seletus ega tõendus, on kindel vahend poetada ideed hulkade vaimu. Mida lühem on tõekskinnitus ja mida vabam tõendusdest ja näidetest, seda rohkem on tal mõju. Usundlikud raamatud ja kõikide aegade seaduseraamatud on alati mõjunud lihtsa tõekskinnitamisega. Riigimehed, kes on kutsutud kaitsema mõnda politilist asja, töösturid, kes propageerivad oma saadusi kuulutuste abil, tunnevad tõekskinnituse väärtust.

See viimane ei saa siiski tõeliselt mõjuda muidu kui tingimusel, et seda alati korratakse ja võimalikult ikka samade sõnadega. Napoleon ütles, et on ainult üks tõsine retooriline võte,

nimelt kordamine. Tõekskinnitatud asi jääb kordamise tagajärjel niivõrd kindlasti meelde, et seda hakataksegi pidama tõesti tõeks.

Võime arvata, missugune mõju on kordamisel hulkade peale, kui me vaatame, missugune võim on tal kõige selgemate peade üle. Korratud mõtte lõpuks lõikub sisse sellesse ebateadavuse sügavasse valda, kus välja töötatakse meie tegude motiivid. Mõne aja järele, unustades, kes on korratud väite autor, me hakkame sellesse uskuma. Sedaviisi seletub kuulutamise imestuseväärt mõju. Kui me oleme sada korda lugenud, et kõige parem šokolaad on X šokolaad, siis me arvame seda sagedasti teistelt kuulnud olevat, ja me lõpuks veendumegi selles. Veendunud tuhandeist kirjalikest tõendusist, et Y jahu on ravinud väga tähtsaid isikuid kõige pikalisemaist haigustest, me viimaks otsustame proovida seda ühel päeval, mil me haigestume samalaadselt. Nähes alati korratavat ühes ja samas ajalehes, et A on täielik lurjus, B aga väga aus inimene, me lõpuks veendumegi selles, juhul, muidugi, kui me ei loe tihti ka mõnd teist ajalehte otse vastupidise arvamisega, kus mõlemate kvalifitseeritavate omadused on ümberpöörduvad.

Tõekskinnitus ja kordamine on üksi küllalt võimsad, et võivad omavahel võistelda.

Kui mõnd tõekskinnitust palju ja ikka samas mõttes korratakse, nagu seda tehakse mõningais rahalistes ettevõtteis, kus kõik võistlejad ära ostetakse, siis tekib ühesuguste arvamuste vool ja näitelavale astub uus tegur — nakatus. Hulga keskel on ideedel, tunnetel, meeleliigutustel ja uskumustel samasugune nakatav jõud nagu on mikroobidel. Seda nähet võime tähele

panna loomade juures, kui nad on hulgas koos. Ühe hobuse närvilist tõmblust tallis jäljendavad peagi sama talli teised hobused. Mingi hirm, mõnede lammaste segadus kandub kohe kogu karjale. Meeleliigutuse nakatusega on seletatav paanika äkilisus. Peaajukorratud, näiteks hullus, võivad ka levida nakatuse teel. On teada, kui levinud on vaimuhaigus selle haiguse arstide seas. Ja tuuakse isegi näiteid, et mõned vaimuhaiguse vormid, näiteks agorafobia¹⁾, kanduvad inimeselt loomadele.

Nakatus ei nõua sugugi mitme isiku üheaegalist olekut ühes ja samas kohas; ta võib mõjuda ka läbi vahemaade, teatavate sündmuste mõjul, mis juhivad mõtteid samas suunas ja annavad neile erilise, hulkadele iseloomulise varjundi, iseäranis, kui neid on ette valmistanud kaudsed tegurid, mida ma olen vaadelnud eespool. Nii, näiteks 1848. a. revolutsiooniline liikumine, mis Pariisist alanud, levis äkki enamikus Euroopas ja pani vankuma mitu monarhiat²⁾.

Jäljendamine, millele omistatakse niipalju mõju ühiskondlikes nähetes, pole muud kui tõeliselt lihtne nakatuse toime. Ma olen juba teisel rääkinud ta mõjust, ja piirdun ainult sellega, et trükin uuesti selle, mis ma ütlesin juba õige ammu ja mida sest ajast on edasi arendanud teised kirjanikud.

„Sarnanedes loomadele, on inimene loomulikult jäljendaja. Jäljendamine on talle tarbeks, tingimuseks, muidugi kui see jäljendamine on

¹⁾ agorafobia — kartus minna üle platsi või tänavale, nii et pea hakkab ringi käima.

²⁾ Vaadata mu viimaseid töid: *Psychologie politique, Opinions et croyances, Révolution française*.

hõlpus. Sellest tarbest tekibki moe mõju. Kas puutub mood arvamustesse, ideesse, kirjanduslikesse teostesse või lihtsalt rõivastesse, kes julgeb vastu panna tema valitsusele? Hulki juhitakse eeskujude, aga mitte argumentidega. Igal ajajärgul on väike arv isikuid, kes sugereerivad hulgale oma toimed, ja ebateadlik mass jäljendab neid. Need isikud ei tohi mitte liiga kaugele minna maksvusel olevaist ideist. Siis muutuks nende jäljendamine liiga raskeks ja nende mõju oleks null. Just sel põhjusel inimesed, kes on liiga palju kõrgemal oma ajastust, ei avalda üldiselt mingit mõju sellele. Kaugus, vahe on liiga suur. Ja just sama põhjusel veel eurooplased, vaatamata kõigile oma tsivilisatsiooni paremustele, avaldavad vähe mõju Oriendi rahvustele.

„Kahekordne mõju: mineviku ja vastastikuse jäljendamise mõju lõppude lõpuks teeb kõik sama maa ja sama ajajärgu inimesed niivõrd sarnasteks, et isegi neil, kes kõige vähem peaksid alluma sellele mõjule, — filosoofid, teadlased ja kirjanikud, — mõte ja stiil kannavad ühe perekonna ilmet, mis laseb kohe ära tunda, millisesse aega nad kuuluvad. Natukest vestlemist mõne isikuga jätkub, et täielikult ära tunda, mida ta loeb, mis on tema harilikud toimingud ja millises keskses ta elab¹⁾).

Nakatus on küllalt võimas, et ta võib sugereerida inimestele mitte üksi mõningad arvamused, vaid ka mõningad tunded. Just tema paneb põlgama mõnel ajajärgul mõnd teost. näit. „Tannhäuserit“, mida paar aastat hiljem

¹⁾ Gustave Le Bon L'homme et les sociétés. II, lhk 116, 1881.

imetlevad needsamad, kes seda kõige enam olid laimanud.

Arvamused ja uskumused levivad nakatuse teel, kuid õige vähe arutluste kaudu. Just joogikohtades levivad tõekskinnituse, kordamise ja nakatuse teel tööliste seas nende selleaegsed arvamused. Kõigi aegade hulkade uskumused pole tekkinud teisiti. Renan võrdleb õigusega ristiusu esimesi põhjendajaid „sotsialistlikkude töölistega, kes levitavad oma ideesid joogikohtast joogikohta,“ ja Voltaire oli juba varem tähendanud ristiusu suhtes, et „rohkem kui saja aasta kestel oli selle poolehoidjaks põlatud rahvarämps.“

Näidetest, analoogilised neile, mida ma siin ette tõin, võib selgesti järeldada, et nakatus, mis esiti toimus ainult alamais kihtides, vähehaaval läheb üle kõrgemaisse kihtidesse. Me võime selles veenduda praegust sotsialismi õpetuse levikut vaadates, kus see hakkab enda poole võitma neid, kes ometi peaksid olema tema esimesed ohvid. Nakatus on nii tugev, et selle ees kaob isegi isiklik huvi.

Ja seepärast iga arvamus, mis on muutunud populaarseks, lõppude lõpuks saab sellise jõu, et tungib ka kõige kõrgemaisse ühiskondlikesse kihtidesse, nii silmaganähtav kui olekski võidutseva arvamuse mõttetus. See alamate sotsiaalsete kihtide vastumõju ülemistesse kihtidesse on seda rohkem huvitav, et hulga uskumused on ikka tekkinud mõnest kõrgemast ideest, mis on jäänud mõjuta selles miljöös, milles ta tekkis. See ülem idee, mille mõju alla satuvad juhid, omandatakse viimaste poolt, nad moonutavad selle ja loovad sektid, kes ta uuesti moonutab, ja siis levib ta enam ja enam moo-

nutatuna hulkadesse. Muutunud populaarseks tõeks, see idee teataval viisil pöördub tagasi oma esialgse allika juurde ja mõjub niiviisi rahvuse ülemistesse kihtidesse. Lõplikult juhib maailma siiski mõistus, kuid ta juhib seda tõesti väga kaugelt. Filosoofid, kes löid ideed, on juba ammu muutunud põrmuks, kui, tänu minu poolt kirjeldatud mehhanismile, lõppude lõpuks ikka saab võidu nende mõte.

§ 3. — M õ j u k u s.

Kui arvamustel, mida propageeritakse tõekinnituse, kordamise ja nakatuse teel, on suur võim, siis on see seepärast, et nad saavad endale selle salapärase jõu, mille nimi on mõjukus.

Kõik see, mis on valitsenud maailma, kas inimesed või ideed, on seda teinud tänu sellele võitmatule jõule, mida kutsutakse mõjukus. Me kõik mõistame selle sõna tähendust, kuid seda rakendatakse nii mitmesuguses mõttes, et seletamine pole hõlpus. Mõjukus võib koosneda säärastest vastakaist tundeist, nagu imetlemine ja hirm, mis mõnikord on isegi ta aluseks, kuid ta võib täiesti olla ka nendeta. Surnud, keda tegelikult pole meil vaja karta, näit. Aleksander Suur, Caesar, Muhamed, Buddha omavad suurt mõjukust. Teiselt poolt mõnikord meelteiutised, mida me ei imetle, näit. India maa-aluste templites peletislikud jumalused, näivad siiski omavat suurt mõjukust.

Mõjukus on tõeliselt mingi võlvus, mida avaldab meie meelte mõni isik, mõni teos või õpetus. See võlvus halvab meie kriitikavõime

ja täidab meie hinge imetluse ja austusega. Esi-
lemanatud tunded on seletamatud nagu kõik
tunded, kuid vististi need on sama liiki kui
sugestioon, millele allub magnetiseeritud isik.
Mõjukus on iga valitsemise kõige suuremaks
toeks. Jumalad, kuningad ja naised ei oleks
iialgi saanud valitseda temata.

Mitmesugusel kujul esinevat mõjukust võib
jaotada kahte liiki: kunstlikult omandatud mõ-
jukus ja isiklik mõjukus. Kunstlikult omanda-
tud mõjukus on see, mida annavad nimi, rik-
kus, laialttuntavus. Ta võib olla sõltumatu
isiklikust mõjukusest. Isiklik mõjukus on, vas-
tuoks, midagi individuaalset, mida võib omada
kõrvuti mõnikord reputatsiooni, au, rikkusega,
või kõvendatud nende poolt, kuid võib omada
ka täiesti iseseisvalt.

Kunstlik mõjukus on palju rohkem levinud.
Ainult juba selle tõsiasja läbi, et isikul on tea-
tav seisukoht seltskonnas, omab teatavat va-
randust, on ehitud teatavate aunimedega, on
ta juba mõjukuse aupaistega ümbritsetud, nii
tühine kui olekski ta isiklik väärtus. Mundris
sõjaväelane, punases mantlis kohtunik omavad
alati mõjukust. Pascal on täiesti õieti näida-
nud, et on hädatarvilik panna kohtunikke ta-
laaridesse ja parukaisse. Nendeta kaotavad nad
suure osa oma autoriteedist. Kõige taltsuta-
matum sotsialist on liigutatud printsi või mar-
kiid nähes, ja neid tiitleid on küllalt, et välja
petta kaupmehelt kõik, mis soovitakse ¹⁾).

¹⁾ Seda tiitlite, paelte ja mundrite mõju hulkadesse
on näha kõigis mais, isegi kui isikliku iseseisvuse tunne
on seal õige arenenud. Ma toon sel puhul ühe mat-
kaja raamatust huvitava katkendi isikute prestiižist
Inglismaal.

Ma puudutasin siiani ainult mõjukust, mida omavad inimesed; kuid selle kõrvale võib paigutada selle, mis on arvamustel, kirjanduslikel teostel, kunstiteostel jne. See pole sageli muud kui kuhjatud kordamised. Ajalugu, kirjanduslugu ja kunstiajalugu kõigepealt ei ole midagi muud kui ühtede ja samade arvamuste kordamine, mida keegi ei katsu arvustada ja mida lõppude lõpuks kõik kordavad nii, nagu nad õppinud neid koolis. On olemas teatavaid nimed ja teatavaid asju, millesse ükski ei julge puutuda. Praeguse aja lugejale Homerose teos on vastuvaidlematult äärmiselt igav. Kuid kes julgeks seda ütelda? Parthenon ta praeguses seisundis on õige huvituseta varemtehunnik; kuid tal on suur mõjukus, et teda nähakse ümbritsetuna ajalooliste mälestuste toreda reaga. Mõjukuse peomadus on see, et ta ei lase asju vaadelda säärastena nagu nad on, ja et ta halvab meie otsustamisvõimet. Hulgad alati, üksikisikud väga sageli, vajavad arvustamist, mis on ette valmis. Nende arvamuste

„Palju kordi ma panin tähele isesugust joobuvuse olukorda, millesse satuvad isegi kõige mõistlikumad inglased kokku puutudes mõne inglise peeriga. Nad armastavad teda juba ette, kui ainult rikkus vastab ta seisusele, ja tema juuresolekul kannatavad nad kõike tema poolt vaimustusega. Nad punastavad heameelest, kui ta läheneb neile või hakkab kõnelema nendega; tagasihoitud rõõm annab nende silmadele ebahariliku läike. Neil on nii ütelda „lord veres“, kui on lubatud nii väljenduda, nagu me ütleme, näit. hispaanlasest, et tal on tants veres, sakslasest — et tal on muusika veres, prantslasest — et tal on revolutsioon veres. Nende kirg hobuste ja Shakespeare'i vastu on nõrgem ja nad saavad sellest vähem lõbu. Peeride raamatul on suur minek, ja teda võib leida nii kaugel, kui lähed ja teda leitakse nagu Piiblit kõigi käes.“

menu on sõltumatu nendes sisalduvast tõe või eksimuse osakesest; nende menu sõltub ainult nende mõjukusest.

Ma tulen nüüd isikliku mõjukuse juurde. Tugevasti erinev kunstlikult omandatud mõjukusest, ta ei sõltu mingist aukraadist ega mõjuvõimust. Väike arv inimesi, kel seda on, avaldavad tõeliselt magneetilist võlvust nende peale, kes neid ümbritsevad, siia arvatud ka nendega üheväärsed, ja neile allutakse nagu metsloom allub oma taltsutajale, keda ta võiks nii hõlpsasti ära õgida.

Suured inimeste juhid: Buddha, Jeesus, Muhamed, Jeanne d'Arc, Napoleon omasid kõrgemal määral seda laadi mõjukust ja just selle tõttu nad vallutasid hulki. Jumalaid, sangareid ja õpetusi austatakse, neile ei vaielda vastu; nad haihtuvad, kui neid võetakse arutlusele.

Suurmehed, kellest ma praegu kõnelesin, omasid võlvust enne kuulsaks saamist, ilma selle võlvuseteta poleks nad saanud üldtuntuiks. Napoleonil, tema kuulsuse tipul, oli juba tema võimu pärast määratusuur mõjukus; kuid seda mõjukust oli tal osalt olemas juba ta karjääri algusel. Kui tundmatu kindralina ta saadeti protektsiooni tõttu juhatama armeed Itaalias, ta sattus valjude kindralite keskele, kes olid valmis avaldama õigegi kuiva vastuvõttu noorele sissetungijale, kelle oli saatnud Direktoorium. Kuid kohe esimesel hetkel, esimesel kokkusaamisel, fraasideta, käeliigutusega, ähvarduseta, tulevase suurmehe esimese pilguga nad olid taltsutatud. Taine annab kaasaeglaste mälestuste järele huvitava kirjelduse sellest kokkusaamisest.

„Diviisikindralid, muude keskel Augereau, vana sõjamees, toores, kuid kangelaslik, uhke oma pika kasvu ja julguse üle, saabusid peakorterisse väga halbade eelarvamustega tõusiku vastu, kes oli neile saadetud Pariisist. Nad viidi sisse, ja Bonaparte laskis end oodata. Ta ilmub viimaks, seab mõõga võõle, paneb kübara pähe, seletab oma kavatsusist, annab neile käsud ja laseb neil minna. Augereau oli jäänud vait; ja ainult väljas ta leidis enda ja laskis lahti oma harilikud vandesõnad, olles ühes nõus Massena'ga, et see väike kindral pani teda kartma; ja ta ei saa aru, mispärast ta tundis end hävitatuks tema ees esimesest pilgust.“

Saanud suurmeheks, ta mõjukus suurenes veelgi ta kuulsuse tõttu ja võrdus sellega, mis on jumalusel usklikkudele. Kindral Vandamme, revolutsiooni vana sõdur, veel jõhkram ja energilisem kui Augereau, ütles Napoleonist marsal d'Ornano'le aastal 1815, ühel päeval, kui nad üheskoos läksid üles Tuileries' treppi mööda:

„Mu kallis, sel inimesel on minu peale nii suur võlu, et ma ei saa sellest aru, ja veel sel määral, et mina, kes ei karda ei jumalat ega kuradit, kui ma talle lähenen, värisen nagu väike laps, ja ta võiks mind sundida minema läbi nõelasilmast, et viskuda tulle.“

Napoleoni võluvus oli suur kõigisse nendesse, kes talle lähenesid.¹⁾

¹⁾ Olles väga teadlik oma mõjukusest, Napoleon oskas seda suurendada, käies ümber halvemini kui tallipoistega nende tähtsate meestega, kes teda ümbritsesid ja kelle seas olid paljud kuulsad konvendi liikmed, kes omal ajal olid nii kardetavad Euroopas. Jutusused tollest ajast on väga tähendusriikad ses suhtes. Kord Napoleon ühel päeval riiginõukogus oli väga toores Beugnot' vastu, keda käitles nagu mõnda harimatut teenijat. Kui efekt saavutatud, ta läheneb talle ja ütleb: „Noh, mis, suur lambapea, kas te leidsite oma peakatte viimaks?“ Selle peale Beugnot, pikk nagu trummimeister, kummardub õige madalasti, ja väike mees, tõstes käe, võtab tal kõrvast kinni, mis oli meeltpõõritav armulikkusetunnistus, kirjutab Beugnot, ar-

Davoust, kõneldes oma ja Maret truudusest, ütles:

„Kui keiser oleks meile mõlemale ütelnud: minu politika huvid nõuavad Pariisi hävitamist, ilma et keegi sealt välja peaseks ja põgeneks, siis Maret, olen kindel, oleks seda saladust hoidnud, kuid siiski oleks viinud Pariisist välja oma perekonna. Kuid mina, kartusest, et mõni saaks saladusest teada, ma oleksin sinna jätnud oma naise ja lapsed.“

See imeline võlujõud seletab ka tema ime-
taolise tagasituleku Elba saarelt; ja otsese Prantsusmaa vallutuse selle üksiku mehe poolt, kes võitles suure maa kõigi organiseeritud jõudude vastu, maa vastu, mis pidi olema juba väsinud türanniast. Tal ponud muud vaja kui vaadata otsa kindralitele, kes olid talle vastu saadetud ja kes olid vandunud, et teda vangistavad; ja nad kõik otsekohe alistusid talle ilma vastupanekuta.

„Napoleon, kirjutab inglise kindral Wolseley, maandub Prantsusmaale peaaegu üksi ja kui põgenik vaikselt Elba saarelt, mis oli ta kuningriigiks, ja tal läheb mõne nädalaga korda ilma verevalamiseta paisata segi kogu Prantsuse võimud, mis allusid seaduslikule kuningale. Kas on veel kunagi inimese isiklik mõju avaldunud rohkem imestamapanevalt? Kogu selle tema viimase sõjakaigu kestel võis selgesti näha, kui suur mõju oli tal samuti liitlastesse, sundides neid järgima tema initsiatiivile ja kui vähe oli vaja, et ta oleks nad purustanud?“

Ta mõjukus elas temast üle ja jätkas kasvamist. Tänu sellele sai keisriks tema tundmatu vennapoeg. Vaadeldes, kuid praegusel ajal uuesti elustub tema legend, me võime veen-

mulikuks muutunud isanda familiaarne käeliigutus. Sellised näited annavad selge aime labasusest, mida võib lubada mõjukus. Nende järele võime aru saada sellest suurest põlgusest, mis oli suurel despoodil inimeste vastu, kes teda ümbritsesid.

duda, kui võimas on veel see suur vari. Käidelge inimesi halvasti, tapke neid maha miljonitekaupa, põhjustage vägivaldseid vaenlaste sissetunge sissetungide järele, kõik on teile lubatud, kui teil on tarviline määr mõjukust ja tingimatatarvilikku talenti selle ülalhoidmiseks.

Ma tõin siin täiesti erakordse näite mõjukusest, kahtlematult, kuid see oli kasulik, et teha arusaadavaks suurte religioonide, suurte doktriinide ja suurte maailmariikide tekkelugu. Ilma selle võimuta, mis on mõjukusel hulkade peale, see tekkelugu jääks arusaamatuks.

Kuid mõjukus ei põhine ainuüksi isiklikul mõjuvõimul, sõjalisel kuulsusel ja usundlikul hirmul; ta võib olla tagasihoidlikumat päritolu, kuid võib olla siiski veel tähelepanuväärt suur. Meie sajand pakub sellest mitmeid näiteid. Üks neist, mida järelpõlv põlvest põlve mäletada saab, on selle inimese lugu, kellest juba kõnelesime, kes muutis maakera näo ja rahvaste kaubanduslikud suhted, lahutades kaks kontinenti. Tal õnnestus tema ettevõtte tänu väga suurele tahtele, kuid ka sellele võluvusele, mida ta avaldas kogu oma ümbruskonnale. Et võita üksmeelset vastasrinda, polnud tal muud vaja kui end näidata, kõnelda üks hetk, ja oma võluvusega tegi ta vastastest sõbrad. Iseäranis inglased võitlesid ta plaani vastu ihu ja hingega; kuid tuli tal end näidata Inglismaal, ja kõik tulid tema poole üle. Ja kui ta hiljem sõitis läbi Southamptoni, helistati kirikukelli tema auks.

Võitnud kõik, inimesi ja asjaolusid, ei uskunud ta enam takistustesse ja tahtis uuesti alata Suezit Panamas samade vahenditega; kuid usk, mis tõstab mägesid, tõstab need ainult sel tingimusel, kui nad pole liiga kõrged. Mäed pane-

vad vastu ja katastroof, mis sellele järgnes, hävitas hiilgava kuulsuse aupaiste, mis ümbritses seda kangelast. Ta elu õpetab, kuidas võib tõusta ja kaduda mõjukus. Sarnanedes suuruselt kõige kuulsamate ajalooliste isikutega, ta kisti alla oma maa lihtsate kohtunikkude poolt kõige põlatavamate kurjategijate sekka. Ta puusärk möödus üksildaselt läbi ükskõiksete hulkade. Ainult võõramaa valitsejad austasid ta mälestust.¹⁾

Kuid need mitmesugused ettetoodud näited on äärmised. Et kõigis detailides mõista mõjukuse psühholoogiat, tuleks vaadelda rida suure mõjukusega isikuid, alates usundite põhjendajatega ja maailmariikide loojatega kuni mõne isikuni, kes püüab oma naabreid pimestada uute rõivastega või ordenitega.

Selle rea mõlemate otsade vahele paigutuksid siis mõjukuse kõik vormid tsivilisatsiooni mitmesugustes elementides: teadustes, kunstides, kirjanduses jne. ja siis nähtaks ka, et mõ-

¹⁾ Üks võõramaa leht, „Neue Freie Presse“ Viinis, on Lessepsi saatuse puhul väljendanud psühholoogiliselt õigeid tähelepanekuid, millised siin ära toon:

„Pärast Ferdinand Lessepsi süüdimõistmist pole enam õigust imestada Christoph Kolumbuse kurva lõpu üle. Kui Ferdinand Lessepsi loetakse petiseks, siis iga üllas illusioon on kuritegu. Antiik-ilm oleks krooninud Lessepsi mälestust kuulsuscoreooliga ja oleks ta pannud olümpile jooma nektarit, sest ta oli muutnud maakera ilme ja täide viinud töid, mis täiendavad loomist. Süüdi mõistes Ferdinand Lessepsi kohtu eesistuja tegi enda surematuks, sest ikka rahvad saavad küsima selle nime, kes ei kartnud alandada oma sajandit, pannes sunnitöölise rõivasse vanamehe, kelle elu on olnud tema kaasaeglaste kuulsuseks.

„Ärgu kõneldagu meile enam nüüdsest peale painutatamatust õiglusest seal, kus valitseb bürokraatlik vihka-

jukus moodustab veenmise põhielemendi. Isikut, ideed või asja, mis omavad mõjukust, hakatakse nakatuse tõttu kohe jäljendama ja nad annavad kogu generatsioonile teatava viisi tunda ja väljendada oma mõtteid. Jäljendamine on muide kõige sagedamini ebateadvuslik, ja see just võimaldab ta täielikkust. Moodsad maalikunstnikud, kes reprodutseerivad teatavate primitiivsete kunstnikkude tuhmunud värve ja kohmetuid poose, ei aimagi, kust on neile tulnud see inspiratsioon; nad usuvad iseeneste siirust, aga kui üks tähtis kunstnik poleks elustanud seda kunstivormi, siis oleksime meie selles ikka näinud ta naiivseid külgi ja kunsti madalamat astet. Need kunstnikud aga, kes kuulsa uuendaja eeskujul, täidavad oma pildid lillade varjudega, ei näe looduses küll rohkem lillat kui viiskümmend aastat tagasi. Kuid neid on niivõrd sugereerinud maalikunstniku isiklik ja eriline mõju, kes oskas endale võita

mine suurte ja julgete tegude vastu. Rahvastele on vaja selliseid südikaid mehi, kes usaldavad iseend ja võidavad kõik takistused, hoolimata endast. Geenius ei saa olla ettevaatlik; ettevaatlikkusega ei saaks iialgi laiendada inimliku tegevuse ringi.

...Ferdinand Lesseps on tundnud võidujoobuvust ja pettumuse kibedust. Suez ja Panama. Siin süda tõstab mässi menu moraali vastu. Kui Lessepsil läks korda ühendada kaks merd, valitsejad ja rahvad andsid talle au; nüüd aga, kui ta kaotas lahingu Kordiljeeri kaljude vastu, ta pole enam muud kui harilik petis... Siin avaldub ühiskonna klasside võitlus, bürokraatide ja ametnikkude rahulolematuse, kes kätte maksavad kriminaalseadustikuga nendele, kes tahaksid tõusta teistest kõrgemale... Moodsad seadusandjad satuvad segadusse inimgeeniuse suurte ideede ees; publik saab neist veel vähem aru, ja riigiprokurööril on hõlpus tõendada, et Stanley on mõrvar ja Lesseps — petis.“

suurt mõjukust. Kõigis tsivilisatsiooni elementides võib hõlpsasti leida palju selliseid näiteid.

Kõigest ülaltoodust me näeme, et mõjukuse tekkes võib osa võtta palju tegureid; üks kõige tähtsamaist on ikka menu. Inimene, kel on edu, idee, mis haarab, juba ainult selle asjaolu pärast ei kuulu enam vaidluse alla.

Mõjukus hävib alati ebaeduga. Kangelane, keda hulk eile kõrgeks kiitis, saab teotada järgmisel päeval, kui saatus on teda löönud. Reaktsioon on isegi seda elavam, mida suurem on olnud mõjukus. Suur hulk vaatab siis langenud kangelasele nagu omasugusele ja maksab kätte seepärast, et ta on kummardunud üleoleku ees, mida ta nüüd enam ei tunnusta. Robespierre, saates tapalavale oma kolleege ja suure arvu oma kaasaeglasi, omas määratusuurt mõjukust. Aga kui mõne hääle ümberpaigutus talt silmapilkselt selle ära võttis, saatis hulk teda giljotiinile samade needmistega, nagu ta saatis varem tema ohvreid. Usklikud peksavad puruks oma endiste jumalate kujusid ikka suure vihaga.

Ebaõnnestumise puhul kaob mõjukus kohe. Ta võib ka vastuvaidluse läbi laostuda, kuid palju pikaldasemalt. See hävitamiseviis on siiski väga kindel. Mõjukus, millele vastu vaieldakse, pole enam mõjukus. Jumalad ja inimesed, kes on osanud kaua alal hoida oma mõjukust, pole iialgi sallinud vastuvaidlemist. Et panna hulki end imestlema, on vaja ikka hoida neid endast teatavas kauguses.

Neljas peatükk.

Hulkade uskumuste ja arvamuste muutlikkuse piirid.

§ 1. Püsivad uskumused. — Mõningate üldiste uskumuste muutumatus. — Nad on tsivilisatsiooni juhid. — Neid on raske välja juurida. — Mis suhtes sallimatus on rahvastele vooruseks. — Üldise uskumuse filosoofiline mõtetus ei saa kahju teha tema levitamisele. — § 2. Hulkade muutlikud arvamused. — Nende arvamiste äärmine muutlikkus, mis ei johtu üldistest uskumustest. — Ideede ja uskumuste näiliku muutumised vähemalt sajandi jooksul. — Nende muutumiste reaalsed piirid. Elemendid, mille peale muutus ulatub. Üldiste uskumuste aktuaalne kadumine ja ajakirjanduse erakordne levimine teevad meie päevil arvamused ikka enam ja enam muutlikuks. — Kuidas hulkade arvamused kalduvad enamikus ükskõiksuse poole. — Valitsuste võimetus juhtida avalikku arvamust nagu varem. — Praegusaegne arvamuste raasustamine tekitab nende türanniat.

§ 1. — Püsivad uskumused.

Mingi kitsas parallelism on valitsemas olendite anatoomiliste tunnuste ja psühholoogiliste tunnuste vahel. Anatoomilistes tunnustes me leiame teatavaid muutumatuid elemente, või jälle nii vähe muutuvaid, et on tarvis pikki geoloogilisi ajastuid, et neid muuta. Nende püsivate, muutmatute tunnuste kõrval tuleb

ette teisi väga muutlikke, mida miljöö, loomakasvataja või aedniku kunst muudavad mõnikord niivõrd, et need sageli täiesti varjavad iseloomulikud põhitunnused mitte väga tähelepaneliku vaateleja eest.

Sama nähet võib tähele panna kõlblates iseloomulikes tunnustes. Rassi muutmatute psühholoogiliste elementide kõrval esinevad ka liikuvad muutuvad elemendid. Ja seepärast uurides rahva arvamusi ja uskumusi, me leiame alati väga kindla aluspõhja, millele laadestuvad arvamused, mis on sama muutlikud kui liiv, mis katab mõnda kaljut.

Hulkade uskumused ja arvamused on nii siis kahte väga erinevat liiki. Ühelt poolt suured püsivad uskumused, mis kestavad paljude sajandite vältel ja millele toetub terve tsivilisatsioon. Niisugused olid omal ajal feodalismi ristiusu ideed, reformatsiooni omad, ja praegusel ajal rahvusluse põhimõte, demokraatlikud ja sotsiaalsed ideed. Teiselt poolt muutlikud ja ajutised arvamused, mis tuletatud kõige sagedamini üldistest mõistetest, mis sünnivad ja surevad iga ajastuga, millised on näiteks teooriad, mis juhivad kunste ja kirjandust teatavil hetkedel, näiteks need, mis tekitasid romantismi, naturalismi jne. Sama pealiskaudsed kui mood, nad muutuvad nagu väikesed lained, vahetpidamatult tekkides ja kadudes mõne sügava järve pinnal.

Suuri üldisi uskumusi pole arvult palju. Nende moodustamine ja kadumine on igale ajaloolisele rahvale tema ajaloo kulminatsioonipunkts. Need on tsivilisatsioonide tõeline talastik.

Mööduv arvamus võtab hõlpsasti aset hulka hingedes, kuid on õige raske sinna ankurdata püsivat uskumust, väga raske samuti hävitada seda viimast, kui ta on juba kujunenud. Seda võib harilikult muuta ainult vägivaldsete revolutsioonidega ja ainuüksi siis, kui see uskumus on juba kaotanud peaaegu kogu oma mõju. Revolutsioonid on siis selleks, et lõplikult ära pühkida uskumusi, mis juba peaaegu täiesti on iganenud, kuid mida kombe-ike takistab täielikult kõrvale heita. Revolutsioonid, mis algavad, on tõeliselt uskumused, mis lõpevad.

Päev, mil mõni suur uskumus leiab end olevat märgitud surema, on täpselt see, mil ta väärtuse üle hakatakse vaidlema. Kõik üldine uskumus, mis pole ju muud kui luule, saab püsida ainult tingimusel, et teda järele ei uuritaks.

Kuid isegi siis, kui mõni uskumus on tugevasti kõigutatud, asutised, mis temale põhinevad, hoiavad alles oma võimu ja kaovad ainult aegamööda. Kui ta on kaotanud viimaks täielikult oma võimu, kõik see, mida ta toetas, langeb kokku. Ükski rahvas pole veel saanud muuta oma uskumusi, ilma et otsekohe muuta ka oma tsivilisatsiooni elemente.

Ta muudab neid arvamusi, kuni ta ei omanda endale mõnda uut üldist uskumust; ja on sunnitud seni elama korralageduses. Üldised uskumused on hädatarvilikud tsivilisatsioonide toed; nad annavad ideedele teatava suuna ja nemad üksi võivad sisendada usku ja luua kohustust.

Rahvad on alati ära tundnud, et on kasulik omandada üldisi uskumusi ja on vaistlikult aru saanud, et uskumuste kadumine tähendab rahvale langust. Rooma fanaatiline kultus oli

roomlastele selleks uskumuseks, mis tegi nad maailma isandaiks. Kui see uskumus suri, pidi Room hävima. Ainult seepärast, et nad olid omandanud mõned üldised uskumused, võitsid barbarid, rooma tsivilisatsiooni hävitajad, jõuda teatavale ühendusele ja jõuda välja korralagedusest.

See pole siis sugugi põhjusetu, et rahvad on alati kaitsnud oma veendumusi ususallimatusega. Seda võib arvustada filosoofilisest seisukohast, kuid see on rahvaste elus siiski voorus. Just selleks, et luua või kaitsta üldisi uskumusi, püstitas keskaeg niipalju tuliriitu, ja suri meeletehites niipalju leidureid ja uuendajaid, kui nad saidki vältida piinapinki. Nende uskumuste kaitseks on maailm niipalju kordi olnud pööretekeerises, miljonid inimesed on langenud lahinguväljul ja langeb veelgi.

Suured raskused töötavad, nagu me ütlesime, üldise uskumuse maksmahakkamise vastu, kuid kui see on juba maksma hakanud, siis jääb ta kaua ilmvõitmatuks, ja kui ekslik ta filosoofiliselt ka ei oleks, ta mõjutab kõige selgemaidki päid. Kas pole Euroopa rahvad juba viisteist sajandit pidanud vastuvaidlematuks tõeks usundlikke legende, mis on sama barbaarsed¹⁾, kui neid lähemalt vaadelda, nagu Mooloki omad. Sellist kohutava legendi mõtetust, kus Jumal maksab oma pojale hirmsate piinamistega kätte ühe tema loodud olendi sõnakuulmatuse pärast, pole nähtud sajandite

¹⁾ Barbaarsed filosoofilises mõttes; praktilises mõttes nad on loonud täiesti uue tsivilisatsiooni ja andsid inimesele võimaluse pikkade sajandite jooksul aimata seda unelma ja lootuste võluvast paradiisi, mida ta enam ei saa tunda.

vältel. Kõige võimsamad geeniused, nagu Galilei, Newton, Leibnitz pole endale minutitki lubanud kahelda nende legendide tões. Miski ei näita paremini seda üldiste uskumuste hüpnotiseerivat mõju, kuid miski ei näita paremini ka meie mõistuse alandavat piiratust.

Niipea kui mõni dogma on aset võtnud hulkade hinges, ta muutub nende asutiste, kunstide ja käitumise inspireerijaks. Ta võim hingede üle on siis absoluutne. Teoinimesed mõtlevad, kuidas teda teostada, seaduseandjad, kuidas teda rakendada ellu, filosoofid, kunstnikud ja kirjanikud on hoolega ametis, et teda mitmesugusel kujul seletada.

Põhiuskumusest võivad tõusta ajutised kõrvalised ideed, kuid nad kannavad ikka selle usu pitserit, millest nad on alguse saanud. Egiptuse tsivilisatsioon, Euroopa tsivilisatsioon keskajal, araablaste-musulmanide tsivilisatsioon, kõik on tekkinud õige väikesest arvust religioosseist uskumustest, mis on vajutanud oma märgi nende tsivilisatsioonide kõige väiksematele elementidele, ja lasevad neid kohe ära tunda.

Tänu üldistele arvamustele, iga ajajärgu inimesed on ümbritsetud traditsioonide, arvamuste ja kommete võrguga, mille ikke alt nad ei oska pääseda ja mis teevad nad ikka natuke üksteisega sarnasteks. Kõige iseseisvam vaimgi, ei saa täiesti vabaneda nende võimu alt. Tõeliseks türanniaks on ainult selline, mis ebateadvuslikult mõjub hingedesse, sest et sellega ei saa võidelda. Tšiberirius, Džengis-khan, Napoleon olid kahtlematult kardetavad türannid, kuid oma haudade sügavusest Mooses, Buddha, Jeesus, Muhamed ja Luther on avaldanud hinge-

dele veel palju suuremat despootilist mõju. Salajane mässunõu võib maha tõugata türanni, kuid mis võib see teha mõne kõvasti juurdunud uskumuse vastu? Vihases võitluses katolitsismi vastu ja vaatamata rahvahulkade näivale kaasatundele, vaatamata hävitamisvõtetele, mis olid sama halastamatud kui inkvisitsiooni ajal, osutus võidetuks meie Suur revolutsioon. Inimsoo tõelised türannid on olnud ikka surnute varjud või illusioonid, mis ta on endale loonud.

Mõningate ülduskumuste filosoofiline absurdus pole iialgi olnud, ma kordan seda veel, takistuseks nende levikule ja võidutsemisele. See võidulepääs isegi ei näi olevat võimalik muidu kui tingimusel, et nad sisaldaksid mõne salapärase mõttetuse. Praegusaja sotsialistlikude uskumuste silmanähtavalt nõrk põhi ei takista neid vallutamast hulkade hingi. Ainuke asi, mille poolest sotsiaalsed uskumused kõigist religioossetest uskumustest taha jäävad, on järgmine: õnneideaal, mida need viimased lubavad, peab teostuma alles tulevases elus, ja seepärast keegi ei saa selle teostust eitada. Kuna sotsialistlik õnne-ideaal peab teostuma maa peal, siis lubaduste tühisus avaldub juba esimestel teostamiskatsetel ja uus uskumus kaotab siin korraga mõjukuse. Ta võim saab nii siis kasvada ainult ta elluviimise päevani. Ja seepärast, kui ka see uus religioon avaldab esiteks sama hävitavat mõju nagu kõik temale eelnenud religioonid, tal ei saa pärast olla mingit loovat mõju.

§ 2. Hulkade muutlikud arvamused.

Püsivate uskumuste peal, mille võimust oli jutt, lasub arvamuste, ideede ja mõtete lade, mis sünnivad ja surevad vahetpidamatult. Mõnede kestvus on väga ühepäevane, ja kõige tähtsamad neist ei ületa ühe inimpõlve iga. Me oleme juba näidanud, et muutused, mille alluvad need arvamused, on mõnikord rohkem pealiskaudsed kui tõelised, ja kannavad ikka rassi omaduste pitsarit. Vaadeldes näiteks meie maa politsei-asutisi, me oleme näinud, et näiliselt kõige vastakamail parteidel, nagu monarhistid, radikaalid, imperialistid, sotsialistid jne., on üsna sama ideaal, ja et see ideaal sõltub ainuüksi meie rassi vaimuehitusest, sest et teistel rahvastel samasuguste nimede all on hoopis vastupidised ideaalid. Nimi, mis antakse arvamustele, petlikud kohandamised ei muuda asju nende põhiolemuses. Revolutsiooni-aegsed kodanlased, kes läbi imbinud ladina kirjanusest ja kes, silmad kiindunud Rooma vabariigile, laenasid nende seadused, nende kirvega vitsakimbud ja toogad, ei muutunud siiski roomlasteks, sest nad jäid suure ajaloolise sugestiooni mõju alla.

Filosoofide ülesanne on otsida seda, kui palju on näiliste muutuste taga vanadest uskumustest üle jäänud ja leida arvamuste liiklevas voolus neid liikumisi, mida määravad üldised arvamused ja rassi hing.

Ilma selle kriteeriumita võiks uskuda, et hulgad muudavad poliitilisi või religioosseid uskumusi sagedasti ja nagu aga tahavad. Kogu

ajalugu, poliitiline, religioosne, kunsti- ja kirjanduse-ajalugu näib kinnitavat, et see nii ongi.

Võtame, näiteks, lühikese perioodi, ainult 1790. a. kuni 1820. a., see on kolmkümmend aastat, mis on ühe generatsiooni kestvus. Me näeme siis, et hulgad on olnud esiteks monarhistlikud, siis muutuvad revolutsioonilisteks, siis veel kord monarhistlikeks. Usundis nad läksid samal ajal katolitsismist ateismi, siis deismi, siis pöördusid tagasi äärmisele katolitsismile. Ja need pole üksi hulgad, vaid samuti ka neis, kes neid juhivad, sünnib sääraseid muutusi. Me näeme neid suuri konvendiliikmeid, kes olid kuningate vihasemad vaenlased ja kes ei tahtnud jumalaid ega isandaid, muutuvat Napoleoni alandlikeks teenijaiks ja siis kandvat jumalakartlikult küünlaid protsessioonides Louis XVIII ajal.

Sellele järgneva seitsmekümne aasta kestel millised muudatused veel hulkade arvamustes! „Salakaval Albion“ selle sajandi algul muutub Prantsusmaa liitlaseks Napoleoni järglase ajal; Venemaa, kes meiega kaks korda sõdinud ja kes nii väga rõõmustas meie viimase ebaõnnestumise puhul, on äkki meie sõber.

Kirjanduses, kunstis ja filosoofias arvamuste muutused on veel nobedamad. Romantism, naturalism, müstitsism jne. sünnivad ja surevad üksteise peale. Kunstnik ja kirjanik, keda eile veel kõrgeks kiideti, on homme sügavasti põlatud. Kuid kui me analüüsime neid muutusi, mis väliselt nii sügavad, mis me näeme? Kõik need, mis on vastakad rassi üldistele uskumustele ja tunnetele, on ainult ühepäevase kestvusega, ja ajutiselt kõrvalekaldunud jõevool võtab varsti jälle oma endise suuna. Arvamu-

sed, mis ei ole seatud ühegi ülduskumusega ega ühegi rassi tundega ja kel järelikut ei ole püsivust, on kõigi juhuste tõugata, või ütleme paremini, kõigi pisemate keskkonna muutuste lükata. Tekkinud sugestiooni ja nakatuse teel, on nad alati ajutised, ja sünnivad ja kaovad mõnikord niisama ruttu nagu liivaluited, mille tekitanud tuul merekaldal.

Meie ajal on hulkade muutlikkude arvamuste hulk suurem kui iialgi; ja seda kolmel erineval põhjusel.

Esimene on, et vanad uskumused, kaotades alatasa oma võimu, ei mõjuta enam nii nagu varem ajutisi arvamusi, et anda neile teatavat suunda. Ülduskumuste kadumine jätab ruumi üksikute arvamuste hulgale, mil pole ei minevikku ega tulevikku.

Teine põhjus on hulkade suurenev võim, mis ikka vähem ja vähem leiab vastupanu, ja seepärast nende ideede äärmine muutlikkus võib avalduda vabalt.

Kolmas põhjus viimaks on ajakirjanduse levimine, mis toob silmade ette alatasa kõige vastakamaid arvamusi. Ühed sugestioonid hävitatakse peagi vastupidiste poolt. Ükski arvamus ei jõua levida ja kõik on määratud ühepäevasele elutsemisele. Nad surevad enne kui on saanud end küllalt propageerida, et muutuda üldisteks.

Nende põhjuste tagajärjeks on hoopis uus nähe maailma ajaloos, mis on väga iseloomustav praegusele ajajärgule, ma mõtlen valitsuste võimetust juhtida avalikku arvamust.

Varem, ja see varem polnud mitte väga ammu, valitsuste tegevus, mõnede kirjanikkude ja väheste ajalehtede mõju moodustasid tõelise

avaliku arvamuse regulaatori. Praegu on kirjanikud kaotanud iga mõju, ja ajalehed on ainult hulkade arvamuste kajastajaks. Mis puutub riigimeestesse, siis on nad kaugel rahva arvamuse juhtimisest, nad püüavad sellele järgida. Nende kartus avaliku arvamuse eest läheneb mõnikord juba hirmule ja võtab nende tegevuselt iga püsivuse.

Hulkade arvamusel on siis kalduvus saada ikka enam ja enam politika kõrgemaks korraldajaks. Ta praegusel ajal isegi sunnib peale lepinguid, nagu me nägime lepingus venelastega, mis pea täielikult on rahvaliku liikumise tagajärg.

On väga huvitav sümptoom näha meie päevil paavste, kuningaid ja keisreid alluvat intervjuudele, et anda oma mõtteid mõne küsimuse kohta hulkade otsustamise alla. Senimaani on võidud ütelda, et politika ei ole südame-asi. Kas võib seda ütelda veel praegu, kui ta võtab juhiks endale muutlikkude hulkade meeleliigutused, kes ei tunnusta mõistust ja alluvad ainult tundeile?

Mis aga puutub ajakirjandusse, mis oli varem valiku arvamuse juht, siis on pidanud temagi nagu valitsused jääma varjule hulkade võimu ees. Ta võim on muidugi suur, kuid ainult seepärast, et ta kajastab rahva arvamusi ja selle vahetpidamatuid muutusi. Muutunud lihtsaks informatsiooni agentuuriks, ta loobus saatmast rahvahulka ühtki ideed, ühtki õpetust. Ta järgib rahva mõtteviisi kõigile muutustele, ja selleks sunnib teda võistlus, ähvardades muidu teda jätta lugejaist ilma. Vanad tõsised ja omal ajal mõjukad häälekandjad, kelle oraakleid eelnev põlv hardalt kuulatas, on kadunud

või muutunud informatsioonilehtedeks, mis täidetud lõbustava kroonikaga. Milline olekski praegu küllalt rikas ajaleht, et lubada oma toimetajaile isiklikku arvamust ja milline mõju olekski neil arvamustel lugejate peale, kes nõuavad ainult kas teateid või midagi lõbusat ja kes iga soovitus taga näevad spekulööriat? Isegi kriitikal pole enam võimu minekut anda mõnele raamatule või teatritükile. Ta võib neile kahju tuua, mitte aga kasuks olla. Ajalehed on nii teadlikud kõige isikliku arvamuse kasutamises, et nad on üldiselt ära kaotanudki kirjan dusliku arvustuse, piirdudes ainult raamatu nime toomisega ja kahe-kolme reklaamireaga, ja kahekümne aasta pärast on vististi samuti teatrikriitikaga.

Kuulata arvamust on nüüd praegusel ajal ajakirjanduse ja valitsuste peamine hool. Millist efekti sünnitas see ja see nähe, seaduseeelnõu, kõne — vaat, mida on vaja teada; see pole mitte hõlpus, sest miski pole nii liikuv ja muutlik kui hulkade mõtteviis. Me näeme neid täna needvat seda, mida eile taevani tõsteti.

See täielik arvamuste juhtimise puudumine ja samal ajal ülduskumuste lagunemine on viinud lõpuks kõigi veendumuste täielikule killustusele ja niihästi hulkade kui ka üksikute kasvavale ükskõiksusele kõige selle vastu, mis ei puuduta selgesti oma otseseid huvisid. Küsimused, mis puudutavad doktriine, näiteks sotsialismi, ei värbi endale enam veendunud kaitsjaid mujalt kui kirjaoskamatute seast, näiteks kaevanduste ja tehaste tööliste keskel, väikekodanline ja natuke haridust saanud tööline jäävad liiga skeptikuks.

Niiviisi on kolmekümne aasta kestel sündi-

nud areng, mis paneb üllatama. Endisel ajal, ja mitte iseäranis ammu, oli arvamustel veel üldine suund; nad tekkisid mõnest üldtunnustatud põhiuskumusest. See ainus tõsiasi, et oldi monarhist, andis paratamatult nii hästi ajaloos kui teadustes teatavad kindlad ideed, ja see, et oldi vabariiklane, andis täiesti vastupidised ideed. Monarhist teadis näiteks, et inimene ei ole kasvanud ahvist, ja vabariiklane teadis, et ta põlveneb sellest loomast. Monarhist pidi kõnelema Suurest revolutsioonist jubedusega, vabariiklane aga suure lugupidamisega. Teatavad nimed, nagu Robespierre'i ja Marat' omad, tulid ütelda harda näoga, teisi aga, nagu Caesari, Augustuse ja Napoleoni omasid võis nime-tada ainult needuse saatel. Isegi meie Sorbon-ne'is valitses see naiivne suhtumine ajalukku.

Praegusel ajal aga on vaidluste ja analüüsi-mise läbi arvamus kaotanud oma mõjuvuse; tema konarused kuluvad ruttu ja ainult vähe ideid jääb üle, mis võimelised meid vaimustama. Moodsat inimest ikka enam ja enam vallutab ükskõiksus.

Ärgem leinakem liiga pajlu taga seda üldist arvamuste lõppemist. Ei saa muidugi salata, et see on rahva elus teatav languse sümptoom. Selgeltnägijad, apostlid, rahvajuhid, ühe sõnaga kõik veendunud omavad muidugi teissugust jõudu kui eitajad, arvustajad ja üksikisikud. Kuid ärgem unustagem, et hulkade praeguse aja vaimu juures, kui üks ainuke arvamus võidaks küllalt mõjukust, et üldiselt maksma ha-kata, siis saaks see peagi nii võimsaks, nii türanni-liseks, et kõik peaks ta ees painduma. Vaba vaidlemise ajajärk oleks siis kauaks ajaks kadu-nud. Hulgad esinduvad vahel rahuarmastajaina

valitsejatena, nagu seda olid omal ajal Helio-
gabal ja Tiberius, kuid neil on ka kohutavaid
tujusid. Kui neile satuks kätte mõni tsivilisat-
sioon, siis oleks see liiga juhustest sõltuv, et
kaua püsida. Kui mõni asi võiks natuke viivi-
tada hukkamisetundi, siis oleks see just äärmine
arvamuste muutlikkus ja hulkade suurenev üks-
kõiksus kõigi ülduskumuste vastu.

KOLMAS OSA

Mitmesuguste hulkade kategooriate liigitus ja kirjeldus.

Esimene peatükk.

Hulkade liigitamine.

Hulkade liigitus. — § 1. Ebaühtlased hulgad. — Kuidas nad erinevad. — Rassi mõju. — Hulga hing on seda nõrgem, mida tugevam on rassi hing. — Rassi hing kujutab tsivilisatsiooni seisukorda, hulga hing barbaarsuse seisukorda. § 2. Ühtlased hulgad. — Homogeensete hulkade jagunemine. — Sektid, kastid ja klassid.

Me oleme selles teoses juba käsitletud üldisi tunnuseid, mis on omased hulkadele. Meil jääb veel uurida erilisi tunnuseid, mis lisanduvad neile üldtunnustele, järgides erinevaid hulkade kategooriaid.

Anname esiti hulkade lühikese liigitelu.

Meie lähtekohaks on lihtne rahvamurd. Ta kõige alam vorm on see, kui ta koosneb isikuist, kes kuuluvad mitmesugustesse rassidesse. Ta ainuke ühine siht on siis juhi tahe, enam või vähem austatav. Niisuguste rahvamurdude tüüpidenä esinevad mitmesuguse päritoluga barbarid, kes paljude sajandite kestel vahetevahel sisse tungisid Rooma keisririiki.

Neist siduvuseta rahvamurdudest kõrgemal seisavad need, kes teatavate tegurite mõjul omandanud kõigile ühised tunnused ja lõppude lõpuks on moodustanud rassi. Mõnikord ilm-

neb ka rassist tunnuseid, mis iseloomulikud hulkadele, kuid need on alati vaos hoitud rassiomaduste läbi.

Mitmesugused hulkade kategooriad, mis ilmnevad iga rahva juures, võivad jaguneda järgneval viisil:

A. Ebaühtlased hulgad.

1. Anonüümsed (Näiteks tänavahulgad).
2. Mitteanonüümsed (Vannutatud mehed, parlamendi koosolekud, jne.).

B. Ühtlased hulgad.

1. Sektid (Politiilised ja usundlikud sektid jne.).
2. Kastid (Sõjaväeline, vaimulikkude, tööliste kast, jne.).
3. Klassid (Kodanlik, talupoeglik jne.).

Määritlegem mõne sõnaga hulkade mitmesuguste kategooriate erinevad iseloomulikud tunnused ¹⁾.

§ 1. Ebaühtlased hulgad.

Nende hulkade iseloomulikest tunnustest me oleme juba kõnelnud. Neid moodustavad ükskõik millised isikud, olgu nende kutse ja vaimline areng milline tahes.

Me oleme selles teoses näidanud, et inimeste massi-psühholoogia erineb oluliselt nende indi-

¹⁾ Üksikasju mitmesuguste hulkade kategooriate üle võib leida minu uuemais teostes. (La Psychologie politique. L'opinion et les croyances, Psychologie des Révolutions).

viduaalpsühholoogiast ja et intelligents ei pääse selle vahetegemise alt. Me oleme näinud, et hulkades pole mõistusel mingit tähtsust. Ainult ebateadvuslikud tunded võivad neis toimida.

Olulisem tegur, rass, laseb eritleda küllaltki selgelt mitmesuguseid ebaühtlasi hulki.

Me oleme paljusid kordi juba näidanud tema tähtsuse peale, ja oleme tõestanud, et see on kõige vägevam tegur, mis võimeline määrama inimeste toiminguid. Tema mõju avaldub samuti hulkade iseloomulikes tunnustustes. Rahvahulk, mis moodustunud mitmesugustest isikuist, kuid kes on kõik ühest rassist, näit. inglased või hiinlased, erineb sügavasti teisest, mis ka koosneb mitmesugustest isikuist, kuid erinevaist rassidest, näit. venelased, prantslased, hispaanlased jne.

Sügavad erinevused inimeste tundmise- ja mõtlemisviisides, mida loonud pärivuslik vaimulaad, avalduvad kohe, niipea kui teata- vail olukordadel, muide küllaltki haruldastel, kogunevad ühte hulka ja peaaegu ühesugustes proportsioonides, mitmesugustest rahvustest isikud, nii ühtlased kui näiliselt olekski nende huvid, mis neid sundisid kogunema. Katsed, mida on teinud sotsialistid, et kokku sulatada suurtel kongressidel iga rahva tööliiskonna esin- dajaid, on ikka lõppenud kõige ägedamate lahk- helidega. Ladina hulk, nii revolutsiooniline või konservatiivne kui ta ongi, pöörduks muutma- tult riigi poole, et teostada oma nõudeid. Ta on ikka tsentralistlik ja enam või vähem tsera- listlik. Inglise või ameerika hulk, vastuoksa, ei tunnusta riiki ja pöörduks eraalgatuse poole. Prantsuse hulk peab kalliks üheväärsust, ing- lise hulk aga vabadust. Need rasside erinevu-

sed tekitavad peaaegu samapalju hulkade liike, kuipalju on rahvusi.

Rassi hing alistab siis täielikult hulga hinge. Esimene on võimas alus, mis määrab teise võnkumise piirid. Hulkade alaväärtuslikud omadused väljenduvad seda vähem, mida tugevam on rassi hing. See on oluline seadus. Hulga seisund ja hulkade valitsus moodustavad barbaarsuse või tagasimineku barbaarsusse. Ainult omandades tugeva loomuga hinge võib rass vähehaaval vabaneda hulkade mõtlemata võimu alt ja pääseb barbaarsusest.

Väljaspool rassi ainuke tähtis liigitelu ebaühtlaste hulkade suhtes on lahutada nad anonüümseiks hulkadeks, nagu tänavahulgad, ja mitteanonüümseteks hulkadeks, näit. nõupidamise koosolekud ja vannutatud meeste kohtud. Vastutustunne, mida eelmiste juures polegi, on teiste juures arenenud ja annab nende tegudele sageli hoopis teise suuna.

§ 2. Ühtlased hulgad.

Ühtlastesse hulkadesse kuuluvad: 1) sektid, 2) kastid, 3) klassid.

Sekt on esimene aste ühtlaste hulkade liigist. Tema hulka kuuluvad kasvatuselt, kutselt ja miljöölt mõnikord väga mitmesugused isikud, kellel on ainsaks seoseks nende uskumused. Niisugused on, näiteks, usundlikud ja poliitilised sektid.

Kast esindab juba kõige kõrgemat korralduse astet, mis on hulgale võimalik. Kuna sekt on moodustatud isikuist, kes on väga lahkumised oma kutsetelt, kasvatuselt, miljöölt ja kes

ühendatud ainult ühiste uskumustega, kasti kuuluvad ainult ühe kutse inimesed, kes järelkult ka kasvatuselt ja miljöölt on peaaegu samased. Niisugused on sõjaväelaste ja vaimulikkude kastid.

K l a s s moodustub mitmesuguse päritoluga inimestest, kes ühendatud mitte ühiste uskumuste tõttu, nagu sekti liikmed, ega ühise kutsetegevuse tõttu, nagu kasti liikmed, vaid teatavate huvide, teatavate eluharjumuste ja ühesuguse kasvatus tõttu. Sellised on kodanlus, põllumeeste klass, jne.

Võttes vaatlusele ses teoses ainult ebaühtlased hulgad, ma teen tegemist ainult selle hulka mitmekesisuse mõnede kategooriatega, millised ma välja valin tüüpilistena.

Teine peatük.

Niinimetatud kuritegevuslikud hulgad.

Niinimetatud kuritegevuslikud hulgad. — Hulk võib olla kuritegevuslik seaduse seisukohalt, kuid pole seda psühholoogilisest seisukohast. — Hulkade toimingute täielik ebateadvuslikkus. — Mitmesugused näited. — „Septembristide“ psühholoogia. — Nende arutlused, tundelikkus, julmus ja kõlblus.

Kuna hulgad langevad ärrituseperioodi järele lihtsalt ebateadvuslike automaatide seisukorda, keda juhivad sugestioonid, siis näib raske olevat neid paigutada mis tahes kuritegijate liiki. Ma jääksin siiski selle eksliku nime juurde, sest et see on juba tarvitusele võetud psühholoogilistes uurimustes. Teatavad hulkade toimingud on kindlasti iseenesest juba kuritegevuslikud, kuid ikka samal määral kui tiigri toiming, kes õgib hindu pärast seda, kui on lasknud oma poegadel teda enne veriseks kiskuda, et neid löbustada.

Hulkade roimad tulevad üldiselt mõne võimsa sugestiooni mõjul, ja isikud, kes sellest osa võtsid, on veendunud, et nad on täitnud oma kohust. Seda ei saa ütelda harilikust roimariist.

Hulkade roimade ajalugu tõendab täiesti ülalöeldut.

Tüüpilise näitena võib tuua Bastille' kubeneri de Launay tapmist. Selle kindluse lange-mise järelle kuberner, ümbritsetud väga ärritatud hulgast, sai hoope igalt poolt. Pandi ette teda puua, tal pea maha lõigata või kõita teda hobuse saba külge. Ennast kaitstes ta kogemata lõi jalaga üht juuresolijat. Keegi pani ette ja tema sugestioon võeti kogu hulga poolt vastu, et löödud mees lõikab läbi kubeneri kaela.

„Seesinane. ilma kohata kokk, kergeusklik loge-leja, kes oli läinud Bastille' juurde vaatama, mis seal sünnib, otsustab, et kuna nii on üldine arvamus, siis on see patriootiline tegu, ja ta arvab isegi ära teenivat me-dali säärase koletise hävitamise eest. Talle antud mõõ-gaga lööb ta kubeneri paljale kaelale; kuid halvasti feritatud mõök ei lõika ja ta võtab oma taskust väikese musta peaga noa ja (ja kuna ta kokana oli harjunud liha lõikama) ta lõpetab õnnelikult operatsiooni.“

Siin on selgesti näha eespool mainitud meh-hanismi tegevus. Mõrvar on alistunud suges-tioo nile, mis on seda võimsam, et ta tuleb kõi-kide ümberolijate poolt, ja ta on veendunud, et ta on toimetanud väga kiiduväärt teo; see veen-dumus on ju loomulik, sest kõik kaaskodanikud kiidavad ühel häälel tema tegu heaks. Selline toiming võib olla seaduste seisukohalt, kuid mitte psühholoogiliselt kuritegevuslik.

Kuritegevuslikuks peetud hulkade üldised tunnused on täiesti needsamad, milliseid me panime tähele kõigi hulkade juures: vastuvõt-likkus sugestioonile, kergeusklikkus, püsima-tus, heade või halbade tunnete liialdus, kõlb-liste joonte avaldumine jne.

Me leiame kõiki neid iseloomulisi tunnuseid

hulga juures, kes on jätnud kõige õudsema mälestuse meie ajalukku: niinimetatud septembristide juures. See hulk pakub palju analoogilist Pärtliöö hulgaga. Ma laenan üksikasjad, mis ma siin toon, Taine'ilt, kes on nad kogunud kaasaeglaste memuaaridest.

Ei ole täpselt teada, kes andis käsu või sugereeris tühjendada vanglaid vangide mahatapmisega. Oli see Danton, nagu see näib võimalik, või mõni hoopis teine, pole tähtis; ainuke meid huvitav asi on see võimas sugestioon, mida sai hulk, kes tapma hakkas.

Tapjate armee oli ligikaudu kolmsada inimest suur ja see oli täielikult ebaühtlaste hulkade tüüpi. Maha arvatud õige väike arv elukutselisi lurjuseid, see koosnes vaikekaupmeestest ja igaliiki käsitöölisest: kingsepad, lukksepad, habemeajajad, müürsepad, ametnikud, agendid jne. Saadud sugestiooni mõjul on nad olnud, nagu ülaltoodud kokk, täiesti veendunud, et nad täide viivad oma patriootilist kohust. Nad täitsid kahekordse ulesande, kohtunikkude ja timukate oma, ja ei pidanud end milgi viisil roimareiks. Tundes oma osa tähtsust, nad hakkavad moodustama mingisugust tribunaali; ja otsekohe ilmneb hulkade lihtsustav ja ühekülgne mõistus, ja mitte vähem labane ja ühekülgne õiglusetunne. Nähes süüdistatavate suurt arvu, otsustatakse, et kõigepealt saadikud, preestrid, ohvitserid, kuninga teenrid, see tähendab kõik need inimesed, kelle kutse juba on nende süüdioleku tõenduseks tubli patrioodi silmis, tapetakse ühel hoobil, ilma et neile erilist kohtuotsust oleks vaja. Teiste üle mõistetakse kohut nende välimuse ja nime järele. Kui hulga algeline südametun-

nistus on niiviisi rahuldatud, võib ta juba seaslikul alusel asuda mahatapmisele ja anda voli oma julmadele vaistudele, mille tekkelugu teisal olen näidanud, ja mida rahvahulgad võivad arendada väga suureks. Kuid need vaistud ei takista sugugi — nagu see ongi hulkade reegliks — tekkimast samal ajal hoopis vastupidiseid tundeid, näiteks tundlikkust, mis läheb sagedasti sama äärmuseni nagu julmuski.

„Neil on ekspansiivne, lai sümpaatia ja kiire tundlikkus, mis iseloomustab Pariisi töelist. Abbaye's üks födereerunu, teada saades, et kahekümne kuue tunni kestel olid kinni peetud jäetud ilma veeta, tahtis lõhki kiskuda hooletut vangivalvurit, ja oleks seda ka teinud, kui vangid ise ei oleks ta kaitseks välja astunud. Kui mõni vang õigeaks mõistetakse, (improviseeritud tribunaali poolt), siis vahid ja tapjad, kõik sealolijad sülelevad teda suure heameelega ja plaksutavad pööraselt käsi, ja minnakse jälle teiste tapmise juurde tagasi. Tapmise enese ajal valitseb kõik aeg lõbus olek. Nad tantsivad ja laulavad laipade ümber, seavad pinke „daamidele“, kes õnnelikud, et näevad aristokraatide tapmist. Nad näitavad üles ka erilist õiglust.“ Keegi tapja kaebas tribunaalile, et daamid istuvad kaugel ja ei näe hästi ja et ainult mõningaile juuresolijaile on võimalik see lõbu, lüüa aristokraate. Selle peale tulakse otsusele, et kaebajal on õigus, ja nüüd viiakse hukkamõistetud pikkamisi läbi tapjate ridade, kes siis annavad hoope mõõgaseljaga, et piina pikendada. Force'is tehakse ohvrid täiesti paljaks ja peksetakse nende nahk poole tunni jooksul narmendama; siis, kui kõik seda küllalt on näinud, tehakse neile lõpp, lõigates lõhki nende kõhud.

Tapjad on mõnes suhtes õige terase südametunnistusega ja näitavad kõlblust, mida leidub hulkade põues, nagu me enamalt juba tähendasime. Nad toovad kohtu lauale ohvrite raha ja väärisehted.

Kõigis nende toiminguis võib tähele panna alati seda algelist mõtlemisviisi, mis on nii iseloomulikud hulga hingele. Nii on see, kui pärast 1200 või 1500 rahvaenlase hukkamist keegi tähendab, et ka teised vang-

lad varjavad õigusepoolest kasuta söödikuid, sest neis istub vanu kerjuseid, hulguseid ja alaealisi puurilinde ja neist oleks hea vabaneda. Ja muide, kindlasti on nende seas ka rahva vaenlasi, näiteks teatud proua Delarue, kellegi mürgitaja naine. „Ta on vist hullvihane, et istub van- gis; kui ta saaks, ta pistaks põlema kogu Pariisi, ta pidi seda ütelnud olema, — ta ütles seda! Veel üks pühkimine!“

Need põhjendused näisid olevat küllalt veenvad ja kõik tapeti summas maha, siia arva- tud umbes viiskümmend last kaheteistkümnest seitsmeteistkümnelt aastani, kes muidugi ise olek- sid võinud saada rahva vaenlasteks, ja seepä- rast oli parem neist juba vabaneda.

Nädalise töö järele olid kõik need operat- sioonid lõpetatud ja tapjad võisid mõtelda puh- kusele. Täiesti veendunud selles, et nad on ära teeninud isamaa tänu, nad tulid võimude juurde nõudma tasu; kõige agaramad aga nõud- sid isegi medaleid.

1871. a. kommuuni ajalugu pakub meile väga palju analoogilisi fakte. Hulkade suurenev mõju ja võimude järkjärguline kapituleerimine nende ees pakub meile kindlati ka edaspidi sellelaadilisi näiteid.

Kolmas peatük k.

Vandekohtu vannutatud mehed.

Vandekohtu vannutatud mehed. — Vannutatud meeste üldised tunnused. — Statistika näitab, et nende otsused on sõltuvad nende koosseisust. — Kuidas avaldatakse mõju vannutatud meestele. — Arutluste nõrk mõju. — Kuulsate advokaatide veenmisemeetodid. Kuritegude iseloom, mille vastu vannutatud mehed on salilivad või karmid. — Vannutatud meeste kasulikkus ja hädaoht, mis tuleks, kui need asendataks kohtunikudega.

Kuna pole võimalust vaadelda siin vannutatud meeste kõiki kategooriaid, ma peatun ainult kõige tähtsamal, vandekohtu omal. Need moodustavad suurepärase näite ebahütlasest mitteanonüümsest hulgast. Siin on vastuvõtlikkust sugestioonile, ebateadvuslike tunnete ülekaalu, arutlusevõime nõrkust, juhtide mõju jne. Neid uurides oleks meil juhus tähele panna huvitavaid näiteid eksitustest, mida juhtub isikuile, kes pole tuttavad psühholoogiaga. Vannutatud meestest näeme, kui vähe tähendab otsuste tegemisel hulka moodustavate mitmesuguste isikute vaimline tasapind. Me oleme näinud, et nõupidavas kogus, mis peab andma oma arvamuse küsimuse kohta, mil pole täiesti tehnilist iseloomu, ei mängi

intelligents mingit osa; ja et teadlaste või kunstnikkude koosolek ei väljenda üldiste küsimuste kohta mitte tunduvalt erinevaid arvamusi kui seda teeb müüri-seppade koosolek. Mõnel ajal valitsus valis hoolikalt inimesi, keda kutsuti vannutatud meeste koosseisu ja värbas neid haritud klassidest: professorite, ametnikkude, kirjanikkude jne. seast. Praegusel ajal vannutatud meesteks on kõigepealt väikekaupmehed, väikemajaomanikud ja ametnikud. Ja kõige suuremaks üllatuseks eriteadlastele. statistika näitab, et olgu vannutatud meeste koosseis milline tahes, otsused on ikka samasugused. Isegi kohtunikud, nii vaenulikud muidu vannutatud meeste instituudile, on pidanud tunnustama selle fakti õigust. Vaat kuidas väljendab selle kohta keegi endine vandekohtu esimees, Bérard des Glajeux, oma „Mälestustes“.

„Praegusel ajal vannutatud meeste valimine on täielikult omavalitsuse ametnikkude käes, kes oma tahtmise järele võtavad ühed vastu ja jätavad teised välja, arvestades poliitilisi ja valimise kavatsusi, mis lähedalt nende ametiga seotud... Suurem osa valituist koosneb kommertsantidest, mitte nii tähtsaist nagu valiti endisel ajal, ja teatavate riigiasutiste ametnikest... Kõik arvamused ja kõik kutsed sulavad vandekohtuniku ametis ühte, kusjuures paljud avaldavad vastpöörduvate tulisust, ja parema tahtega inimesi leidub ka kõige alamate seas. Vannutatud meeste vaim pole muutunud: nende kohtuotsused on jäänud samadeks.“

Sellest tsitaadist me võtame ainult järeldused, mis on väga õiged, ja mitte seletused, mis on väga nõrgad. Ei maksa imetleda sellise nõrkuse üle, sest et hulkade psühholoogia ja järelikult ka vannutatud meeste oma näib olevat teadmata advokaatidele kui ka kohtu-

nikkudele. Ma leian selleks tõendise sama autori poolt toodud teates, et üks kõige kuulsam vandekohtu advokaat Lachaud süstemaatiliselt kasutas oma õigust tagandada vannutatud mehi ja alati heites välja vannutatud meeste nimekirjast kõik haritud inimesed. Kuid kogemus, ja ainult kogemus näitaks lõppude lõpuks niisuguste väljaheitmiste täielikku kasutust. Kohtuminister ja advokaadid, vähemalt Pariisis, on sellest täielikult loobunud; ja nagu õieti märgib Glajeux, otsused pole muutunud, „nad pole paremad ega halvemad“.

Samuti nagu kõik hulgad, lasevad vannutatud mehed end väga tugevasti mõjutada tunnetel ja väga nõrgasti arutlustel. „Nad ei jaks liigutusetunnet tagasi hoida“, kirjutab üks advokaat, „kui näevad rinnalast toitvat ema või kui näevad vaeslapsi enda ees.“ „Jätkub sellest, et naine on meeldiv,“ ütleb Glajeux, „et võita vannutatud meeste heatahtlikkust.“

Halastamatud roimadele, mis näivad neid ennast puudutavat, ja mis on tõepoolest kõige kardetavad ühiskonnale, on vannutatud mehed, vastuoksa, väga sallivad niinimetatud kireroimade vastu. Nad on harva karmid neiudele-emadele, kes lapse tapnud, ja veel vähem mahajäetud neiu vastu, kes viskas väävlihapet oma ahvatlejale. Nad tunnevad väga hästi vaistlikult, et need roimad on ühiskonnale vähekardetavad, ja et maal, kus seadus ei kaitse mahajäetud neiusid, seal neiu kättemaks on enam kasulik kui kahjulik, hirmutades juba tulevasi ahvatlejaid ¹⁾.

¹⁾ Märgime möödaminnes, et see vahe, mida vannutatud mehed instinktiivselt teevad sotsiaalselt kardetavate roimade ja laste roimade puhul, pole ilma õig-

Vannutatud mehi nagu kõiki hulki pimes-
tab kergesti mõjukuse hiilgus, ja Glajeux tä-
hendab õieti, et nad on küll väga demokraat-
likud oma koosseisult, kuid näitavad olevat
väga aristokraatlikud oma kalduvustes. „Nimi,
päritolu, suur rikkus, kuulsus, kuulsa advokaadi
kaitse, asjad, mis välja tõstavad ja hiilga-
vad, toovad süüalustele väga suurt toetust.“

Mõjutada vannutatud meeste tundeid ja,
nagu kõigi hulkadega, õige vähe seletada või
tarvitada ainult arutluse algelisi võtteid, see
peab olema hea advokaadi ülesanne. Inglise
advokaat, kes kuulus oma menu poolest vande-
kohtus, on väga hästi analüüsinud seda mee-
todit.

„Ta vaatles tähelepanelikult vannutatud mehi oma
kaitsekõne ajal. See on soodus moment. Meeletera-
vuse ja harjumuse tõttu advokaat luges nägudel iga
oma lause mõju, isegi sõna mõju, ja tegi sellest oma
järelused. Kõige enne tuleb tal ära tunda neid, kes
juba ette on tema poolt. Kaitsja kindlustab uhe het-
kega endale nende kaastöö, mille järele asub liikmete
kallale, kes näivad mitte olevat süüdistatava poolt, ja

luseta. Kaelakohtuseaduste sihiks peab olema kaitsta
ühiskonda roimariite vastu ja mitte katte maksta. Kuid
meie kohtuseadused ja iseäranis meie kohtunikkude
vaim on veel läbi imbunud vana primitiivse õiguse
kättemaksust ja termin „kättemaks“ (vindicta) on pea
igapäevases tarvitamises. Meil on tõenduseks selle meie
kohtunikkude kalduvuse suhtes see asjaolu, et suurem
osa neist ei tarvita suurepärasest Beranger' seadust, mis
lubab, et süüdimõistetud oma karistust ainult siis kannab,
kui ta uuesti eksib. Sest ükski kohtunik ei ole ses tead-
mata, sest statistika tõendab seda, et karistuse tarvita-
mine esimesel korral peaaegu tingimata viib kuritöö
kordamisele. Kuid süüdlast vabaks lastes kohtunikud
kujutlevad ikka, et ühiskonna eest pole kätte makstud.
Ja seepärast ennem, kui jätta kätte maksmata, nad
eelistavad luua kardetavaid retsidiviste.

ta katsub aimata, mispärast nad seda pole. See on kõige raskem osa tööst, sest võib olla lõputu hulk põhjusi, mis tekitavad soovi süüdi mõista inimest vaalamata kõigele õiglusetundele."

Neis mõningais ridades võetakse kokku väga õieti, mis peab olema kõnekunsti siht, ja need näitavad meile ka, mispärast on kasutud kõned, mis ette valmis tehtud, sest et peab igal hetkel muutma väljendusi, jälgides saavutatud muljet.

Kõnelejal pole tarvis enda poole võita kõiki vannutatud mehi, vaid ainult juhte, kes üldise arvamuse määrajaiks. Nagu kõigis hulkades, nii siingi väike arv inimesi juhib teisi: „Ma olen kogenud, ütleb ülemal tsiteeritud advokaat, et kohtuotsuse tegemisel jätkub kahest või kolmest energilisest mehest, et järele tõmmata kõiki teisi vannutatud mehi.“ Ja neid kahte või kolme tulebki veenda osava sugestiooniga. Peab esiti ja enne kõike neile meeldima. Inimene hulgas, kellele te meeldite, on juba peaaegu võidetud, tal on täieline kalduvus pidada kõige suurepäralisemaks arutlusi, mis talle esindatakse. Ma toon järgneva anekdoodi ühest huvitavast teosest Lachaud' üle:

„On teada, et kõigi oma kaitsekõnede kestvusel, mida ta pidas vandekohtus, Laehaud ei kaotanud silmist kaht või kolme vannutatud meest, keda ta teadis või aimas olevat mõjukaks, kuid kes olid karedad ja ehalahked. Üldiselt tal läks korda pehmeks teha neid põikpäid. Kuid kord provintsis ta leidis ühe, kellesse ei mõjunud ta kõige sitkem rohkem kui kolmveerandtunnine argumenteerimine; esimene teises pingis, seitsmes vannutatud mees. See oli meeltheitma-panev! Äkki ühe kirgliku veenmise keskel Lachaud peatub, ja pöördudes kohtu esimehe poole ütleb: „Härra esimees, kas te ei võiks lasta ette tõmmata eesriie seal vastu. Härra seitsmes vannutatud mees on päikesest otse pimesta-

tud.“ Seitsmes vannutatud mees punastas, naeratas ja tänas. Ta oli võidetud kaitsja poolt.“

Paljud kirjanikud, ja nende seas väga välja-
paistvad, on viimasel ajal kõvasti kallale haka-
nud tungima vannutatud meeste kohtule, mis
on ainukeseks kaitseks kohtunike kasti tõesti
sagedaste eksimuste vastu, mida keegi ei kont-
rolli¹⁾ Ühed tahavad, et vannutatud mehed
valitaks ainult haritud klassist; kuid me oleme
juba näidanud, et isegi sel juhul otsused saavad
samasugused nagu praegu. Teised, põhinedes
vannutatud meeste poolt tehtud eksitustele,
tahaksid kaotada nad ja asetada kohtunikku-
dega. Kuid kuis võivad nad unustada, et eksi-
mused, mida ette heidetakse vannutatud mees-
tele, tehakse alati esiteks kohtunikkude poolt,
sest kui keegi süüdistatavaist tuleb vannutatud
meeste ette, siis on teda juba mitu kohtunikku

¹⁾ Kohtunikud on tõepoolest ainuke ametnikkond, kelle tegevus ei kuulu mingi kontrolli alla. Kõik demokraatliku Prantsusmaa revolutsioonid ei ole jõudnud kätte võidelda Habeas corpuse õigust, millele Inglismaa on nii uhke. Me oleme ära ajanud türannid; kuid igas linnas on kohtunikul võim oma tahtmise järele toimetada kodanikkude au ja vabadusega. Asi, mis pahameelt äratav, on see, et kõige väiksem kohtu-uuriija, kes vaevalt lõpetanud õigusteaduse kooli, võib lihtsa isikliku kahtlustuse põhjal, millest ta pole kohustatud kellelegi aru andma, vanglasse saata kõige auväärsemaid kodanikke. Ta võib neid seal hoida kuus kuud või isegi aasta uurimise ettekäändel ja lasta nad siis välja vabaks, ilma ühegi tasu või vabandamise kohustusega. Vangistamise käsk on võrdne vana korra pitsatiga kirjale, ainult selle vahega, et viimast, mida nii õiglaselt pandi süüks endisele monarhiale, võisid tarvitada ainult väga tähtsad isikud, kuid praegusel ajal on see abinõu terve kodanikkude klassi käes, keda kaugeltki ei tule lugeda kõige arukamaks ja kõige enam teistest sõltumatuks.

süüdlaseks tunnistanud: kohtu-uuriija, prokurör j. t. Ja kas ei nähta sellest, et kui lõplikult oleksid tema üle kohut mõistnud kohtunikud, selle asemel et seda teevad vannutatud mehed, süüdistatu kaotaks ainukese võimaluse saada mõistetud õigeks. Vannutatud meeste eksimused on ikka olnud enne juba kohtunikkude eksimused. Ainult need viimased ongi süüdi koletuslikkudes kohtueksitustes, nagu näiteks hiljutine juht doktor X-ga, kes võeti vastutusele juba tõeliselt piiratud mõistusega kohtu-uuriija poolt ühe poolidiootliku neiu pealekaebamise tõttu, kes süüdistas, et tohter on teinud talle abordi 30 frangi eest. Tohter oleks muidugi saadetud sunnitööle, kui ei oleks tõusnud suur pahameel seltskonnas, mis sundis riigipead talle armu andma. Süüdistatava ausus, mida tunnistasid kõik ta kaaskodanikud, tegi silmanähtavaks jämeda eksimuse, ja kohtunikud ise tunnustasid seda; kuid siiski kastivaimu tõttu nad tegid kõik, mis neist olenes, et takistada armuandmist. Kõigis analoogilistes asjades, mis ümbritsetud tehnilistest üksikasjust, millest nad midagi aru ei saa, vannutatud mehed loomulikult kuulavad teraselt seda, mida kõneleb süüdistus, ja lõppude lõpuks neid rahustab see, et asi on läbi uuritud kohtunikkudelt kõigis peenustes. Kes on siis tõeliselt süüdi eksimuses — kas vannutatud mehed või kohtunikud? Hoidkem kuid hoolikalt vannutatud mehi. See moodustab võib-olla ainukese hulga liigi, mida ükski üksikisik ei saaks asendada. Tema üksi võib pehmedada seaduse halastamatust, mis põhimõttes peab olema ühesugune kõikide vastu ja seepärast peab olema pime ega tunda erajuhte. Ligipääsematu halastusele ja

tunnustades ainult seadusähte, kohtunik oma kutselise karmusega karistab ühesuguselt röövmõrtsukat ja vaest neiut, kes viidi lapsetapmisele viletsuse tõttu, kuna ahvatleja ta maha jättis, kuna vannutatud mehed tunnevad instinktiivselt, et ahvatletud neiu on palju vähem süüdi kui ahvatleja, kes siiski seaduse kütisist pääseb, ja et neiu pälvib nende hoolivust.

Tundes kastide ja teist liiki hukade psühholoogiat ma ei näe ühtegi juhtu, kus vääralt süüdistatuna kuritöös, ma ei eelistaks tegemist teha ennem vannutatud meestega kui kohtunikud. Esimestega mul oleks palju lootust saada tunnustatud süütuks ja teistega väga vähe. Kartkem hukade võimu, kuid veel palju enam kartkem teatavate kastide oma. Esimesed võivad lasta end veenda, teised ei paindu iialgi.

Neljas peatükk.

Valijad hulgad.

Valijate hulkade üldised iseloomulikud tunnused. — Kuidas neid veendakse. — Milliseid omadusi peab olema kandidaadil. — Mõjukuse hädatarvilikkus. — Mispärast töölised ja talupojad valivad nii harva kandidaate enda keskelt. — Sõnade ja vormelite võim valija üle. — Valimisvaidluste üldine ilme. — Kuidas moodustuvad valija vaated. — Komiteede võim. — Need on türannia kõige kardetavamal kujul. — Revolutsioonikomiteed. — Vaatamata oma nõrgale psühholoogilisele väärtusele üldine valimsõigus pole millegagi asendatav. Mispärast hääletamine jääb ikka samasuguseks, isegi kui valimsõigus antakse ühele klassile. — Mida väljendab üldine hääletamine kõigis mais.

Valijad hulgad, see tähendab need koosolekud, mis kutsutakse kokku, et isikuid teatavate ametite peale valida, on ebaühtlased hulgad, kuid kuna nad teevad tegemist ainult ühe kindlaksmääratud asjaga — valida ühte mitmesuguste kandidaatide seast, siis nende juures võib tähele panna ainult mõningate iseloomulike tunnuste avaldamist, mida varem kirjeldasime. Kõigepealt avaldub nende juures nõrk arutlusvõime, kriitilise meelega puudumine, ärritatavus, kergeusklikkus ja labane ühekülgsus. Nende otsustes on näha ka juhtide mõju

ja varem loetletud tegurite mõju, millised on: tõekskinnitus, kordamine, mõjukus ja nakatus.

Vaadeldgem, kuidas hulk kaasa kistakse. Selle põhjal me saame selgemini mõista nende psühholoogiat.

Esimene omadus, mis peab kandidaadil olema, on mõjukus. Isiklikku mõjukust võib asendada ainult rikkuse omaga. Talent ja geenius isegi pole menu tingimusteks.

Kõige tähtsam omadus, mis kandidaadil peab olema, on mõjukus, et ta ilma vastu vaidlemata võiks ennast maksma panna. Kui valijad, kes koosnevad kõigepealt töolistest ja talupoegadest, valivad nii harva ühe omasuguse esindajaks, siis seepärast, et isik, kes on tulnud nende oma ridadest, ei oma mingit mõjukust nende kohta. Nad valivad omasuguse mingeil kõrvalistel põhjustel, näiteks, et vastu töötada mõnele väljapaistvale inimesele, võimsale peremehele, kellele valija peab iga päev alistuma, ja milline teguviis annab siis illusiooni, et saadakse korraks isandaks selle mehe üle.

Kuid mõjukuse omamisest ei jätku veel kandidaadi edu kindlustamiseks. Valija tahab ka, et kōditataks ta himusid ja edevust; kandidaat peab teda üle külvama äärmiste meelitustega ja talle kõhklematult ette laduma kõige meelikõitvamaid lubadusi. Tööliste ees mida rohkem sõimata ja laimata nende peremehi, seda parem. Mis puutub aga võistlevasse kandidaati, siis tuleb püüda teda kahjutuks teha, levitades kinnitamise, kordamise ja nakatuse teel jutte, et see on see viimane lurjus ja et igaüks teab, et ta on mitu kuritegu korda saatnud. On kasutu, iseendast mõistagi, otsida midagi, mis näitaks nagu tõenduse laadi. Kui vastane halvasti

tunneb hulkade psühholoogiat, siis ta katsub end seletustega kaitsta, selle asemel et lihtsalt laimdusele vastata laimdusega; ja pole tal siis ka mingit võidulootust.

Kandidaadi kirjalik programm ei pea olema väga kindel, sest ta vastased võksid seda hiljem talle vastu seada, kuid tema suusõnaline programm olgu mida laiaulatuslikum, seda parem. Kartuseta võib lubada kõige suuremaid uuendusi. Lubamise hetkel nad avaldavad suurt muljet ja tulevikus ei kohusta nad milleski. Valija tõepoolest ei vaevagi hiljem oma pead selle üle, kuipalju kandidaat on täitnud oma lubadusi, mille pärast teda õieti ju valitigi.

Me näeme siin kõiki veenmise tegureid, mida kirjeldasime varem. Me kohtame neid veel, vaadeldes sõnade ja vormelite mõju, mille võimsat jõudu me oleme juba näidanud. Kõneleja, kes oskab neid kasutada, juhik hulki oma tahtmise järele. Väljendused nagu: häbistav kapital, alatud kurnajad, suurepärase tööline, rikkuste sotsialiseerimine jne. omavad alati sama mõju, olgugi et nad on juba kulunud. Kuid kandidaat, kes oskab leida uue vormeli, olgugi et sel pole täpset mõtet ja seepärast just on kohane kõige mitmesugusematele püüetele, saab tingimata menu osaliseks. Hispaania 1873. a. verine revolutsioon tehti ühe niisuguse maagilise sõnaga, millel on keeruline mõte, mida igaüks võib tõlgitseda oma igatsuste järele. Üks praegusaja kirjanik jutustab sellest järgmiselt:

„Radikaalid tulid veendele, et unitaarne vabariik pole muud kui maskeeritud monarhia, ja et neile meeldida, kortesid kuulutasid ühel häälel välja föderatiivse vabariigi, ilma et ükski hääletaja oleks võinud ütelda,

millele nad õieti hääletasid. Kuid see vormel veetles kõiki, see oli nagu mingi vaimustus ja joovastus. Kõik ennustasid, et maa peal algab vooruse- ja õnneaajastu. Keegi vabariiklane, keda ta vaenlane ei tahtnud nimetada föderalistiks, tundis end nagu surmavast ülekohust solvatud olevat. Tänavail tervitati üksteist sõnadega: „Salud y republica federal!“ Pärast seda lauldi hümne püha ohjeldamatuse ja sõdurite autonoomia auks. Mis oli see „föderatiivne vabariik“? Ühed mõistsid selle all provintside autonoomiat, Ühendriikidega sarnanevaid asutisi või administratiivset detsentralisatsiooni; teised nägid selles iga valitsuse võimu kaotamist ja suure sotsiaalse lõpuarve tegemise peatset algust: Barcelona ja Andaluusia sotsialistid jutlustasid sugukondade absoluutset iseseisvust, nad mõtlesid Hispaaniale anda kümme tuhat iseseisvat omavalitsust, kes annaksid iseendale seadusi ja kaotaksid ühekorruga sõjaväe ja sandarmid. Lõunapoolseis provintses nähti peagi tekkivat mässu ja levivat linnast linna ja külast külla. Niipea kui kogukond oli teinud oma „pronunciamento“, oli ta esimene mure läbi lõigata telegraafitraadid ja lõhkuda raudteid, et takistada iga läbikäimist oma naabritega ja Madridiga. Polnud ühtki kõige närusemat küla, kes ei oleks osanud teetseda iseseisvalt. Föderalism oli asendanud jöhker „kantonalism“, mahapõletav ja mahatappev, ja igal pool pühitseti veriseid saturnaaliaid, s. o. priiskamise- ja korratusepühi.“

Mis puutub mõjusse, millist võiksid avaldada valijate mõistusele arutlused, siis on küllalt, et lugeda mistahes valimiskoosoleku protokoll, et saada ses suhtes endale selge arvamuse. Sellisel koosolekul on kuulda tõekskinnitusi, vandumisi, mõnikord lööke, iialgi aga mitte arutlusi. Kui silmapilguks luuakse vaikus, siis on see ainult siis, kui mõni paljunõudlik valija teatab, et ta soovib kandidaadile esitada ühte neist kavalaist küsimustest, mis alati teevad koosolijatele suurt lõbu. Kuid vastarindlaste rahuldus ei kesta kaua, sest et vastuvaidleja hääl kaetakse peagi vastaste ulumistega. Koosolekute tüübiliseks näiteks võib

pidada neid, millede protokollid ma valin välja sadade teiste samasuguste protokollide seast, millised ma võtan päevalehtedest:

„Korraldaja palus koosolijaid valida juhatajat, ja tõusis torm. Anarhistid tungisid ettepoole, et vallutada juhataja kohta rünnakuga. Sotsialistid kaitsesid end farmukalt; tõugeldi, sõimati üksteist müüdavaiks nuhkideks jne... ja üks kodanik läks sealt minema sinise silmaga.“

„Viimaks saadi juhatus ikkagi ära valida nii hästi või halvasti kui see läks keset üldist müra, ja kõnetool jääb seltsimees X-le.“

„Kõneleja hakkab tooma päris süüdistusakti sotsialistide vastu, kes teda katkestavad karjudes: „Loll-pea! teeröövel! lurjus!“ jne. Nendele meelitusnimedele vastab seltsimees X terve teooriaga, kus näitab, et sotsialistid on kas „idiodid“ või narrid.“

„...Allemanistide partei oli korraldanud eile õhtul „Commerce’i“ saalis Faubourg du Temple’i tänaval suure ettevalmistava koosoleku esimese mai tööliste püha jaoks. Loosungiks oli: „Rahu ja vaikus.“

„Seltsimees G...nimetas sotsialiste „lollpäiks“ ja petisteks.“

„Nende sõnade peale kõnelejad ja kuulajad hakkasid üksteist sõimama ja asi läks käsitsilööminguni; toolid, pingid ja lauad ilmusid näitelavale jne., jne.“

Ärgem arvakem, et seda laadi vaidlus on omane ainult teatavale valijate klassile ja on nende sotsiaalse seisundi tunnuseks. Igas anonüümses hulgas, koosnegu ta kas või ainult teadusmehist, võtavad vaidlused hõlpsasti samasuguse kuju. Ma olen näidanud, et inimesed hulgas kalduvad mõistuse poolest sarnastuma ja igal hetkel me leiame selleks tõendisi. Näitena toon väljavõtte protokollist koosoleku kohta, millest osa võtsid ainult üliõpilased:

„Müra läks ikka suuremaks, mida enam jõuti õõ poole; ma ei usu, et keegi kõneleja oleks saanud ütelda kaht lausetki, ilma et teda poleks takistatud. Igäl het-

kel tulid karjumised kord ühest, kord teisest kohast, või kõigest kohtadest ühekorraga; plaksutati käsi, viilistati; mitmesuguste kuulajate vahel tõusid kirglikud vaidlused, veheldi ähvardavalt keppidega; trambiti taktis vastu põrandat; kisati: „Välja! Tribuunile!“

„M. C... hakkas ühingu suhtes tarvitama epiteete: alatu, vastik, koletislik, põlastav, müüdav, kättemaksuline, töötades, et ta tahab selle hävitada, jne., jne.“

Küsitakse, kuidas saab säärareses tingimuses kujuneda valija arvamus? Kuid sellist küsimust esitada võiks ainult see, kel on petlik kujutlus säärareses koosolekute vabaduse määra suhtes. Hulkadel on ju ainult pealesurutud arvamus, mitte kunagi pole neid aga saadud arutluse teel. Need arvamus ja valijate hääletamine on valimiskomiteede kätes, mille juhid on enamasti mõned viinakauplejad, kel on tööliste peale suur mõju, sest nad müüvad neile võlgu. „Kas te teate, mis on valimiskomitee, kirjutab üks kõige kaalukamaist demokraatia kaitsjaist, Scherer? See on lihtsalt meie asutiste võti, poliitilise masina pea-osa. Prantsusmaal valitsevad praegusel ajal komiteed.“¹⁾

¹⁾ Komiteed, olgu nende nimi milline tahes: klubid, sündikaadid, jne. on hirmus hädaoht, mis tuleb hulkade võimust. Nad on türannia kõige ebaisikulisemal kujul ja selle järeldusel kõige rõhuvam türannia. Juhid, kes valitsevad komiteid ja kel on õigus kõnelda ja teotseda kollektiivi nimel, on vabad kõigest vastutusest ja võivad endale kõik lubada. Kõige julmem türann ei sõandaks iialgi mõteldagi säärareses eeskirjadest, milliseid andsid välja revolutsioonilised komiteed. Nad hävitasid, ütles Barras, ja tapsid süsteemiliselt maha Konvendi. Robespierre sai absoluutseks isandaks niikaua, kuni võis kõnelda nende nimel. Päev, mil kohutav diktaator neist lahku läks enese-armastuse küsimustes, oli ta hävingu hetk. Hulkade valitsus, see on komiteede valitsus, järelikult juhtide. Ei saa kujutleda karmimat despotismi kui see.

Komiteede peale pole raske mõjuda, on vaja ainult, et kandidaat oleks vastuvõetav ja et tal oleks küllaldaselt rahasid. Annetajate tõenduse järele oli küllalt kolmest miljonist, et lasta kindral Boulanger mitmekordselt valida.

Selline on valijate hulkade psühholoogia. See on samasugune nagu teistelgi hulkadel. Ei parem ega halvem.

Mina ei tee eelöeldust mingit järeldust üldise hääleõiguse vastu. Kui mina võiksin selle üle otsustada, ma säilitaksin ta sellisena nagu ta on praktilistel motiividel, mis johtuvad otseselt meie uurimusest hulkade psühholoogia kohta ja mille ma siin esitan, pärast seda kui olen enne meelde tuletanud seda, mis temas halba.

Üldise hääleõiguse halbused on küllaltki silmatorkavad, et neid ei tuntaks. Ei saa ka eitada, et tsivilisatsioon on väikse arvu kõrgemate mõistuste töö, mis moodustavad püramiidi tipu, mille alamad korrad, sel määral laienedes, mil määral alaneb vaimline väärtus, esindavad rahva sügavamaid kihte. Tsivilisatsiooni suurus ei saa kindlasti sõltuda alamate elementide hääletamisest, mis esindavad ainult arvu. Kahtlematult on hulkade hääletamised õige sageli hädaohtlikud. Nad on meile toonud juba mitu vaenlase maaletungi; ja sotsialismi võiduga võimule aidatud rahva ülemvalitsuse fantaasiad lähevad meile veel palju enam maksma.

Kuid kõik need vastuvaidlused, mis on teoreetiliselt suurepärased, kaotavad praktiliselt kogu oma jõu, kui soovitakse meelde tuletada dogmadeks muutunud ideede äravõitmatut

võimu. Hulkade ülemvalitsuse dogma on filosoofiliselt seisukohalt sama vähe kaitstav kui keskaja usundlikud dogmad, kuid tal on praegu absoluutne võim. Ta on nii siis samuti mitterünnatav nagu olid seda varem usundlikud ideed. Kujutlege endale moodsat vabamõtlejat, kes on nõia võimul paigutatud kesk-aega. Kas usute teie, et tol ajal võimsalt valitsevate usundlike ideedega oleks ta sõandanud võidelda? Sattunud mõne kohtuniku kätesse, kes teda tahavad põletada seepärast, et teda süüdistatakse lepingu tegemises kuradiga või sabatil käimises, kas oleks ta mõtelnud eitada kuradit või sabatit? Hulkade uskumustega ei saa samuti vaielda nagu tsüklooniga. Üldise valimisõiguse dogma omab praegu võimu nagu seda omasid vanasti ristiusu dogmad. Kõnelejad ja kirjanikud räägivad sellest austusega ja meelitusega, mis ei saanud osaks Louis XIV-legi. Tuleb siis käituda tema suhtes nagu usundlike dogmade suhtes. Ainult aeg üksi mõjub nendesse.

Püüda kõigutada seda dogmat oleks seda kasutum, et tal on näilikke põhjendusi oma kasuks. „Üheväärsuse aegadel, ütleb õieti Tocqueville, pole inimestel ühtki usaldust üksteise vastu nende sarnasuse tõttu; kuid seesama arvamus annab neile peaaegu piiramatu usalduse avaliku arvamuse vastu; sest nad ei saa seda uskuda, kuna kõik on samase vaimlise arenguga, et tõde pole igakord mitte suurema arvu pool.“

Kas võib siis arvata, et hääleõiguse kitsendus millistel tahes alustel — kas või andekuse alusel teeks paremaks hulkade hääletamise? Mina ei saa seda hetskekski uskuda, ja seda

põhjustel, mis eespool tähendatud, et kõikide kollektiivide mõistuslik tase on madal, olgu nende koosseis milline tahes. Hulgas, ma kor- dan seda veel, inimesed ühetaolistuvad alati ja üldiste küsimuste suhtes pole neljakümne aka- deemiku hääletamine sugugi parem kui nelja- kümne veekandja oma. Ma ei usu, et otsustu- sed, mis nii sageli on pandud süüks üldisele hääleõigusele, näiteks keisririigi sisseseadmine, oleksid teist laadi, kui hääletajad oleksid olnud ainult õpetajad ja teadusemehed. Tõsiasi, et keegi isik on õppinud kreeka keelt või mate- maatikat, et ta on arhitekt, veterinar, arst või arvokaat ei anna talle tema tunnete suhtes eri- list selgust. Kõik meie ökonomistid on haritud inimesed, suuremalt jaolt professorid ja aka- deemikud. Kas on ainustki üldist küsimust, näiteks kaitsetollide küsimus, milles nad oleksid ühisel arvamusel? Sotsiaalsete probleemide ees, mis on täis tundmatuid suurusi ja mida valitseb salapärane loogika või tunnete loogika, kõik teadmatused ühetaolistuvad.

Nii siis, kui teadmistega tästuubitud inimesed üksi oleks valijateks, poleks nende hääle- tamised sugugi paremad kui praegused. Nad laseksid end juhtida kõigepealt oma tunnetel ja oma partei võimul. Meil poleks ühtki meie praegust raskust vähem ja kindlasti oleks kas- tide türannia palju rängem.

Kas kitsendatud või üldine, kas vabariiklikul või monarhistlikul maal, kas seda teostatakse Prantsusmaal, Belgias, Kreekas, Portugalis või Hispaanias, hulkade hääletamine on igal pool samasugune ja väljendab sageli rassi ebatead- vuslikke tarbeid ja püüdemisi. Valitute arit- meetiline keskmine igas rahvas on tema rassi

hinge aritmeetiline keskmine. Ühest inim põlvkonda teise see jääb pea samasuguseks.

Ja nii siis me veel kord siingi näeme rassi suurt tähtsust, mida juba sageli oleme näinud, ja et asutistel ja valitsustel on õige ränk osa rahvaste elus. Neid viimaseid juhivad peaaegu kõik rassi hing, see tähendab, esivanemate pärandused, mille summa moodustabki rassi hinge. Rass ja igapäevaste vajaduste üksteisega ühendamine ongi need salapäraseid võimumehed, kes valitsevad meie saatust.

Viies peatükk.

Parlamentaarset koosolekud.

Parlamentaarsete hulga suurema osa iseloomulikke tunnuseid, mis on omased mitteanonüümsetele ebaühtlastele hulkadele. — Nende arvamuste ühekülsus. — Vastuvõtlikkus sugestioonile ja selle piirid. — Kindlad, paindumatud arvamused ja muutlikud arvamused. — Mispärast on ülekaalus ebakindlus. — Juhtide osa. — Nende mõjukuse põhjus. — Nad on koosoleku tõelised valitsejad, mille häälestused on siis vähearvulise vähemuse oma. — Nende absoluutne võim. — Nende kõnekunsti elemendid. — Sõnad ja kujud. — Psühholoogiline hädatarvilikkus juhtidele — olla üldiselt veendunud ja piiratud mõistusega. — Mõjukuseta kõnelejal pole võimalik läbi viia oma ettepanekuid. — Tunnete, kas halbade või heade, liialdamine koosolekuil. — Automatism, milleni need jõuavad teatavil hetkil. — Konvendi istungid. — Juhud, mil koosolek kaotab hulkade iseloomulikud tunnused. — Spetsialistide mõju tehnilistes küsimustes. — Parlamentaarsete korra edud ja hädahud kõigis mais. — See kord on kohanenud moodsaile vajadustele, kuid see toob kaasa rahalist raiskamist ja kõigi vabaduste progressiivset kitsendust. —
T e o s e k o k k u v ö t t e d.

Parlamentaarsete koosolekud esindavad ebaühtlasi mitteanonüümseid hulki. Vaatamata parlamentide koostisele, mis muutub rahvaste ja ajajärkude järele, on neil väga palju ühiseid tunnuseid. Rassi mõju annab ennast neis tunda, kas pehmedades või kõvendades, kuid mitte takistades nende eri tunnuste avaldamist.

Kõige mitmesugusemate maade parlamentides, nagu Kreekas, Itaalias, Portugalis, Hispaanias, Prantsusmaal ja Ameerikas, on nende vaidlustes ja hääletamistes väga suur sarnasus ja nad esitavad oma valitsustele samu raskusi.

Parlamentaarne kord on muide kõigi moodstate haritud rahvaste ideaal. Ta väljendab seda ideed, mis psühholoogiliselt küll vale, kuid üldiselt vastu võetud, et palju inimesi, kes kokku kogunenud, on palju võimelisemad kui väike arv tegema tarka ja iseseisvat otsust mõne antud küsimuse kohta.

Me näeme parlamendikoosolekuil iseloomulikke tunnuseid, mis üldiselt omased hulkadele: ideede labane ühekülgsus, ärritatavus, vastuvõtlikkus sugestioonile, tunnete liialdus, juhtide valdav mõju. Kuid oma erilise koosseisu tõttu parlamentaarsetel hulkadel on mõned erinevused. Me peatume nende juures kohe.

Arvamuste labane ühekülgsus on üks nende väljapaistvam iseloomulik tunnus. Me kohatame kõigis parteides, peasjalikult ladina rahvaste juures, muutumatut kalduvust otsustada kõige keerulisemaidki sotsiaalseid probleeme kõige lihtsamate abstraktsete põhimõtete järele ja seaduste abil, mis käivad kõige kohta. Põhimõtted loomulikult muutuvad iga parteiga; kuid ainult selle tõttu, et inimesed on hulgas, nad kalduvad ikka liialdama nende põhimõtete väärtust ja katsuvad neid viia nende viimaste konsekventsideni. Ja niiviisi parlamendid esindavad ikka äärmisi arvamusi.

Kõige täielikum näide niisuguste koosolekute labasest ühekülgsusest on meie Suure revolutsiooni ajal teostatud jakobiinlaste parlament. Olles kõik demokraatlikud ja loogikud, peaju

täis ebamääraseid üldistusi, nad olid ametis nende kindlate põhimõtete rakendusega, vaatamata sündmustele; ja võib ütelda täiesti õieti, et nad läbisid revolutsioonist seda nägemata. Mõne dogmaga nad arvasid ümber teha ühiskonna tema kõigis osades ja viia peenendatud tsivilisatsiooni tagasi vanasse järku, mis oli olnud ammu enne sotsiaalset evolutsiooni. Nende vahendid selle unelma teostamiseks olid samuti absoluutselt ühekülgsed. Nad piirduisid ainult sellega, et hävitasid vägivaldselt kõiki takistusi, mis neid segasid. Muide kõik teised: žirondistid, montanjaarid, termidoriaanid jne. teotsesid samasuguses vaimus.

Parlamendihulgad on väga vastuvõtlikud sugestioonile; ja nagu ikka sugestioon tuleb juhtidelt, kel on mõjukuse aupaiste; kuid parlamendi koosolekuil on sugestioonile vastuvõtlikkusel väga kindlad piirid, mida on tähtis ära näidata.

Kõigis kohaliku huviga küsimusis on igal koosolekul liikunud kindlad, paindumatud arvamused, mida ükski argumentatsioon ei jõua murda. Isegi Demosthenese talent ei jõuaks muuta saadiku hääletamist, kui küsimuses on kaitsetollide või viinapõletajate eesõigused, mis on mõjurikaste valijate huvid. Eelkäänud mõjutamine valijate poolt on nii suur, et tühistab kõik muud mõjud, mis pärast tulevad ja hoiab alles vaadete absoluutse kindluse ¹⁾.

¹⁾ Võib-olla, et nende arvamuste kohta, mis on enne valimisi üles seatud, ja mida valijate vajadused ei lase painutada, käib järgnev ühe vana inglise parlamenditegelase mõtiskelu: „Viiekümne aasta kestel, mis ma istun Westminsteris, ma olen kuulnud tuhandeid kõnesid; neist oli ainult vähe, mis muutsid minu arvamist, kuid ükski pole muutnud mu hääletamist.“

Üldistes küsimustes, nagu näiteks ministeeriumi kukutamine, maksude määramine jne. arvamuste kindlus kaob ja juhtide sugestioon võib mõjuda, kuid mitte jälle täiesti nii nagu harilikus hulgas. Igal parteil on omad juhid, kes avaldavad mõnikord ühesuurust mõju. Saadik on nii siis vastupidiste sugestioonide vahel ja muutub saatuslikult väga kõhklejaks. Ja nii näemegi sagedasti, et veerandtunnilise vaheaja järele hääletatakse vastupidiselt, lisatakse seadusele punkt, mis selle hävitab. Võetakse näit. tööstureilt õigus valida ja lahti lasta töölisi, aga siis tühistatakse jällegi see määrus mõne parandusega.

Ja sellest tulebki, et igas seadusandlikus kogus valitsevad väga kindlate arvamuste kõrval teised väga ebamäärased. Kuid kuna üldküsimused on kõige arvukamad, siis valitseb siin alati kõhklus, mida veel toidab alatine hirm valija ees, kelle varjatud sugestioon alati on vastukaaluks juhtide mõjule.

Need viimased on õieti siiski tõelised peremehed neis vaidlustes, kus koosoleku liikmetel pole varem valmiskujunenud arvamusi.

Et juhid on tarvilikud, see on silmanähtav, sest et rühmade juhtide näol neid leidub kõigis mais. Inimesed hulgas ei saaks läbi valitsejata, vaat mispärast ühe koosoleku hääletamised esindavad üldiselt ainult väikese vähemuse arvamusi.

Juhid, kordame seda veel, mõjuvad väga vähe oma arutlustega, palju aga oma mõjukusega. Kui mõni juhtum neilt riisub mõjukuse, siis ei saa nad enam ka juhtida.

See juhtide mõjukus on individuaalne ja ei sõltu ei nimest ega kuulsusest. Jules Simon,

kõneldes 1848. a. Asutava kogu suurmeestest, millest ta liikmena osa võttis, toob sellest õige huvitavaid näiteid.

„Kaks kuud enne kõikvõimsaks saamist Louis-Napoleon polnud ei midagi.

Victor Hugo tõusis tribüünile. Tal polnud edu. Teda kuulati nagu kuulati Félix Pyat'd; talle ei plakutatud niipalju. „Ma ei armasta tema ideid, ütles mulle Vaulabelle, kõneldes Félix Pyat'st; kuid ta on üks Prantsusmaa kõige suuremaist kirjanikest ja kõnelejaist.“ Edgar Quinet'd, seda haruldast ja võimsat vaimu, ei peetud miskiks. Tal oli olnud oma populaarsusehetk enne Asutava Kogu avamist, kuid istungitel polnud enam mingisugust.

Politilised koosolekud on maa peal neiks kohtadeks, kus geeniuse hiilgus kõige vähem annab end tunda. Seal on tähtsad ainult ilukõned, mis kohandatud ajale ja kohale, ja teened, mis on näidatud mitte isamaale, vaid erakondadele. Et tarvilikult austada Lamartine'i 1848. a. ja Thiers'i 1874. a., oli vaja kiire ja halastamatu hädaohu ergutist. Kui see möödunud, oldi kohe tervenenu ühekorraga nii hästi tänutundest kui ka hirmust.“

Ma tõin selle tsitaadi faktide pärast, mida ta sisaldab, kuid mitte seletuste pärast, mis on psühholoogiliselt keskpärased. Hulk kaotaks silmapilk oma hulga iseloomu, kui ta võtaks arvesse teeneid, mis juhid teinud kas isamaale või parteile. Hulk alistub juhi mõjukusele ja lase oma käitumises end segada milliselgi huvi- ja tänutundel.

Tarvilise määra mõjukusega juht omab pea-aegu absoluutset võimu. Me teame, kui määratu suur mõju oli ühel kuulsal saadikul paljude aastate kestel tema lugupeetavuse pärast, mille ta aga äkki kaotas mõningate rahaliste asjade pärast. Tema lihtsa märguandmise peale ministrid kaotasid ameti. Keegi kirjanik on väga

teravasti järgnevais ridades märkinud tema tegevuse ulatust.

„Tänu peasjalikult M. C...le, et me ostsime Tonkini kolm korda kallimalt kui ta oleks pidanud maksma, tänu temale, me saime ainult nõrgal jalal asuda Madagaskarile, meie lasksime endalt ära petta kogu võimu Nigeri alamal jooksul, ja kaotasime ülekaaluva seisukoha, mis meil oli Egiptuses. — M. C... teooriad on meile maksma läinud rohkem maid kui kõik Napoleon I ebaõnnestumised.

Kuid ei tule juba liiga süüdistada küsimuses olevat juhti. Ta on meile silmanähtavalt väga kalliks maksma läinud; kuid suur osa tema mõju tuli sellest, et ta jälgis avalikku arvamust, mis koloniaalküsimustes polnud veel säärane kui praegu. Juht on harva avalikust arvamusest ees; ta piirdub kõige sagedamini selle eksituste omaksvõtmisega.

Juhtide veenmise vahendid peale mõjukuse on tegurid, milliseid me oleme juba loetlenud paljusid kordi. Et neid osavasti käsitseda, peab juht tundma, vähemalt ebateadvuslikult, hulka psühholoogiat, ja teadma, mis neile kõnelda, tundma kõigepealt sõnade, vormelite ja kujude võluvast mõju. Tal peab olema eriline kõneosavus, mis koosneb energilistest tõekskinnistustest ja mõjuvatest kujudest, mis raamistatud õige pinnapealsete arutlustega. Seda laadi ilukõnet kohtame kõikidel koosolekuil, isegi inglise parlamendis, mis on siiski kõigist kõige tasakaalukam.

„Me võime ühtelugu lugeda,“ ütles inglise filosoof Maine, „Alamkoja vaidlustest, kuidas kogu asi seisab selles, et küllaltki ägedaks läinud isikud viskavad üksteisele näkku kaunis labaseid ja nõrkadel alustel seisvaid üldistusi. Puhta demokraatia kujutlusele seda liiki üldi-

sed vormelid avaldavad imetaolist mõju. On ikka hõlpus panna hulkasid uskuma üldisi kinnitusi, mis väljendatud haaravais sõnus, olgugi et neid kinnitusi iialgi pole kontrollitud ja võib-olla nad ei kannatagi mingisugust kontrolli välja.“

„Haaravate sõnade“ tähtsus, millele juhib tähelepanu allpooltoodud tsitaat, ei ole sugugi liialdatud. Me oleme juba mitu korda näidanud eriliste sõnade ja vormelite võimule, mis valitud nii, et nad silme ette maalivad õige elavaid kujusid. Järgmine fraas, mis on võetud ühe meie koosolekute juhi kõnest, on sellise ilukõne kenaks näiteks:

„Päeval, mil sama laev viib maalt välja palavikku tekitavate maade poole kahtlase poliitiku ja mõrvarliku anarhisti, nad võivad astuda teineteisega kõnelusse ja siis neile ilmneb, et nad on ühe ja sama sotsiaalse korra täiendavad pooled.“

Sedaviisi esilemanatud pilt on selge ja haarav, ja kõik kõneleja vastased tunnevad end sellest olevat ähvardatud. Nad näevad vaimusilme ees samal ajal palavikku tekitavaid maid, laeva, mis neid sinna võib viia, sest kas nemadki ei võiks kuuluda sellesse küllaltki halvasti piiritletud politikute kategooriasse, keda ähvardatakse? Nad tunnevad siis ebamäärast hirmu, mida pidid tundma konvedi liikmed, enam või vähem ähvardatud giljotiiniterast, kuulates Robespierre'i ebamääraseid kõnesid, ja see kartus sundis neid alati järele andma Robespierre'ile.

Juhtide huvides on kalduda kõige uskumatumaisse liialdustesse. Kõneleja, kelle fraasi ma tsiteerisin, võis kinnitada, ilma et oleks tõusnud suuremaid proteste, et pankurid ja

preestrid hoidsid oma palgal pommiheitjaid ja et suurte finantsühingute juhatajad pälvivad sama karistust kui anarhistid. Hulkadesse mõjuvad säärased vahendid ikka. Ükski kinnitus pole iialgi ülearu hull ega ükski ilukõne liiga ähvardav. Miski muu ei tee kuulajaid nii araks. Keegi ei julge protesteerida, sest igaüks kardab, et teda peetakse äraandjaks või kaassüüdlaseks.

See eriline ilukõnelemine on valitsenud, ma ütlesin seda varem, kõigil koosolekuil ja kriitilistel ajajärkudel, ta suureneski veel. Sest seisukohast on väga huvitav lugeda Suure revolutsiooni väljapaistvaid kõnemehi. Nad uskusid end kohustatud olevat katkestama iga hetk oma kõnet, et hukka mõista kuritegu ja ülistada vourust; selle järele paisati needusi türannide vastu, ja vannuti, et kas elatakse vabana või surrakse. Koosolijad tõusid püsti, plaksutati vaimustusega käsi, siis, kõik rahunenud, istuti jälle.

Juht võib olla mõnikord intelligentne ja haritud; kuid see on talle üldiselt kahjulikum kui kasulik, Mõistus teeb sallivaks ja nõrgendab tublisti veendumuste jõudu ja intensiivsust, mis on tingimata tarvilikud apostlitele; mõistus juhatab asjade keerulikkusele ja annab võimalust selgitada ja aru saada. Kõikide aegade suured juhid, iseäranis Suure Prantsuse revolutsiooni omad, on olnud õige piiratud mõistusega ja neil oli siiski suur mõju.

Kõige kuulsama nende hulgast, Robespierre'i kõned üllatavad meid sageli oma sidumatusena. Lugemisel ei leia me mingit tõenäolikkust seletust võimsa diktaatori määratu suurele mõjule.

„Üldistused ja ladina kultuuri ja pedagoogilise kõnekunsti ajastu sõnavool, ennem lapsiku kui alatu hinge teenistuses, mis näib piirduvat niihästi rünnakus kui kaitses koolipoiste hüüdega: „Tule aga siia!“ Ei mingit ideed, ei ühtki teravmeelset võtet ehk mõtet, vaid igavus tormis. Kui lõpetad selle õudse lugemise, tahad vägisi hüüda „pah!“ — Nagu tegi viisakas Camille Desmoulins.“

On kohutav mõtelda sellest võimust, mida annab mõjukusega ümbritsetud inimesele tugev veendumus, kui see on veel ühendatud kitsarinnalusega. Need tingimused on aga hädatarvilikud, et ignoreerida takistusi ja osata tahta. Hulgad tunnevad vaistlikult ära neis tormakais veendumuis isanda, keda neile on vaja.

Parlamendi koosolekul kõne menu sõltub peaaegu alati kõneleja mõjukusest, ja mitte sügugi põhjendustest, mida tal ette tuua.

Tundmatul kõnelejal, kes tuleb kõnega, mis täis arukust, kuid ainult arukust, ei ole mingit lootust, et teda kas või ainult kuulataksegi. Üks endine rahvasaadik Descubes on järgmiste ridadega joonistanud mõjukuseta saadiku kuju.

„Astunud oma kohale kõnetoolile, ta võtab välja oma andmed, laotab nad metoodiliselt enda ette laiali ja algab kindlalt.“

Tal on juba ette heameel, et viib kuulajad veendumusele, mis teda ennast vaimustab. Ta on kaua ja hoolikalt kaalunud oma argumente, ta on täis arve ja tõendeid; ta on kindel, et tal on õigus. Kõik vastupanek peab kaduma tema poolt pakutava selge tõenduse ees. Ta algab, uskudes oma õigust, olles veendunud

oma kolleegide tähelepanus, kes kindlasti ei soovi muud kui kummarduda tõe ees.

Ta kõneleb, ja varsti on ta üllatatud liikumisest saalis, natuke pahane tekkinud müra üle.

„Mispärast ei jääda ometi vaikseks? Mispärast see üldine tähelepanematus? Millele mõtlevad siis need, kes seal kõnelevad üksteisega? Mis rutuline asi ajaks lahkuma toda saadikut oma kohalt?

Kõneleja otsaesisele ilmub rahutus. Ta kortsutab kulme, peatub. Juhataja poolt julgustatud, jätkab ta kõnet. Kõrgendades häält. Teda kuulatakse veel vähem. Ta kõvendab häält, ta ärritub, müra ta ümber kahekordistub. Ta ei kuule enam iseennast, ta peatub veel; siis, kartes, et ta vaikus ei kutsuks välja vastikut hüüdu: „Vaidlused lõpetada!“ ta algab uuesti kõnet. Müra muutub väljakannatamatuks.“

Parlamendikoosolekud, kui nad jõuavad teatava ärrituse astmeni, muutuvad samasugusteks kui harilikud ebaühtlased hulgad ja nende tunded on alati kõige äärmisemad. Nad võivad tõusta kangelasetegudeni, kuid võivad ka minna kõige hullemate üleaisalöömisteni. Isik lakkab olemast isend ja hääletab oma isiklikele huvidele täiesti vastupidiste ettepanekute poolt.

Prantsuse revolutsiooni ajalugu näitab, mil määral koosolekud võivad muutuda ebateadvuslikeks ja alluda sugestioonidele, mis on vastakad nende huvidele. See oli aadli poolt hiigla suur ohver, lahti ütelda oma eesõigustest, ja ometi ta tegi seda kõhklematult Asutavas Kogus ühel kuulsal ööl. Sellega tõm-

basid konvendi liikmed enda peale alatise surmaaähvarduse, et nad loobusid isikupuutumusest, ja ometi nad tegid seda, ja ei kartnud üksteist vastastikku hukka saata. Teades ometi väga hästi, et tapalava, kuhu nähti täna viidavat oma kolleege, oli neile enestele reservitud homseks. Kuid nad olid nii täielisel määral muutunud automaatideks, missugust seisukorda ma olen kirjeldanud, et ükski järelemõtlemine, ei saanud neid takistada allumast suggestioonidele, mis neid hüpnotiseerisid.

Väljavõte ühe konvendi liikme Billaud-Varenes'i mälestustest on täiesti tüüpiline ses suhtes. Ta ütleb: „Otsuseid, mida meile nii väga ette heidetakse, me isegi ei tahtnud kaks päeva, üks päev varem: ainult kriis tekitas neid.“

See on väga õieti öeldud.

Samasugused ebateadvuse nähted ilmnevad kõigi tormiste Konvendi istungite kestvusel.

„Nad kiidavad heaks ja määravad,“ — kõneleb Taine, „seda, mis neile enestele on kole, mitte üksi rumalusi ja hullusi, vaid ka roimi, süütute tapmist, oma sõprade tapmist. Üksmeeles ja kõige elavamate käteplaksutamistega pahem tiib, ühendatud paremaga, saadab tapalavale Dantoni, oma loomuliku juhi, Revolutsiooni suure korraldaja ja juhtija. Üksmeeles ja kõige suuremate käteplaksutamistega parem tiib, ühendatud pahemaga, hääletab revolutsioonilise valitsuse kõige halvemate dekreetide poolt. Konvent avaldab kirglikku poolehoidu meestele, nagu Collot d'Herbois, Couthon ja Robespierre, ja valib ühelmeelele, imestuse- ja vaimustushüüete saatel vabatahtlikult mitu korda tagasi inimestapja valitsuse, keda Ta-

sandik (Plaine) põlgab, ta mõrtsuklikkuse pärast ja Mägi (Montagne) vihkab, sest et ta hukkab. Tasandik ja Mägi, enamus ja vähe-
mus lõpetasid sellega, et nõustusid kaasa ai-
tama iseenda hukkamisele. 22. preerialil Kon-
vent täies koosseisus sirutas ette oma kaela; ja
8. termidoril, esimesel veerandtunnil, mis järg-
nes Robespierre'i kõnele, ta sirutas selle veel
kord.“

Pilt võib näida sünge. Ta on siiski õige. Parlamendikoosolekud, kui nad on tarvilikult ärritatud ja hüpnotiseeritud, ilmutavad samu tunnuseid. Nad muutuvad liikuvaks karjaks, mis alistub igale meeletõukele. Järgnev 1848. a. Asutava Kogu kirjeldus, mis on ühe saadiku poolt, kelle demokraatlikud veendumused on väljaspool kahtlust — see on deputaat Spuller — mille ma võtan „Revue littéraire’ist“, on väga tüüpiline. Siin on näha kõiki liialdatud tõen-
deid, mis on omased hulkadele, ja seda äärmist muutlikkust, mis juba paari silmapilgu jooksul läbib kõige vastakamate tunnete astmestikku.

„Lahkhelid, kadedus, kahtlustused ja pime usal-
dus vaheldamisi piiritu lootusega on viinud vabariik-
liku partei hukatusele. Ta naiivsus ja lihtsameelne
usaldus olid võrdsed ainult ta kahtlustusega terve maa-
ilma vastu. Polnud mingit seaduslikkusetunnet, min-
git distsipliinimõistet; ainult piiritu hirm ja piiritud
illusioonid, — talupoeg ja laps on ses suhtes sarnased.
Nende metsikus sarnaneb nende taltsutatud olekuga.
See on alles väljakujunemata temperamendi ja puu-
duva kasvatuses tunnus. Millegi üle nad ei imesta ja
kõik paneb neid kohmetama. Värisevad, kartlikud, jul-
ged, sangarlikud, — nad jooksevad läbi tule ja taga-
nevad varju eest.

„Nad ei tunne asjade mõju. Sama ruttu heidavad
meelt kui satuvad vaimustusse, alluvad kõigile paanikaile,
viibivad ikka liiga kõrgel või liiga madalal, ei iialgi sel
astmel, mis tarvilik ja sel määral, mis sobib. Voola-

vamad kui vesi, nad helgitavad vastu kõiki värve ja võtavad endale iga kuju. Millist alustuge võiksid nad pakkuda valitsusele?"

Õnneks kõik need praegu kirjeldatud tunnused parlamendi koosolekutel alati ei ilmne. Parlamendid muutuvad hulgaks ainult teatavail momentidel. Neid moodustavad isikud jõuavad siiski säilitada oma isiksust õige suurel arvul juhtudel, ja seepärast parlament võib välja töötada suurepäraseid tehnilisi seadusi. Need seadused on, see on tõsi, valmistatud eriteadlaste poolt kabinettide vaikuses; ja hääletusele tulev seadus on tõeliselt ühe isiku töö ja mitte koosoleku oma. Need seadused on loomulikult kõige paremad. Nad muutuvad hukutavaiks ainult siis, kui terve rida õnnetuid parandusi teevad nad kollektiivseiks. Hulga töö on igal pool ja alati alam kui üksikisiku oma: Ainult spetsialistid päästavad koosolekud liiga korratutest ja liiga kogemusvaestest otsustest. Nad muutuvad siis ajutisteks juhtideks. Koosolek ei mõju neisse, nemad mõjuvad temasse. Vaatamata kõigile raskustele nende tegevuses, on parlamendid ikka kõige parem viis, mida rahvad on leidnud oma valitsemiseks ja iseäranis selleks, et hoida end niipalju kui võimalik isikutürannia ikke eest. Parlament on valitsuse ideaal vähemalt filosoofidele, mõtlejaile, kirjanikele, kunstnikele ja teadlastele, ühe sõnaga kõigile neile, kes moodustavad tsivilisatsiooni tipu.

Tas peitub muide ainult kaks tõsist hädaohtu: eelarve paratamatu suureks paisutamine ja individuaalsete vabaduste progresseeruv kitsendamine.

Esimene hädaoht on paratamatu järeldus

valijate hulkade nõuetest ja ettevaatamatusest. Pangu ainult mõni liige ette mõne määruse, mis annab näiliku rahulduse demokraatlikule ideele, näiteks kindlustada pension kõigile töölilistele, suurendada palka teevahtidele, kooliõpetajaile, jne., siis teised saadikud, sugereeritud kartusest valijate ees, ei julge võtta nägu, nagu ei hooliks nad nende kasudest, tagasi lükates ettepaneku. Nad teavad aga ometi, et see oleks suureks koormaks eelarvele ja teeks hädatarvilikuks leida uusi makse. Kahelda, mille poolt hääletada, on neile võimatu. Kulude suurenemise tagajärjed on kauged ja ei puuduta otseselt neid, eitava hääletamise tagajärjed võiksid aga vastuoksa anda ennast tunda juba lähemal päevil, kui tuleb esineda valijate ees.

Sellele esimesele põhjusele, mis kutsub esile kulude liialdamise, lisaneb teine, mitte vähem tungiv: kohustus lubada kõiki kulutusi, mis puutuvad puht kohalikesse huvidesse. Saadik ei saaks siin vastu panna, sest need kulud on tema valijate nõudmisel, kuid iga saadik saab läbi viia oma ringkonna nõudmisi ainult sel tingimusel, kui ta toetab oma kolleegide samu nõudmisi ¹⁾).

¹⁾ „Economiste'i“ 6. aprilli 1895. a. numbris tehti huvitav ülevaade sellest, mis võivad aastast makma minna puhtalt valijate ringkondade huvidega seotud kulud, nimelt raudteede ehitamise kohta. Et ühendada Langayes'd (3500 elanikuga linn), mis pesitseb kõrgel mäel, Puy'ga, võeti vastu raudtee ehitamine, mis maksab 15 miljonit. Et ühendada Beaumont (3500 elanikku) Castel-Sarraziniga, 7 miljonit. Et ühendada Ous' küla (523 elanikku) Seit'ga (1200 inimest) — jälle 7 miljonit. Et ühendada Prades Olette'i küla (747 inim.) — vaja 6 miljonit, jne. Ainult 1895. a. määrati 90 miljonit raudteede ehitusele, millel polnud mingit üldist kasu. Tei-

Teine ülemal mainitud hädaoht on vabaduste paratamatu kitsendus parlamentide poolt, see ei torka väliselt nii silma, kuid see on õige reaalne. See on nende loendamatute ja ikka kitsendavate seaduste tagajärg, mille mõju parlamendid oma lihtsameelses ühekülgsuses hästi ei märka ja mille poolt nad arvavad ennast kohustatud olevat hääletama.

See hädaoht peab olema tõesti möödapääsematu, sest et isegi Inglismaa, kus parlamentne kord on kindlasti kõige täielikum ja kus rahvaosadik on kõige vähem sõltuv oma valijast, pole jõudnud sellest kõrvale hoiduda. Herbert Spencer, ühes juba varem ilmunud teoses, on näidanud, et näilikule vabaduse kasyamisele pidi järgnema tõelise vabaduse vähenemine. Minnes tagasi sellele teemale oma raamatus „Isik riigi vastu“, ta väljendab sedaviisi inglise parlamendi suhtes:

„Sellest ajast peale seadusandlus on läinud teed mööda, mis ma näitasin. Diktaatorlikud määrused,

sed kulud, mis ka vastu võetud valijate ringkondi silmas pidades, pole väiksemad. Tööliste pensioniseadus läheb aastas maksuma vähemalt 165 miljonit, rahaministri arvamise järele, ja 800 miljonit akadeemik Leroy-Beaulieu' järele. Niisuguste kulude progressiivne kasv peab viima möödapääsemalult maksujouetusele. Palju maid Euroopas: Portugal, Kreeka, Hispaania, Türgi on selleni juba jõudnud; teised jõuavad pea järele, kuid kas tuleb sellega palju tegemist teha, sest et publik on ilma suurema protestita vastu võtnud, et makstakse neli viiendikku vähem kupongidelt neis mais. Need teravmeelsed pankrotid lubavad silmapilk tasakaalu seada vigastada saanud eelarve. Sõjad, sotsialism, majanduslikud võitlused valmistavad meile küll palju muid katastroofe, ja ülemaailmalise laostumise ajajärgul, milles meie oleme, tuleb alluda sellele, et elatakse päevast päeva, ilma et suurt hoolitaks homsest, mis meil käest libiseb.

ruttu mitmekordistudes, on alati kaldunud kitsendama isiklikke vabadusi, ja seda kahel viisil: iga aasta antakse väga suur arv korraldusi, mis kitsendavad kodanikkude tegevust seal, kus see varem oli täielikult vaba, ja sunnivad neid tegema tegusid, mida nad võisid enne teha või tegemata jätta oma tahtmise järele. Samal ajal ühiskondlikud kohustused ikka raskenevad, iseäranis kohalikud on veel rohkem kitsendanud nende vabadust, vähendades nende kasude seda osa, mida nad võisid kulutada oma äranägemise järele, ja suurendades seda osa, mis neilt ära võetakse, et lasta seda riigiametnikel kulutada nende tahtmise järele.“

See vabaduste progressiivne kitsendamine avaldub kõigis mais erilisel kujul, mille peale Herbert Spencer pole juhtinud tähelepanu: loendamatu arvu seadusemääruste loomine, mis on kõik üldiselt kitsendavat laadi, viib tingimata neid ellu rakendavate ametnikkude arvu, mõju ja võimu suurenemisele. Need ähvardavad muutuda niiviisi haritud maade tõelisteks valitsejaks. Nende võim on seda suurem, et kuna valitsused alatasa vahetuvad, siis administratiivne kast pääseb vahetamisest, tema üksi on vastutumatu, ebaisikuline ja püsiv. Kõigist despotismi liikidest on kõige rängemad need, mis esinevad sellises kolmekordses vormis.

Lakkamatu seaduste ja kitsendavate määruste loomine, mis ümbritsevad kõige südame-tuma formaliteediga elu kõige väiksemaidki toiminguid, toob tagajärjena kaasa saatuslikult selle ala kitsenemise, millel kodanikud võivad vabalt liikuda. Rahvustel on see pettekujutus, et seaduste rohkenedes saab isikutele nende üheväärsust ja vabadust paremini kindlustada, ja selles usus nad võtavad endale kaela iga päevaga ikka raskemaid köidikuid.

Kuid see ei jää neile karistamata, et nad

neid vastu võtavad. Harjunud kannatama iga iket, nad lõppude lõpuks ise otsivad seda ja lähevad nii kaugemale, et kaotavad kogu oma algupärase jõu ja tarmu. Nad pole enam muud kui tühised varjud, tahteta, vastupanekuta, jõuta automaadid.

Kuid kui inimene ei leia enam hingelisi jõude iseendas, siis on ta sunnitud neid otsima mujal. Kodanikkude ükskõiksuse kasvamisega peab veel enam suurenema valitsuste võim. Neil viimastel peab paratamatult olema initsiatiivi, ettevõtlikkuse- ja juhtimisevõimu, mille eraisikud on kaotanud. Neil tuleb kõike ette võtta, kõike juhtida, kõike oma kaitse alla võtta. Riik muutub nii siis kõikvõimsaks. Kuid kogemus õpetab, et niisuguste jumaluste võim ei ole iialgi olnud ei küllalt kestev ega küllalt tugev.

Kõigi vabaduste progressiivne kitsendamine teatavate rahvaste juures, vaatamata mõningale piiramatusele, mis annab nende vabaduste omamise illusiooni, näib sama hästi tulnud olevat rahva vanaduse pärast kui mõne valitsemise viisi pärast. See on üks neist sümptoomest, mis eelnevad sellele langusejärgule, millest seni ükski tsivilisatsioon pole pääsenud.

Kui otsustada mineviku õpetuse ja sümptoomide järele, mis avalduvad igal pool, siis paljud meie moodsaist tsivilisatsioonest on juba jõudnud äärmise vanaduse järku, mis eelneb langusele. Teatavad evolutsioonid näivad saatuslikud olevat kõigile rahvastele, sest et me näeme nende käiku ajaloos sageli korduvat.

On hõlpus kokkuvõtlikult ära märkida nende evolutsioonide järke. Selle kokkuvõttega me lõpetamegi oma töö.

Kui me vaatleme suurtes joontes meile eelnenud tsivilisatsioonide suuruse ja languse tekkelugu, mis me näeme siis?

Nende tsivilisatsioonide koidikul peotäis mitmesuguse päritoluga inimesi ühinevad juhuslikult kas rändamise või võõraste sissetungimise või vallutuste tagajärjel. Vere poolest erinevad, samuti ka keele ja uskumuste poolest, pole neil inimestel muud ühist sidet kui mõne pääliku poolelditunnustatud seadus. Neil ebamäärastel kogudel on kõige suuremal määral hulcade psühholoogilisi tunnuseid. Siin on ajutisi ühendusi, kangelaslikkust, nõrkusi, tunge ja ägedust. Neil pole midagi püsivat. Need on barbarid.

Siis aeg täiendab oma tööd. Miljööde ühesarnasus, ristlemiste kordumine ja ühise elu hädatarvilikkus mõjuvad pikkamisi. Ja mitmesuguste erinevate üksuste kogu hakkab ühendama ja kujundama rassi, see tähendab kogu, millel on ühiseid tundeid ja iseloomulikke tunnuseid, mida pärivus progressiivselt kindlustab. Hulk on saanud rahvaks, ja see rahvas hakkab välja saama barbaarsusest.

Kuid ta jõuab sellest välja alles siis, kui pärast pikki jõupingutusi, pärast vahetpidamata korduvaid võitlusi, ja loendamatu uusi pealehakkamisi ta saavutab mingi ideaali. Ei ole tähtsust, milline on see ideaal. Olgu see Rooma kultus, Ateena vägevus või Allahi võit, sellest jätkub, et luua tunnete ja mõtete ühtlus kõigis rassi üksikisikuis, kui rass on oma kujunemise teel.

Siis võib tekkida uus tsivilisatsioon oma asutiste, uskumuste ja kunstidega. Kaasa kistud oma unelmast, rass omandab järk-järgult

kõike, mis annab hiilgust, jõudu ja suurust. Ta on kahtlematult veel ka hulk teatavail tundidel, kuid hulkade muutlikkude ja liikuvate iseloomulikkude tunnuste taga on see soliidne substratum, rassi hing, mis kitsalt piirab rahva kõikumisi ja korraldab juhust.

Kuid teinud oma loova töö, alustab aeg seda hävitama, millest ei pääse ei jumalad ega inimesed. Jõudnud teatavale võimu ja korra tasemele, tsivilisatsioon ei kasva enam, ja kui ta enam ei kasva, siis on ta määratud ruttu alla mäge minema. Pea lööb talle vanadusekell.

Selle paratamatu tunni tulekut märgib alati ära selle ideaali nõrgenemine, mis hoidis ülal rassi hinge. Sel määral, mil see ideaal kahvatus, hakkavad võnkuma kõik usundlikud, poliitilised või sotsiaalsed ülesehitised, mille inspireerijaks see ideaal oli.

Oma ideaali progressiivse hääbumisega rass kaotab ikka rohkem ja rohkem sellest, mis oli tema siduvus, ühtlus ja jõud. Isik võib kasvada oma intelligentsi ja isiksuse poolest, kuid samal ajal rassi kollektiivse egoismi asemele astub liialt arenenud isiklik egoism, mille kaaslaseks on iseloomu nõrgenemine ja tegevusvõime vähenemine. See, mis moodustas rahva, ühtluse, ühe kogu, muutub lihsalt isikute kokkukuhjuseks, mis ilma seoseta, ja mida hoiaavad mõne aja veel koos traditsioonid ja asutised. Siis inimesed, lahutatud üksteisest oma huvide ja püüetega, ei oska end enam valitseda, paluvad, et neid juhitaks nende kõige väiksemais toiminguisi, ja Riik hakkab avaldama nüüd oma kõikekeelavat mõju.

Oma vana ideaali lõpliku kaotamisega rass kaotab ka oma hinge. Ta pole enam muud kui

isoleeritud isikute peotäis ja saab selleks tagasi, mis ta oli alguses, — hulgaks. Temas tulevad ilmsiks jälle kõik need muutlikud iseloomulikud tunnused, mil pole püsivust ega tulevikku. Tsiivilisatsioonil pole enam mingit kindlust ja ta langeb kõigi juhuste võimusesse. Pleebis on valitseja ja ette astuvad barbarid. Tsiivilisatsioon võib näida veel särav, sest et säilitab välise fassaadi, mille loonud pikk minevik, kuid see on tõeliselt ussitunud ehitis, mida miski ei hoia enam püsti ja mis kokku prahvatab esimesel äikesel.

Minna barbaarsusest üle tsiivilisatsiooni, jälgides unelmat, siis langeda ja surra niipea kui see unelm on kaotanud oma jõu, see on ühe rahva elu ringkäik.

SISUKORD.

Eessõna	5
Sissejuhatus. — Hulkade ajajärk	6

Esimene osa.

Hulkade hing.

Esimene peatükk — Hulkade üldised iseloomulikud tunnused	17
Teine peatükk. — Hulkade tunded ja kõlblus	27
Kolmas peatükk. — Hulkade ideed, mõtteviis ja kujutus	50
Neljas peatükk. — Usundlikud vormid, mille võtavad kõik hulkade veendumused	61

Teine osa.

Hulkade arvamused ja uskumused.

Esimene peatükk — Hulkade arvamuste ja uskumuste kaudsed tegurid	69
Teine peatükk. — Hulkade arvamuste otsesed tegurid	88
Kolmas peatükk. — Hulkade juhid ja nende veenmise viisid	103
Neljas peatükk. — Hulkade uskumuste ja arvamuste muutlikkuse piirid	124

Kolmas osa.

Mitmesuguste hulkade kategooriate liigitus ja kirjeldus.

Esimene peatükk. — Hulkade liigitamine	139
Teine peatükk. — Niinimetatud kuritegevuslikud hulgad	144
Kolmas peatükk. — Vandekohtu vannutatud mehed	149
Neljas peatükk. — Valijad hulgad	157
Viies peatükk. — Parlamentaarsed koosolekud	167